

n. iorga

Din ultimele apariții ale
«Bibliotecii pentru toți»

I. Creangă	Povești, amintiri, povestiri
T. Arghezi	Lina
M. Sadoveanu	Noaptea de sinziene.
Paștile blajinilor
Edgar Papu	Existența romantică
(«cultură generală»)
Esop. Babrios	Fabule
Cyrano de Bergerac	Statele Lunii. Statele Soarelui
Daniel Defoe	Jurnal din Anul Ciurmei
Mariano José de Larra	Correspondența spiridușului
James George Frazer	Creanga de aur, 5 vol. («cultură generală»)
Bertrand Russell	De ce nu sînt creștin («cultură generală»)
Joseph Conrad	Palatul lui Almayer
Gh. Semionov	Dresură liberă
***	Njala. Saga despre Njala, 2 vol.
***	Antologie de poezie vietnameză clasică și contemporană

Let 5

editura minerva

1054

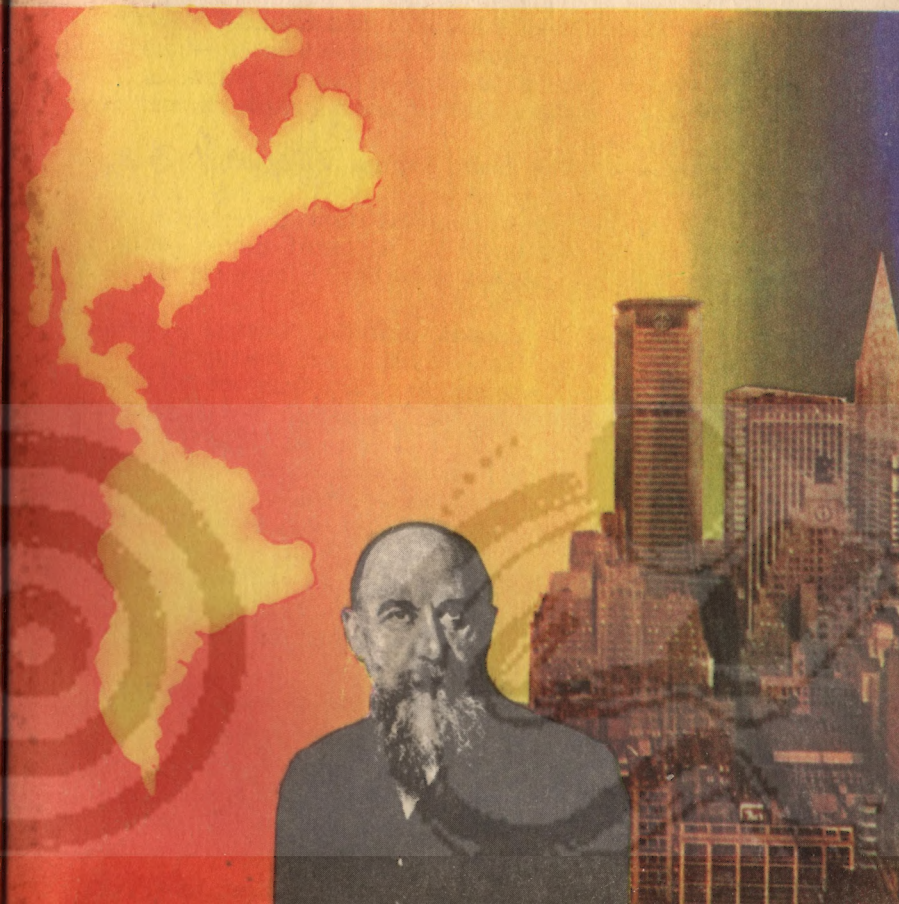
n. iorga

n. iorga

călătorii peste hotare

★★

· Ilustrația copertei : Ion Olaru

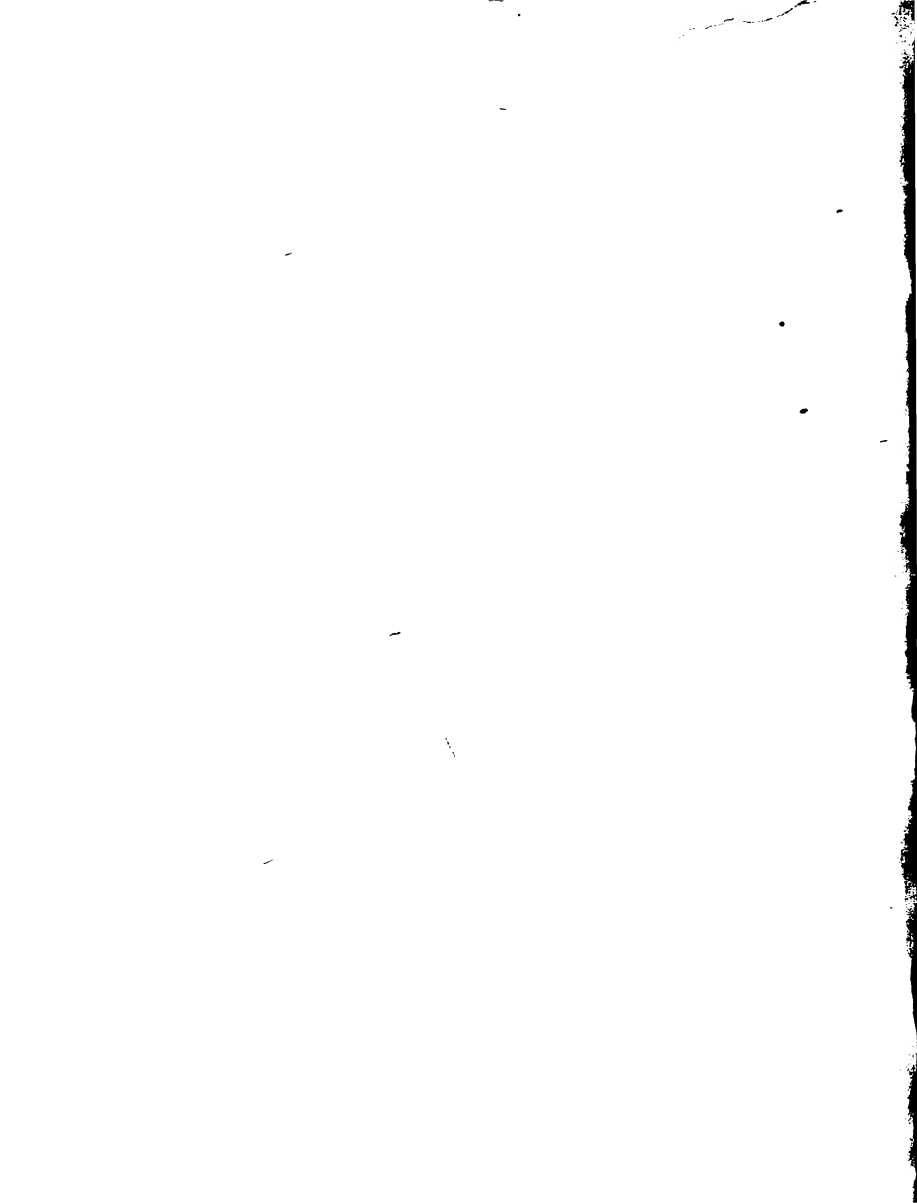
n. iorga
călătorii peste hotare

★★

EDIȚIE ÎNGRIJITĂ DE LUCIAN CURSARU

BIBLIOTECA PENTRU TOȚI ● 1980

EDITURA MINERVA ● BUCUREȘTI

CÎTEVA ZILE PRIN SPANIA

LA BASCII SPANIOLI

Aici cercetarea cărții de trecere e încă mai îngrijită supt ochii jandarmilor în mare ținută, foarte cochetă. Se cere și otelul în care ne vom coborî la Madrid și ceasul la care vom pleca mîine. Limba pe care o cunosc așa de bine și pentru întâia oară o aud vorbită e clară și simpatică.

În noaptea rece și clară, purtătorul de bagaje, de *equipaje*, aleargă în noapte spre Hotel del Norte, cu reclama în trei limbi. Obişnuita casă neagră a muntelui basc, cu obloane grele și coridoare înguste supt obloanele roşii. Tapetele veştezi, oglinzile par curioase în acest mediu foarte vechi.

Es limpia, e „limpede“, curată, spune sprintena femeie de serviciu. A doua zi prin negurile care se ridică, muntele apare fără frumuseţă, gol, cu linii monotone, tăpşite. Dincolo de strădiţa îngustă fereştile sînt ermetic închise, fără nîmic din farmecul unei treziri italiene, plină de zvon şi de rîsete. În fund trece o femeie cu căpiţa albă, apoi un preot supt pălăria cu marginile mari. E ce aşteptasem. De un ceas din imensa biserică nouă, cu pretenţioasa cupolă, clopotele-şi cîntă „bună dimineaţa“, gonind

somnul leneșilor mai mult, poate, decit chemînd rugăciunea credincioșilor.

— *Dos tazas de leche caldo* — și apoi cu „*rapido*“ spre Madrid.

Condica de călători care mi se prezintă pîntru înscriere e de tot interesul. Femei din Chile, „rentiere“, bărbați din Argentina, un portughez. Din Franța un singur negustor : încolo fete, artiste. Tot așa și cu rușii și estonienii, de ambe sexe, artiști, și pentru danțuri. În schimb, mulți germani, cu cîte un austriac. Toți, agenți de comerț ori negustori. Cei mai mulți scriu buletinul în nemțește. Concluziile le las cetitorilor.

La ieșire, strada e plină de lume, ieșită atunci chiar de la biserică. Femeile în rochii negre scurte și în pieptare înguste poartă pe cap cîrpe de culoare sau văluri de dantelă neagră ; au ochii vii și mișcările iuți ; bereta bască acopere capul bărbaților cu spinările late și înfățișarea vînjoasă. În turn ultimul cîntec de clopote a încetat. Clădirea bisericii, răzăluită mai de curînd, pare să aparție secolului al XVII-lea. De jur împrejur ceața se culege și se topește în soarele matinal. Muntele se întinde vast, cu gheboșeală lui bătrîncioasă, pleșuvă ; sus de tot albește o clădire netedă care ar părea o mănăstire.

Este la acest popor o demnitate moștenită. În țara unde și pe latrine bărbații sînt „*caballeros*“, cavaleri, „*el chico del hotel*“, hamalul otelului, începe prin a refuza bacșiful pe care mă cred dator să-l adaug și, cînd fac semn din umeri că „nu mai este“, el îmi explică, într-o franțuzească aproximativă, că el insista pentru altceva : să vizez la casă biletele.

Trenurile sînt foarte curate, în mare parte noi : ca și la francezi, clasa a III-a e cu desăvîrșire convenabilă, iar, ca aspect exterior, chiar foarte luxoasă. Starea de curățenie a gării e aproape luxoasă. Publicul e rugat, „în interesul sănătății publice“, de „*no escupir*“. Ați înțeles de ce e vorba. La o ferestuică a personalului de serviciu s-au

scos glastre de flori, și păsări sar mărunț în două cuști de lemn.

Provincia poartă umele, probabil preistoric, de Guipozcoa ; alături alte două, Alvada și Bizcaya, completează harta vechiului sălaș al rasei primitive din aceste locuri, a Escardulnilor, vorbind vechea lor limbă aglutinantă, escaura. Vom străbate teritoriul guipozcoan pentru a ne coborî în ținuturile de supt munte.

Muntele mărgenește întâi de ambele părți, cu suprafețele lui modilcoase, umflate, chinuite. Parcă ieri s-a întâmplat marea revoluție care a rupt păturile, le-a prăvălit, le-a lăsat strîmbe, cu urmele tragice din clipa marilor prefaceri. Uneori toată coasta e scrijelată în lung, și umflături diforme se coșcovesc între brazde. Tăietura drumului despică piatra sură și o piatră roză, de o gingășie deosebită. Casele sămănate la întimplare au supt triunghiul de fațadă obișnuit două rînduri de cîte două odăi, străbătute în lat de ușoare balcoane. Livezi de pomi roditori în cari se prinde, foarte jos, cuibul de vîsc, hîrzobul unor zîne cît gîzele. Pe margenea șanțului un arbust cu frunze de ace scoate înainte strălucitoarea noutate a floricelelor galbene.

Dar mina omului, în ultimele timpuri mai ales, a fost deosebit de harnică. Din bielșugul energiei acestei vrednice populații a răsărit o industrie înfloritoare. E sămănat tot cîmpul de reclamele ei. Papeterii, uzine răsar la fiecare pas. Înalte case de lucrători cu mai multe rînduri strîng lumea din căsuțele cu coperișul de olane înnegrite, și toate felurile de zdrențe flutură din zecile de ferești deschise. Apoi gustul burgheziei bogate apare în extraordinara înflorire de *chalets*, de vile închinat cu nume de femei iubite : Inesita, Isabelita, în mari construcții cochete cu cîte șase etaje. San Sebastian, unde curtea petrece vara și unde se adună mii de străini, e o minunată înflorire a eleganței acestui popor bogat în secole de artă și pricepător al nevoilor vremii. În puține locuri din

lume se poate vedea frontul de splendide construcții moderne de o așa de rafinată construcție înaintea căruia trecem fulgerător. Din fund, turnul dințat al catedralei spin-tecă aerul limpede.

Apoi iarăși căsuța bască deasupra pământului tulburat pentru vecie, între pomii asupra cărora atîrnă greu vâlătucul rotund al vîscului : Zarauz, Oyarzan, Zumaya, Artigarraya. Este însă și o Arona, care trimete la regiunea marilor lacuri spaniole. Rîul care curge prin San Sebastian se cheamă Rio Urumoa.

Tolosa, corespunzătoarea Toulousei franceze, prezintă supt înaltul munte, acum pacific rotunjit în formidabile moșinoae, un „colegiu al fetelor lui Isus“, instituție ie-zuită, și încă una din marile „papelerii“, fabrici de hîrtie, ale regiunii. Peisagiul s-a strîns în văi înguste, bune pentru războaie civile ca acela al carlismului îndărătnic, gata de toate jertfele. Poduri de piatră mîncată de mușchi în-jugă apele verzui țîsnite din piatră. Jos, în grădinile de zarzavat, de un verde viu, oameni cu berete basce umplu coșnițele din spinarea cuminților măgăruși. Oi albe ca zăpada, cu lîna în stoguri, de bună samă stogoșele noastre, se răsfiră pe coasta cu brazi în păduri, scurmată de găuri, pe cînd alături ardezia muntelui se coboară pe șine. Biserici din secolul al XVI-lea ridică turnul lor scurt din adîncul înaltei construcții de pietre galbene-negrii. Cimitire cu crucile sure dormind supt imenși pini maritimi în marginea coaselor dintr-o singură coajă, cu fereștile adesea sprincenate cu colori.

Peste un sfert de ceas sîntem supt muntele cu zăpadă proaspătă și coastele apar pustii și aproape dezgolate, deși la picioarele lor legumele se cultivă harnic și cu folos.

La coborîș urmează o regiune de păduri rare, cu copacii suptîrateci. La Alsásua, cu catapeteasma muntelui acoperit cu zăpadă în față, sîntem în vechea Navară, pe aceeași linie cu Pampeluna. Rasa s-a schimbat. E țara refugiaților veniți din jos, nu a păzitorilor neclintîți ai

stîncii ; e leagănul de stat care „descalecă“ : spre nord, în Franța de azi, spre sud, în lumea „burgurilor“ (Burgos) și a castelelor (Castilla), precum Argeșul nostru colonizează Țara Oltului ardeleană și se coboară spre șesul muscelor Dîmboviței, spre largul luminiș al Ialomiței tirgovîștene. Sîntem la înălțimea Pampelunei, capitala acestui întii sălaș politic, după punerea în mișcare a „recuceririi“ contra maurului, supt steagul crucii, cu pribegii de sînge gotic în frunte.

Țara rămîne muntoasă, cu prăvălișuri mari de sură piatră cu totul goală, cu fața de șarpe sur pătat, în fața altora în care albul zăpezii dă un caracter de trecătoare viață. La un moment dat, ne găsim cu totul în apropierea purelor vîrfuri albe. În valea foarte largă casa se prezintă acum, cu multele ei ferești fără triumhiul basc, într-o desfășurare egală a fațadei albe. Bisericiile se mențin foarte înalte, cu turnul lipit în față — influența austriacă l-a adus și în Moldova — cu contraforturile sprijinindu-le chiar ele sus, pașnice supt văpseaua lor galbenă, fără nimic din capriciul și îndrăzneala goticului.

Sub muncelele ce urmează se întind acum lanuri de griu răsărit, în apropierea pădurilor. Vitoria, capitala Alavei, e în provincie bască. Interesant oraș, cu fațadele-i de geamuri, așa-numitele *miradores*, prin care odăile se deschid drept pe stradă, cercevelele înseși făcînd elementul de ornamentație. O viață deschisă, veselă, o plăcere de a vedea și de a fi văzut, o „sinceritate“ creștină în fața maurilor, se vedește astfel. Casa se scaldă în lumină și strigă veselie cea mai simpatcă. Una din ele are o triumfătoare cupolă de porțelană colorată. Mănăstirea singură își înșiră îngustele-i ferești de temniță lîngă geamlîcurile pe cîte patru și cinci rînduri care scînteie la mare.

Șesul plin de lumină, din margene a fost scăldat de sîngele soldaților napoleonieni bătuți de Wellington. Plu-gul ridică bulgări lucitori de bună țernă neagră.

ÎN CASTILIA

Dar în țara striată de linii care o taie în lat muntele revine, acuma acoperit de păduri și tufișuri, făcînd cu vîrca lui o despărțire ușoară de apărat față de pămîntul de la vale, pierdut către străini. Ici și colo, pe culmi sau în jurul lor, turnul baronului apare, prîvighetor și plin de amenințare. Mergem către Ebru și Castilia. După asinul răzleț al bascului „omul castelelor“, înhamă în șir catirii lui împodobiți.

În gară la Miranda hotarul se trece. Alte tipuri ome-nești apar. Foarte frumoase fețe ovale, cu tenul cald, cu ochii negri scînteietori. Neamul descălecătorilor apare cu toate calitățile unei rase aristocratice. Dar sînt și goticii ochi verzi ai năvălitorilor din veacul al IV-lea. La urechi părul se strînge cochet în rozetă de împletitură.

Ebrul, corespunzătorul așa de depărtat al Hebrului tragic, e o apă înceată, curgînd între maluri moi și schimbătoare, udînd rădăcinile caselor cu cărămida mîncată de vreme și prelingîndu-se de-a lungul „vegei“ de roadă. Smerite vechi poduri îi fac drum supt arcele lor de construcție romană și masa lor pișcată de mușchi se oglindește în unda lui verde.

La cîțiva pași, biserica gotică de tip spaniol, cu capela în jurul navei și în față cu o întregă construcție masivă pe care o mărgenesc două turnuri burgunde rotunde și suptiri, de al căror vîrf ascuțit se prind numai cîțiva modești pîteni gotici. Coloarea rumenă a zidurilor o scoate în relief mai mult decît liniile ei, cam confuze.

Ne cufundăm apoi iar în munte. Muntele deșert și sălbatec, de o uscăciune de Africă, de o dezordine de răsturnare a pămîntului. Cetăți întregi de dimensiuni uriașe sînt făcute din sfărîmăturile acestei lumi cutremurate de un vîrtej nebun. Întreg cîmpul, ca în centrul Istriei, e sămănat cu pietricele care ar părea rămase dintr-o improșcare cu praștii de uriași ce s-au bătut amarnic. Cu nesfîr-

site silinți ici și colo se încearcă o sămănătură saracă din țerna brună și roșie închisă în această albie infernală.

Numai după ce s-a trecut prin aceste ziduri frînte, prin aceste coloane sucite și strîmbate de încleștările titanilor se deschide iarăși cîmpia nutritoare. Ogorul se înșiră lingă ogor în lăvicere lunguiețe, pe cînd satul se grămădește într-un colț, sfios, cu biserica dominîndu-i strînsoarea. Turmele pasc între spațiile sămănate, rareori cu o pată neagră în albeața lor imaculată.

În mijlocul acestui ținut roditor, la Burgos, șefii recuperăției, ai *reconquistei* contra maurilor — asemenea cu tătarii răspinși în Moldova — și-au așezat încă din veacul al XI-lea reședința. Întii *juzi* — legenda cunoaște pe un Diego Porcellos, pe un Lian Calvo, pe un Nuño. Rasura — apoi conți și, în sfîrșit, regi. Acești castelani, oamenii cetăților, ca moldovenii față de munteni, scapă de strînsoarea Navarei, țară de două hotare, și supun în luptă țara „legiunii“, Leon, depărtatele Asturii, Galicia, pămîntul „galic“ din sud-vest. „Burgenlandul“, „Muntenia“, făcu unitatea națională, contra Aragonului, țară de rîu ca și Moldova. O cultură se creează în jurul puterii politice, dar, dacă ea impune o limbă, castiliana, nu poate crea și o artă decît numai cea populară a bisericuțelor din nord — creațiune locală care s-ar fi putut dezvolta, dacă n-ar fi fost oprită, cum a făcut arta Moldovei. Arta oficială însă vine în epoca gotică de peste hotare, odată cu pătrunderea cistercienilor¹ francezi.

Astfel un Ioan de Colonia mîntuie domul început din secolul al XIV-lea. Firească această chemare a unui german după ce Alfons regele Castiliei ajunsese, la distanță, „împărat“ german sau mai exact, rege germanic cu pretenție la coroana imperială. Se recunoaște în deosebita clădire, căreia-i lipsește doar podoaba, obișnuită în Franța, a pădurii sfinților din firide, linia de îndrăzneță înălțare

¹ Membri ai unei congregații benedictine fondate în 1098. Congregația a fost dizolvată în 1790 în timpul revoluției franceze (n.ed.).

a catedralei din Colonia însăși. Fațada, care cuprinde, în loc de înflorirea rozetei unice, un complex de sculpturi înlocuitoare peste care se înalță o serie de ocnițe, e prinsă între două formidabile turnuri, lucrate toate în ace, de o bogăție și de o fineță incomparabilă. La celalt capăt al clădirii e o întreagă vegetație de săgeți, formînd împreună un mănunchi admirabil de artă migăloasă și dibace. [...].

Țara „castelelor“ și a ogoarelor urmează, aceeași de la un grup de case gălbui la altul. Pe drumurile albe trec marile căruțe ca niște lăzi, cu două singure roți enorme, pe care le trag boi țapeni cu coarneau scurte sau catiri înhâmați în rînd. La Venta de Baños numai, un orașel se mai răsfire pe coastă. La Duenas, supt un curios ȕumburuc de deal cu înfățișarea de vulcan stîns, cele două biserici strîng în jur toată turma lor, odată fără greș ascultătoare.

A doua capitală a Spaniei unite, Valladolid, care ar fi un vechi centru arab, reședință de *valiu*, se anunță printr-un impresionant cimitir uriaș în umbra pinilor maritimi cari, în lung șir solmn și trist, duc la dînsul. Mulțimea de duminecă e acolo, între cruci și monumente, vioaie și veselă ca într-un loc de odihnă musulman. Din ce în ce se vadește mai mult acest caracter popular al fostei capitale care și-a pierdut dreptul, odată cu Suceava noastră, la sfîrșitul secolului al XVI-lea, ca să-l recapete o clipă după 1600, întocmai ca și aceasta. Toată lumea e în stradă, pe piețele prăfoase, la marginea șinelor, și cine nu încape acolo se îngîrămădește la nenumăratele ferești ale caselor de o vechime neglijată. Ce nu se vede acolo : bătrîna în solemna-i rochie neagră, femeia tinărah în veșminte colorate, fetița de școală cu cartea lingă dînsa, bărbați de toate vrîstele, înfrățiți prin aceeași bună curiozitate nevinovată supt soarele cald. Figurile, unele de o aleasă frumuseță, sînt din acelea care au dat caracter picturii lui Murillo, în vremea, cam tîrzie, cînd, tot odată, arta spaniolă și-a găsit și subiectele și-mesterii.

Două biserici alăturate dau sensul vechi oraşului. Una are simplitatea discretă a lăcaşului roman clădit din cărămizi fără podoabe ; cealaltă, fundaţia lui Filip al II-lea, în stilul în care a devenit oficial, „regal“, înalţă în vârful zdравănului turn galben o uriaşă statuie a Mîntuitorului veghind. Vioi tineri seminarişti cu o plerină roşie-aprins pe haina neagră sar să vadă trenul care trece. Liberalismul, republicanismul, ateismul spaniol modern par a fi lucruri atît de la suprafaţă...

Pînă departe, mulţimea ieşită ca să guste călduţa zi de primăvară timpurie. În ea, soldaţi : infanterişti cu ciacoul înalt din vremea Restauraţiei franceze, cavalerişti cu şapci engleze şi dolmane scurte, blănite ca ale husarilor unguri. Multe şi frumoase femei. Supt înalta frunte albă, cu cîrlionţi de un negru strălucitor, ochii albaştri-cenuşii cu căutătura iute şi mîndră cari se văd aşa de rar aiurea decît pe aici. Cele mai frumoase dumbrăvi de pînă rotaţi cuprind împrejurimile.

Ciudate drumuri de ţară, înguste, strîmte, nepavate : se vede că aici nu plouă des. Pe unul un ţeran coboară pe măgarul lui. Călăreşte ca femeile, cu amîndouă picioarele de aceeaşi parte. Arată aşa, în acest echipaj, de parcă toată lumea e a lui... Aceeaşi minunată pădure acopere laturile.

Din turn de biserică în turn de biserică, prin ogoare foarte frumos lucrate. Cine vorbea de încetineală şi neglijenţă ? Aceasta e opera unor perfecţi agricultori. Vechiul exemplu al arabilor, formaţi şi ei la şcoala bizantină şi persană, n-a fost pierdut.

Medina del Campo e o răscruce de drum. Cel din stînga duce spre Salamanca, cu vechea-i Universitate, unde pînă ieri preda azi pribeagul Unamuno. Luăm pe cel din dreapta, spre Segovia.

Drum tăiat în lut galben de sămănături. Cîmpul rămîne un timp gol de pomi ; doar ici colo, tufe de pini. Via va apărea îndată. În fund se năzar munţii, cu totul

albi de zăpadă, ai altei ierni care ni taie drumul. Și acolo a fost un hotar. Acei cari căpătaseră prin necurmată și sistematică luptă pământul fertil au reînceput bătaia pentru ca să ajungă și la altă țernă de grâu. Alternarea muntelui cu ogorul face din peninsula ca o Românie în felii.

Apusul se lasă : la început fără fanfarele Orientului. Pe cerul de un albastru palid, cu marama suptiri de nouri, arborii fără frunze se înscriu cu un aur palid, foarte gingaș. Totalul, cu fondurile rumene sau aurii, e de o incomparabilă finețe. Rar, profilul de întunec al unui tren pierdut. Este într-o parte un vioriu pe care nu l-am mai văzut nicăeri. Fromentin singur a găsit în Africa muntoasă astfel de ceruri. Este o feerie fără sfârșit, care durează ceasuri. Linii de rugină încheie agonia luminii.

Pomul crește acum într-un pământ cenușiu, fărâmițat ca o cenușă. În fund curg ape sărace, strîmbe.

De o diamantină claritate, luceafărul are în noaptea senină mîndria unui soare foarte depărtat.

În noapte spre Madrid.

MADRIDUL

Capitala Spaniei nu e un oraș care s-a făcut singur : el nu reprezintă, ca Parisul, un lung trecut, plecînd din vremile romane, pentru a înfrunta prin sine furtunile evului mediu începător, pentru a se organiza neatîrnat în mijlocul luptelor, pentru a căpăta o netedă și vitează conștiință de sine însuși și a prezenta, gata făcut, regilor cari ei înșiși să fi plecat din margenea lui, un adăpost contra primejdiilor, în vremea cînd ei erau mici și slabi. Nici un sfînt, nici o sfîntă nu-și întinde ocrotirea specială, din fundurile vremii, asupra orașului regal. Nici un turn de biserică nu amîntește vremea cînd energia burgheză să fi apărat dăinuirea liniștită a cetății. Nici o frîntură de zid

nu vorbește de asedii susținute și de dușmani răspinși. Bucureștii noștri, pe cari așa de ușor se gîndesc mulți a-i părăsi pentru o nouă capitală improvizată și comandată, izvor de cîștiguri, e încă un vechi centru pe lîngă această capitală al cărei nume chiar nu se știe de unde vine, din ce izvor arab extrem de modest, și al cărui noroc a fost așa de tîrziu.

Și nici măcar regalitatea nu i-a dat Madridului iubirea și grija ei. Desprețuind lăcașul deschis oricărui năvăliri și supus oricărui tulburări al unei populații anonime și fără trecut, ea și-a împlintat reședința departe, pe un platou sec, vîntos și rece, unde zeul se simțea izolat în maiestatea lui. Dacă Ludovic al XIV-lea a imitat dinastia înrudită făcîndu-și Escorialul la Versailles, contactul cu Parisul n-a fost niciodată pierdut și, chiar fără iubirea, favoarea și ocrotirea Coroanei, imensul oraș a putut duce și mai departe, cu o crescîndă îngrămădire de bogății și cu o strălucire inegalabilă, marea lui ursită. Pe cînd Cenușăreasa madrilenă a rămas smerită la pragul maiestății sale catolice, vegetînd inform și fără suflet. A trebuit ca Bourbonii, obișnuiți cu o metropolă la îndemină, să vie ca să-l ridice. Și de aceea, cu bisericile sale tîrzii, cu catedrala sa neisprăvită pînă acum, cu largile sale străzi moderne fără caracter și cu parcurile sale vaste, Madridul e mai mult o creațiune a dinastiei de sînge francez.

În lumina soarelui cald — din Guadarrama vine un aer curat și tare — orașul pare de o seniorială lărgime, de o superbă împodobire. E în atmosferă ceva din marea maiestate care secole întregi s-a perpetuat aici, în această țară care a condus lumea catolică întreagă, cum niciodată o țară n-a condus un grup din altele. În caracterul oricărui clădiri, în demnitatea oricărui mișcări, în conștiința oricărui om e ceva din această înălțătoare tradiție. Și, adaug, în același timp, în mulțimea care se poartă pe străzi liber, comod, fără grabă, fără frică, fără jenă, respec-

tîndu-se între sine, dar fără să caute a se speria unul pe altul, cum nu caută a se ghionti, a se înlocui pentru a ajunge mai răpede, este ceva din caracterul popular al acestei Castilli, în vechiul cuib țărănesc al căreia, făcut pentru vietăți mai mărunte și mai modeste, și-au găsit loc, spîrcuindu-l puțin pe lături, largile aripi ale vulturului imperial habsburgic.

Străzile de căpetenie, Alcallà — numele vechi, arab, care nu e aici de datină, ci de întrebuițare lingvistică generală — Calle Mayor, *Calea Mare*, sînt deosebit de largi, și ici și colo se înfilnesc mici parcuri (unul mai mare e o podoabă a orașului, Cișmegiul madrilen, care n-are trandafirii alui nostru). E opera de aerisire, de însănătoșare, de lărgire a plămînilor care datează din vremea cînd Parisul, supt al doilea imperiu, și-a cîștigat bulevardele cele mari ; nu știm care e numele „Hausmanului“ spaniol. Și clădirile cu mai multe rînduri s-au ridicat imediat pentru oficii : lîngă coloanele antice ale „Congresului deputaților“, ministere, poșta, foarte impunătoare, bursa, cutare legație care vrea să se impuie (*imponieren* aceasta înseamnă Germania). Ici și colo fațade de cărămidă aparentă, cu un roșu cald, foarte plăcut în această vie lumină. Rareori vreo urmă de trecut : se ascund bisericuțele modeste, foarte „rurale“ ale Madridului debuturilor. O fațadă de toată frumuseța prin lucrul extrem de delicat al marmurii gălbui, numai în ghirlande șerpuitoare, e aceea a vechiului Ordin de cavaleri Calatrava, sprijin al regalității în vremea grea și glorioasă a Unirii Coroanelor și a Cruciatai.

În mersul cu pază al tramvaielor, în alergătura potolită a micilor automobile galbene, în parada trăsurilor cu vizitii și lachei în livrele, în scuturătura căruțelor trase de câțiri răbdători, e aceeași „bonomie“ care distinge aici totul. Prin ceea ce aiurea ar fi o înfrigurată îmbulzire, iar aici se coboară și pînă la un bun pas de defilare, se strecoară bărbați cu haina banală, femei din popor, adesea

cu un admirabil oval, cu o liniște junonică în obraz, cu calma lumină adîncă a marilor ochi negri. Mantilele de dantelă neagră strîng de aproape părul pieptănat în jos — s-a dus vremea coafurilor înalte și a cîrligelor negre, cochete lîngă urechi, și, vai !, și aici foarfecele asasinilor părului femeiesc operează în masă — și învelesc cu grație barbiile ascuțite. Cine vorbește de o Spanie focoasă, trepidantă, sărind în sus la plesnitul castagnetelor, n-a călcat desigur în această „casă bună“, de boierească datină, care e Castilia.

Bunătatea d-lui Martin Lanuza, consul onorific al României și un mare financiar, cu o întreagă viață pariziană în urma lui, ne duce la Palatul Regal, a cărui impozantă masă, asemenea cu a Burgului din Viena, închide orizontul.

Și aici Bourbonii sînt ctitorii. Oameni veniți dintr-o țară constituită și așezată, trăind pentru dînsa, în jurul capitalei ei nedeslocuite, ei au simțit nevoia palatului în capitala însăși, părăsind Escorialul umbrelor nemîngîiate ale epocii care în totalitatea ei se poate numi : imperială. Planul lui Carlos al III-lea, a cărui statuie călare domină în parcul din față, între atîtea statui princiare de marmură desfăcute de aiurea și exilate aici, a fost măreț. Un Vatican al regalității idol trebuia să se ridice pe acest loc cu vederea asupra depărtaților munți albi, de o parte, asupra freamătului popular de alta. Două aripi de un foarte frumos stil s-au ridicat, alta — către zările muntoase — a rămas numai înseilată. Pătratul de zidiri rămîne deschis către catedrala abia începută, și de atîta vreme.

O splendidă „*Armerla real*“ strînge coifuri și platoșe, îmbrăcămînți de metal pentru cai, săbii și puști din toate vremurile. Nu poate fi dusă mai departe migala sculpturii în metalul prețios și în fildeș. Toată seria regală apare în coaja ei de fier, argint și aur, de la vechea chivără, umbrită de o ciudată dihanie apocaliptică, a regelui Martin,

la începutul veacului al XV-lea. Iată sabia simplă cu mâner negru și auritul *estoque* al lui Carol Quintul, iată marea armătură a urmașilor săi, și a celor cari nu i-ar fi putut sprijini greutatea. Iată litiera de piele, abia aurită, a „*emperadorului*“ celor două lumi. Iată cortul turcesc prins la Lepanto în 1572, și iată și felinarul bizantin, părăind furat de pe un bucentaur venețian, al galeriei amirale luate celuilalt împărat.

Acest trecut trăiește. Îl arată străjile în costume din al XVIII-lea veac, halebardierii de o nobilă atitudine, cu toporașele lor arhaice, ariile vechi pe care cu sunete de fluier și tobe le cîntă muzicile în defilare, pasul socotit, de o funebră și impresionantă cadență, a gărzii ce se schimbă. Cu amestecul de toate armele, cu profuziunea galoanelor și energia colorilor, și la infanteria cu pantalonii roșii de singe, cu luxul podoabelor pline de pitoresc, ea amintește și vremea marilor glorii și tradiția marilor maestri ai artei.

În fața splendidei desfășurări de armată strălucit îmbrăcată — nu s-ar crede că se mai pot întîlni, în această vreme cînd soldații sînt actori șterși ai unei drame mecanice, uniforme ca ale „husarilor principesei“, un decor de artă — mulțimea e strînsă strugure. Oameni de toată clasa adunați pentru ca să admire această oaste iubită. Nu numai ei privesc cu interes și drag la soldați, dar aceștia se uită la mulțime cu căutături de familiară prietenie, și puținel, cu mîndria unor artiști cari știu că au făcut ceva foarte frumos.

E o mirare că se poate face cu țerani — halebardierii singuri sînt nobili, de oarece vîrstă, dintre oamenii mai naîți — o feerie militară așa de complicată și așa de fină ca aceasta. Fiecare, pînă la ultimul soldat, își știe perfect rolul. Comandele care taie aerul sînt executate parcă ar fi știut de-nainte. Gesturile sînt de o uimitoare siguranță. Și nimic n-are dura siguranță mecanică a unor anumite discipline. O grație de bun gust, o docilitate acceptată cu plă-

cere domină ansamblul acestei execuții care e de înaltă școală, dar și de un admirabil instinct.

Tipurile sînt adesea ca ale sătenilor noștri. Aceeși bărbăție fără îngîmfare, aceeași discreție cuminte. Sînt cuminți acești depărtați frați ai noștri, și adesea de o mare frumuseță. Unii par niște paji coborîți dintr-un tablou al oamenilor de bună creștere generală.

Priveliștea, unică, lasă însă impresia unui melancolic ireal. E prea bine și prea frumos ca să fie de acum. Și e prea trist, în muzică, în gest. Un regret pare că trece asupra capetelor tuturor : acela al „Imperiului“ pierdut pentru totdeauna.

Biserica, ea a rămas în Scaun. Dar nu mai poruncește decît între hotarele nației. Alții i-au luat și acea armă care a fost „miliția lui Isus“, iezuiții. Dar și aici formele au rămas neatinse. Dovadă, acum chiar, cele trei cocii care duc solemn preoții în haine cusute cu aur, în decoruri strălucite de înmormîntare patriciană.

Strada însă, aceea e în adevăr vie. Un popor întreg n-o străbate, ci o ocupă. Magnifice figuri feminine trec, cu ochii albaștri-suri între genele lungi, supt podoaba bogată a părului negru strălucitor. Cîte o mină întinsă de supt o mantilă neagră. Clasice fețe romane de țerani și muncitori. Copii ce se frămîntă și chiuie. Iar din toată această nouă reprezentăție în praful străzii cu vechi caldarîm și pomi chirciți de bulevard neisprăvit se desface un sentiment de frăție umană și de nesfîrșită bunătate instinctivă.

Madona de Murillo, lîngă copii, de același, grămădiți asupra unei coji de pepene într-un colț de ulicioară. Tabloul trebuie să-l vezi alături de realitatea care l-a inspirat. Altfel el poate părea fals sau fad.

„Vechiul Madrid“ figurează într-o expoziție care formează un adevărat muzeu provizoriu, menit să rămîie în parte definitiv — și alături de dînsul ceva din vechea Spanie întregă.

Iată castelul regal de la început, cu turnurile lui în colțuri, cu unghiurile în retragere străpunse de ferești mărunte. Încă din veacul al XVII-lea masa lui sumbră, foarte pitorescă, absolut potrivit cu caracterul general al țării, era întreagă. Regalitatea cea veche l-a locuit când nu era în Escorialul vecin : aici era popasul „împăratului“ ; și, din odăile lui sumbre, porneau ordinele implacabile ale fiului său, regele catolicismului ; în aceste încăperi fără lumină s-au ofilit tinerețele atîtor princese din sîngele Habsburgilor și atîtor vicioase fiice ale regilor francezi și în ele s-a isprăvit lunga agonie a unei dinastii stoarse de putere și prevăzînd catastrofa dominației sale peste cele două lumi ; pe aici au trecut pe rînd, în lupta pentru o moștenire de mult scontată, Filip de Franța, începător al unei noi dinastii, și arhiducele Carol pe care suirea pe tronul imperial din Viena l-a făcut să cadă de pe cel spaniol, apărut pînă atunci cu atîta îndărătnicie. Apoi, cînd Bourbonii se instăpîniră și zilele de nebunie ale fundatorului noii serii de regi se strecurară lungi și grele în cămărilor unde-și dăduseră suflarea Habsburgii isprăviți, un foc purificator cuprinse în limbile lui roșii imensa clădire. Pentru a o înlocui se ceru, într-un timp cînd regina era italiană, planul unor arhitecți piemontezi, Invara, Sacchetti, și ceea ce răsări din mîna lor fu o reședință tot așa de solidă pe coloanele ei țapene ca și zidurile regale din Turinul lor de naștere.

Și străzile de pe vremuri, înaintea îndrăznețelor re-forme ale „*alcázilor*“ moderni — *al-cadi* = cadiul arab aveau alt caracter, pe departe nu atît de măreț ca acelea de azi, în care și modernul cel mai bizar își capătă dreptul în zidiri enorme ; „*miradore*“-le Valladolidului se întîlneau, cum era așa de firesc, și în noua capitală. Un mare incendiu le-a mistuit și pe acestea, făcînd loc construcțiilor de o uniformă magnificență pe care le vedem astăzi.

Casa princiară de pe acele vremi avea însă podoabe pe care niciodată nu le va putea înlocui goala pretenție de astăzi. Mobila de atunci n-avea totdeauna un caracter local.

Dar ce frumoasă era ceramica la care de mult nu se mai lucrează, această moștenire a artei arabe cu străluciri metalice curioase ori acea populară blidărie de la Talavera în care imaginația sudului spaniol își dădea deplina și originala expresie ! Și casa consulului nostru are exemplare foarte frumoase ale acestei industrii naționale, acum părăsite. Tapiseriile de la Buen Retiro, pe modele flamande și de aiurea, sînt de o îngrijire deosebită și de o gingașă colorație ; tradiția s-a păstrat și pînă azi în fabrica regală. Dar ce e mai frumos în această mare manifestație artistică sînt tapițeriile după cartoanele lui Goya.

Pictorul tragic al schimelor celor mai îngrozitor de ridicole și celor mai ridicul de îngrozitoare, visătorul de spaime nemaiînchipuite de o minte omenească a dat aici dovada nesfîrșitei lui iubiri pentru poporul din care făcea parte. Viața de muncă la cîmp cu clădăria de aur a snopilor, tăiați de țerani și țerance cari, cu toată idealizarea, nu sînt de idilă, odihna de duminică la țară pe iarba proaspătă, în amestecul de veșminte și de colori, clipele de reverie cînd iubitul tăcut privește cu ochi calzi iubita, cumpărătorul cu gînd poznaș care se apleacă asupra mărfa de portocale a negustoresei în aer liber și nu numai asupra portocalelor de marfă, toată această lungă și variată friză a vieții spaniole la sfîrșitul secolului al XVIII-lea se desfășură aici în adevăr fermecătoare. Acel care n-a avut înaintași a lăsat la doi-trei din urmașii săi tradiția acestei arte adevărate și oneste care, în momentul cînd regalitatea se cufunda în scandalurile uscățivei regine Luiza cu ochii răutăcioși, care instala într-un palat anume pe aventurierul Godoy devenit prinț al Păcii, dovedea că viața adîncă a popcrului, acoperită de suprafața strălucitoare, care-și pierdea acum poleiala, trăiește și că, în pictură ca și în realitatea de toate zilele, ea este temeiul.

O odăiță întreagă e consacrată biruitorilor la „cursele de tauri“, *espadelor* celebre, înfășurați în dantelele și în

-eșarpele lor. Tablouri li prezintă chipurile. Altele se opresc asupra scenelor scîrboase și în această reproducere a bestialității lor, mai mult umane decît animale. Căii cu mâțele date afară cari agonizează tăvălindu-se ori încercînd desperat să se ridice în picioare dezgustă poate mai mult decît spectacolul de măcelărie eroică el însuși. Din fericire alături se păstrează memoria, ceva mai scumpă, a marelor actrițe și cîntărețe, care, odată, au fermecat Madridul teatrelor și muzicei.

Regalitatea de ieri apare cu chipul capricioasei regine Isabela, înfățișată la toate vrîstele, de cînd copilă cu ochii palizi era mînată înainte de frumoasa, tînăra regină văduvă, cu bruna față italiană, pînă la majoritatea legală a fecioarei cu privirea între nevinovăție și perversitate, pînă la carnea masivă, greoaie a anilor din urmă.

Alături cu o organizare oficială a învățămîntului, care mi-a fost foarte mult criticată, s-a creat, cu subvenții de stat și ajutoare din America, Junta pentru dezvoltarea culturii, pe care o conduce azi stăruința de fier a d-lui Castillejos. Ea susține o școală secundară model, tipărește foarte îngrijit, și pentru uzul școlilor secundare, opere clasice din literatura spaniolă, lucrări originale de istorie, filologie, filozofie, științi, o revistă de artă foarte frumos ilustrată; o bibliotecă istorică, frecventată de tineret, e susținută de dînsa. O reacțiune contra formelor vechi care permiteau străinilor, mai ales germanilor, să explice Spania spaniolilor, se produce. Deocîndată, în afară de această frumoasă fundație, intelectualitatea mi se pare a fi încă în faza de protestare, din care nu lipsește o indignată vehemență.

Soarele s-a întors după amiazi, luminînd zăpada nouă de pe vîrfuri, și la căderea serii, a tîrziei, se zice în spaniolește, *la tarde*, în fund marginea norilor și marginea

munților se unesc într-o linie roșie scrijelată, ca un fulger încremenit.

Spre seară Madridul are o altă înfățișare decât în ceasurile de dimineață. Spectacole de Paris se întâmpină în fiecare moment pe străzile principale, și sergentul în negru, cu coif nemțesc, face pe capelmaistrul în cacofonia automobilelor răpezite în grabă. Șiruri de pietoni speriați așteaptă momentul când autoritatea dirijorului li permite să se grăbească spre casă. Vitrinele magazinelor scinteie de o lumină îndemnătoare. Capitala începe a trăi după ce lîncezise blîndul oraș de provincie.

Căci vremea de viață pentru Madrid începe acum. Dejunul, numit cu un cuvînt arab — cel corespunzător alui nostru se întrebuintează pentru colățiunea, pentru gustarea de dimineață — se servește pe la vreo două. Apoi, cu gîndul la căldurile de vară, care ele au hotărît orariul, se face *siesta* (cuvîntul vine de aici); și în trenuri lumea caută a se face comod. La șase, cînd, în lunile calde, muntele-și trimete boarea, oei ce pot să se bucure de petreceri învie. Se cînează foarte tîrziu, și pînă la unsprezece. Iar teatrele încep abia atunci, și pe la două de noapte mulțimea le părăsește. Aceasta înseamnă însă dimineața scoasă din program. La birouri orele de serviciu vor dura deci pînă la două, lucrul începînd atît de tîrziu. Iar, pentru a găsi pe cineva, trebuie să te prezinți pe la amiazi.

Icoana dublei vieți a Spaniei dinastice e și admirabila colecție, de peste două mii de tablouri, a Muzeului din Prado, din „livadă“ (*pratum*).

Atît de puțin vine din vremile cînd o pictură nesigură își căuta drumul, în linii timide, în colori amestecate, fără să se poată desface caracterele capabil de a fixa una sau mai multe școli. Nici regalitatea îndoită a „magnanimului“ Alfons, la Neapole și în Aragon, n-a fost capabilă să aducă o imitație reușită, cu atît mai puțin o fericită sinteză. Ce a fost în același timp se păstrează în biserici; noua regali-

tate nu s-a interesat, în bogăția și magnificența ei, de aceste produse modeste și mediocre, care merită însă atenție pentru că în ele se simt zvicnirile inimii unui popor.

Habsburgii, cu atâtea țeri cuprinse sub sceptrul lor de Cezari, au luat de pretutindeni pentru a-și împodobi casa. Mai puțin, foarte puțin pare să vie de la Carol Quintul, totdeauna pe drumuri, totdeauna cu griji, împărat itinerant al unei vremi neașezate. Comoara strânsă aici se datorește lui Filip al II-lea, voinții lui personale, cu toate împrejurările sărăcăcioase ale vieții de palat, sau, mai ales, tendinții lui de a-și împodobi bisericile cu ceea ce putea da mai frumos geniul artistic al epocii. Urmașii lui din secolul al XVII-lea l-au întrecut.

Terile-de-Jos și-au dat bogatul tribut. Serii întregi de mărunți Teniers și van Ostade, în cari se oglindesc toate amănuntele vieții locale. Multă pictură decorativă pentru sălile de mâncare ; Snyders, de Vos, cu sălbatece vânători în care cîinii suptiri și iuți trag cu dinții din trupurile singerate ale cerbilor îngroziți și ale câprioarelor speriate. Într-unul din culcarele unde, în această imensă bogăție, sînt arătate uneori pînze de preț, găsesc un mare tablou reprezentînd capul Sfîntului Ioan Botezătorul adus unei calme Herodiade blonde și unui Irod bărbos și boltit supt turbanul cu surguciu, care-mi pare copiat după chipul lui Mihai Viteazul, de anonimul de la începutul secolului al XVI-lea.

Într-o sală de pînze mari, regăsesc dealtfel pe Franz Franken, acel care a reprezentat pe Mihai în suita lui Rudolf al II-lea, înfățișat ca un Cresus arătîndu-și comorile : în același, trupul Cezarului din Praga, busnat și roșcat, apare de două ori. Un Rembrandt extraordinar e alături de o serie de Rubensi uriași, urlînd plăcerea cărnii și bucuria vieții. Delicate portrete de Van Dyck, de o melancolică expresie, între care sînt amestecate și momente religioase.

Italia a contribuit larg la triumfurile estetice ale unei regalități căreia-i aparținea, din nordul lombard pînă la

sudul insular al Siciliei, cu protecție devotă asupra Romei. Pinturicchio, del Sarto, Palma Giovane, Rafael, Tintoretto, Veronese, Guido Reni și îndrăznețul Tiepolo, care-și are aici o nobilă madonă de o severă frumusețe, sînt reprezentanți prin întregi săli, de o uimitoare frumusețe. Mai strîns legat de mîndria dinastiei a fost Tiziano, și prin el avem figura obosită a lui Carol Quintul, aceea, de o finețe calculată și rece, a lui Filip al II-lea.

Îndată însă urmașii acestei pompoase monarhii mondiale și-au avut pictorii lor naționali. Altarele au fost împodobite de Murillo, și Velásquez a continuat galeriile regilor și infanților. Nu li se cerea acestor mari maestri ai contururilor grandioase, ai colorilor potolite și solemne, acestor prezintatori de Madone în ascensiune, peste norii sprijiniți de aripile îngerilor, și de cavalcade suverane, ca și mai modeștilor contemporani : un Coello, un Moro, decît să urmeze un stil creat în Veneția acestui timp. Ei însă, servindu-și stăpînii, suverani și episcopi, au stat onest cu ochii larg deschiși asupra vieții dimprejur pe care o înțelegeau adînc și o iubeau înainte de toate. De aici la Murillo scenele de stradă cu adorabilii șoltici, la cari o trăsătură de penel ar crea o figură de înger, de aici la Velásquez scene ca aceea la umilelor țesătoare vesele care pregătesc splendida tapiserie a fondului. Din lumina acestei țeri vine aurul lor, precum ea a dat lui Zurbaran simțul lui unic pentru ciocnirea colorilor izbucnitor de vii. Domenico Theotokopulos, „Grecul“, Cretanul, cu arta lui bizară, reprezintă și tipul și caracterul altei rase, a lui.

Cînd Bourbonii au venit, tot gustul din Versailles, toate tradițiile de acolo au descălecat cu dinșii. Mignard și Rigault au dat Spaniei marea paradă îndantelată a lui Ludovic al XIV-lea și a familiei lui. În mijlocul copiilor săi Filip al V-lea apare în toată mîndria absolutismului lustruit de dincolo de Pirinei. Reginele aduc din Italia copia aceleiași mode și armurile galeriei de sculptură. Dar artiștii francezi importați se uită în jurul lor și încep a vedea

spaniol. Astfel vederea Escorialului de Houasse, *Aldeanii* lui Hutin, privirea spaniolă a cutării Madone. Noua pictură spaniolă va răsări deodată prin Goya, pictorul plin de umor al unei Curți ridicole, dar, prin femeia lui goală, un minunat prevestitor al artei nouă, a vremii noastre. Madrido, un Carolus Duran spaniol, n-are contact strîns cu țara sa.

CETATEA GOTICĂ TOLEDŢ

În jos de Madrid, pe drumul goticei Toledă, orizontul se deschide larg, cu o țărnă pietroasă, mușcată de arbuști îndărătnici. Înălțimi blînde, o lungă învălmășeală de învăluri rotunde, urmează de amîndouă părțile. Despărțind lanurile de grîu verde, pădurici de măsline mărunți, cu pletele argintii larg răspîndite, se ridică din țerna roșie. Cîte o mănăstire pe culme, poduri romane gălbui fugind către fundul zării. Apoi înalți arbori de pădure se profilează fin, încunjurînd livezi de pomi roditori ; pe cînd verzi ape clare își răsfață luciul.

O reprezentație de operetă învie pe scenă o Spanie de acum o sută de ani, în care era și mai multă varietate și culoare decît astăzi. Apar nunțile de țară, *bodas campesinas*, precedate de alaiul veselilor chitariști cu pălăria largă întoarsă la margini, cu ghetele strînse pe pulpă, cu haina larg răbcrcită asupra vestei solemne. Se țin discursuri în limba cea mai solemnă, și pentru ultimul țeran, a latinității, se deșartă pahare de vin vechi de Xeres. Iată și fetele în rochii învoalte, galbene, roșii, verzi, cu multe franjuri, care flutură în vînt la învîrtitura vechilor danțuri. Iată *mamola* și *calesera*, cocheta de sat și fata catîrarului, pline de foc în ochi și de nesfîrșită grație sprintenă în mișcări. N-am văzut niciodată un mai „aerian“ mers, o mai aristocratică schimbare subită de atitudini, toate perfect adap-

tate, o mai lină luncă de pași dedăt la cîntărea care cînta din instinct cu farmecul glasului său armonia nobilă a fiecărui gust.

În această țară de dictatură¹ sînt însă și libertăți curioase. Opereta de care vorbesc mai sus prezintă o conspirație subt Ferdinand al VII-lea, cu un erou urmărit, arestat și scăpat din temniță de zbiri polițienesci cu pălării, redingote și mutre de civili. Victima despotismului e un romantic care înalță la rampă imnuri incandescente către sfînta libertate. Și, după ce *calesera* cîntă gluma ei zglobie în care spune ce nu-i place, între alții „militari” cu „săbiuța” lor, orchestra o repetă în antrăct și de două ori publicul repetă cuvintele care s-ar putea îndrepta și contra regimului, și le aplaudă.

Am cercetat și restaurante populare, de caracter arhaic, cu scărițe și terase îngrămădite, cu aburii de untdelemn ieșind din căldările de metal, cu lungile străchini de pămînt afumate, cu sosurile arabe în care plutesc bucăți de carne sfărîmată ca în iahniile noastre, cu scroburile înfilorite de pătlăgele. În multe se apropie cele două nații latine crescute pe amestecul cu Islamul moștenitor al Bizanțului însuși.

Seara, cafenelele se umplu de o lume amestecată, care stă ceasuri întregi înainte de masă, înainte de teatru, pentru a vedea și a fi văzut. Cu greu se capătă o masă, un loc măcar alături cu alții la cîte una care e de modă și unde se adună lume bogată. Se consumă ceva, se cetește puțin, se vorbește destul, dar înainte de toate *se contemplează*. Frumose toalete feminine se expun astfel, iar cele care le poartă pot suferi, cu siguranță de izbîndă, concurența femeilor din orice parte a lumii.

Admiri marele lux al bulevardelor largi, al caselor cu înfățișare de „zgîrieturi de nori”, al băncilor de o extremă

¹ Generalul Primo de Rivera a instaurat o dictatură militară în perioada 1923—1930, profascizantă, care avea să fie răsturnată printr-o revoluție populară (n. ed.).

bogăție, la care piatra de temelie a fost pusă de mâini regale. Căci azi acestea, palatele de marmură și bronz ale financiarilor, sînt Escorialele, și în locul lui Filip al II-lea în regală purpură omul de afaceri din biroul său dirige lumea și aici. Mai ales cînd cele biete 500.000 de piese de aur ale Băncii Naționale din Madrid înainte de război sînt înlocuite cu miliarde, care sînt o mîndrie și puținel și o — încrecătură.

Este aici o lume aleasă, care se interesează și de literatură și ia parte la adunări așa de alese ca a „Revistei Occidentului“ pe care o prezidează acum un scriitor cu o mare influență asupra tineretului, d. Ortigas. Sînt profesorii vestiți ai unei Universități care e pe cale de a se reorganiza : un Menendez Pidal, dintre cei mai vestiți filologi și istorici literari ai timpului, criticul cîntecului epic național și cercetătorul originilor limbii spaniole, un Amerigo Castro, introducătorul noilor curente ale filologiei romanice, creatîrul foneticei în Spania, un Rafael de Altamira, istoric de o faimă care nu s-a oprit la hotarele Spaniei, un Ballesteros, căruia i sê datoresc studii asupra vechilor instituții ale Spaniei. Și nu vorbesc decît de specialitatea mea și de cele înrudite cu dînsa. În medicină un dr. Cajal a fost pomenit și la noi, nu odată, pentru descoperirile sale, și fizicieni spanioli iau loc lîngă cei cari azi sînt pe cale a prefăce și în bazele ei știința lor.

Alături de acest modernism continuă însă vechea viață a micii burghezii, care se vede mai puțin.

Aranjuez, vechea reședință regală a șesului dulce, își întinde gara nouă și luxoasă.

Drumul străbate spre miazăzi întîi secul platou al Madridului, pentru a trece apoi la un ținut mai bine scaldat de ape, în care practica arabă, păstrată cu îngrijire, a micilor canale, hrănește brazdele acoperite cu sămănături

felurite. În locul măslinului argintiu, pomi de roadă, meri în frunte, se înfig în pământul bun, cu îngrijire răscolit.

Țara se face din nou stearpă, pustie, aspră. Pe țerna ei plină de bolovani, străpunsă de ascuțișuri capricioase răsărături de cărămidă roșie, galbenă, asemenea cu ale zidurilor toscane din același ev mediu. Cărări se văd suind spre culmi printr-o revărsare de construcții spintecate, muced. E ciudat că trenul se oprește, într-un asemenea mediu, la o cochetă gară nouă, albă, împodobită cu toate eleganțele unei migăloase sculpturi de caracter oriental, cu colonete și aplicații din acele *azucenos* de ceramică locală, veche de veacuri, care adaugă aici și celei mai amărâte și ciudoase clădiri o notă de pitoresc și de fragedă veselie. E introducerea maură expresivă la superba cetate care e Toledo.

Nimic din *Toletum* al romanilor, deși urme antice se semnalează ici-colo ; ele ar fi și în construcția castelului San Servante. Numai tipuri care apar de la început, amestecate cu atâtea altele, amintesc originile acestea mai departate. Când vezi pe străzi, la fântini, cu urnele romane în mână, anumite chipuri de bătrîne, când străbați în curțile interioare cu tot felul de colțișoare și ascunzișuri întunecoase, cu pătrata curte la mijloc, cu balconașele de lemn putred, care aleargă sus, cu scările care suie strîmbe, negre către rîndul superior, te crezi într-o adevărată Pompeie înviată.

Romane sînt și podurile, cutare păstrat, altul rupt, care duc peste rîpa Tagului, *el Tajo*, apă verzuie, liniștită, abia cu cîte un freamăt la mijloc, care, după cum îi îngăduie piatra, cînd se strînge sfios, cînd se răsfață într-un calm de „lac-ogîndă“. Peste arcele lor brune drumul aleargă sus, tot mai sus, către amestecul de turnuri.

Și de-o parte și de alta a trăsurilor, trec fără mult zgomot, cu dibace feriri subite, catîri tîrînd, înșirați unul după altul, înaltele căruți cu roatele mari, măgarii cenușii, bruni, albi, cu ochiul blînd oprit asupra pământului, cari duc sacii cu mărfuri, dar și caii de veche rasă bună, caii căutați și iu-

biți, ca oriunde a trecut arabul, pe coastele cărora se lasă greu, în marile panere elastice, solid, maestru țesute, toate poverile gândite și negândite. Soldați cu beretul tivit roșu la bară, țerani pe jos în costumul muntelui, cu mantăile zvîrlite roman pe umeri, clerici cu pălării largi și aceeași aruncătură, pentru mantia neagră, în falduri romane, întovărășesc valul ce se urcă și înfruntă după puteri pe cel ce se coboară.

O poartă înaltă, ușor refăcută în secolul al XVIII-lea, a dat intrarea în cetatea de odinioară, cățărată pe stîncă, într-o poziție care atîta vreme a putut fi socotită aproape inexpugnabilă. O scurtă cale printre clădiri cu caracterul medieval, care se confundă în aceeași masă roșie-brună, și sîntem în zoco, vechea piață arabă, care-și păstrează încă numele.

Pînă la opera, mare și durabilă, pe care au realizat-o acești năvălitori din secolul al VIII-lea, Toledo a avut cel puțin două veacuri de dominație gotică. Aici au stăpînit Leuvigild, Recared și Vamba, din seria de regi ale căror coroane, de stil scito-grec, de pe malurile mării noastre, se păstrează astăzi la Muzeul Cluny în Paris. Ei și-au avut castelul lor, pe locul frumosului Alcazar de astăzi, care domină tot pustiul de piatră al împrejurimilor, cu dunga verde a Tajului la mijloc; și-au avut și biserica ariană, apoi catolică, unde se aduna soborul stăpînitorilor, al episcopilor ce dădeau legile în numele lui Hristos, datînd după era de la Iuliu Cezar, rezervată acestei țeri singure. Totul a dispărut însă, fiind înlocuit prin opera mai nouă, totul afară de tipul germanic, rămas și astăzi la fetele bălăi, cu ochii blînd albaștri, cu părul îmbielșugat, care se ivesc uneori în mijlocul frumoaselor lor tovarășe brune.

O întreagă lume orientală a trecut pe deasupra: mauri, evrei. De la acești din urmă a rămas o întreagă populație, care ocupa vecinătatea catedralei și pe care, cu toată expulzarea din secolul al XVI-lea, aspra măsură inexorabilă a unui fanatism exasperat, o vădesc încă și aspectul

caselor, aruncate în neregulă unele peste altele și tipuri evident influențate de amestecuri știute și neștiute, și chiar, înaintea caselor, pe piatra drumului, în vuietul copiilor prin ulițe prăfoase, atitudinile.

De influența maură, care a supraviețuit stăpînirii năruite în secolul al XIII-lea încă — dar după mai bine de o jumătate de mileniu a existenței ei — n-a putut și n-a vrut să scape orașul întors stăpînirii creștine prin armele regilor castilani și prin cruciata de cavaleri ai Cidului.

Arabii, de fapt maurii africani, au mărit castelul. Ei au trebuit să ridice undeva o moschee, pe ale cării ruine s-a croit apoi o biserică. Dar ei au dat principiile unei mari arte, care, moștenind trei sferturi din caracterele ei de la Bizanțul învins, expropriat, a devenit glorioasă prin nesfîrșita bogăție a pietrei ajurate în desemnuri lineare de o complicație amețitoare și de o admirabilă organizare, de la capitellurile împletecite pînă la îmbrăcămintea, întreșută în toate chipurile, a părților. Meșterii musulmani lucrînd la tarăbile lor au strămutat din depărtatul Orient meșteșugul lamelor mlădioase și atît de solide, al încrustărilor de aur pe oțel ca și acela al ceramicelor cu lustru de metal sau cu albastre meandre florale, al micilor plăci, cu felurite desemnuri, sămănate între cărămizile palide care servesc de pavaj. De la ei sînt veșmintele negre ale femeilor de la țară, care, ca la noi în Brăila, Teleorman, Romanați, își înfășură strîns obrazul, datina de a nu admite femeile la jălania și petrecerea morților. De la ei numele pentru pod — *alcantara* —, castel — *alcazar* —, pentru piață — *zoco* (zocadaver ; altă piață se cheamă *Visagra*). De la ei figurile lungi, nobile ale arabului pur și groasele obraturi umflate ale berberului. De la ei arta de migală care dă pentru prețuri inaccesibile celor din țara leului-trei centime lucruri mărunte, nasturi, săbii, obiecte de fantezie, de o aleasă finețe.

Asupra evreilor înșiși arta aceasta a lucrat decisiv. Dovadă cele două sinagoge devenite biserici. Una din ele

păstrează, cu o parte din împodobirea maură a păreților, marile inscripții evreiești deasupra ; cealaltă, *Biserica Albă*, prefăcută și ea în lăcaș de închinare creștin, are încă toată nesfârșita bogăție a arabescelor ei și nestrîbuite cele două șiruri de coloane cu capitelele înflorate.

— Mai sînt evrei la Toledo ? — Poate cîte unul, venit mai tîrziu. Incolo, țerile vecine sînt pline de dinșii ; cei din Vitoria sînt la Bayonne, cei din sud pe coasta Marocului, la Tanger și Tetuan, ca și la Larache și castelele vecine. Unii au ajuns la Salonic, unde formează o populație întreagă. Alții locuiesc în Sofia ; atîția ocupă locuri de frunte în comerțul bucureștean. După o jumătate de mileniu, ei păstrează limba țării lor de origine, în forma cea mai pură, cu *j* netransformat în *h*. Mai mult, pe lîngă toate obiceiurile spaniole, sînt cei mai buni conservatori ai cîntecului popular. Romancerul trăiește pe buzele acestor înstrăinați. Și firmele cele vechi, mai curate se descopăr la ei. Da, evrei cari cîntau împreună cu poporul în mijlocul căruia trăiau, și cîntă și azi, melancolic și discret, cîntecul pe care ceilalți l-au uitat ori l-au stricat. Atît e de adevărat că sînt multe feluri de evrei, cum sînt și multe feluri de a-i trata.

Recucerirea, întîmplată încă din zilele Sfîntului Ferdinand, s-a pus pe lucru în toate părțile. Orașul vizigot nu mai putea să învie ; din el rămăseseră ziduri rupte, cîteva coloane de piatră proastă mîncată de vreme, în masa uniformă a zidurilor gălbii. Vechea catedrală a regelui Recared fusese cu totul prefăcută într-o moschee, și ea a trebuit dărimată pentru a se începe un nou dom creștin, care numai foarte tîrziu trebuia să-și afle desăvîrșirea. Evreii, foarte ocrotiți de noii lor suverani, ridicară în secolul următor coloanele și arcele de la cele două sinagoge, „Santa Maria la Blanca“ de azi și Trănsito, lîngă care-și avea casa, *tesauraria*, vistierul regal Simon Levi, în cămăruțele căruia, înflorate cu o dulce ceramică, și-a aflat apoi puțință

de lucru și răgaz de odihnă „Grecul”. Din grădinița hrănită odinioară de apa puțurilor de piatră înguste și adânci, de pe balonașele la care duc scărițe șubrede, tot cîmpul se vede, sămănat cu vilele care poartă poeticul nume de „greieruși”, *cigarellas*.

La Santo Tomé, din veacul al XIV-lea, acum în părăsire, arta „recuceririi” reproducea în turnul puternic de intrare arabescurile maure.

Lucrul cel mare de clădiri menite să veșnicească gloria dinastiilor, reunite, ale Castiliei și Aragonului, prefăcute în nou front de cruciată, aparține însă jumătății a doua a secolului al XV-lea, cînd Ferdinand și Isabela au făcut opera glorioasă a întemeierii statului spaniol modern. Atunci, după victoria asupra portughezilor, s-a clădit marea biserică Sf. Ioan al Regilor, *San Juan de los Reyes*, unde părechea regală dorea să-și aibă mormîntul. Tot ce găsisese în Franța arta gotică, tot ce se elaborase, supt înîrîurire italiană, în Catalonia, tot ce se putuse adăugi ca ornamentație de influențe străine venite din centrul Europei s-a unit pentru a face din proiectatul S. Denis al monarhiei iberice cea mai bogată clădire de închinare din peninsula. Rînduri de firide, ca în bisericile Moldovei din secolul al XV-lea, se succedă în masiva clădire de cetate a corului și altarului, și minuția tradițiilor arabe a dat partea ei în acest vîrtej de imaginație arhitectonică. Inițiale *y* și *h* ale regilor-soți se unesc (Isabel și Hernando).

De jur împrejurul păreților, sus, o inscripție amintește, pecetluind fundația pioasă a amîndurora, izbînda Grenadei, și lanțurile prizonierilor creștini eliberați atîrnă de pe ziduri; ambele laturi ale corului sînt prinse de stema, neconținut repetată, a cuceritorilor, vulturul Isabellei, cu aureolă, fiind ales în cinstea Evanghelistului Ioan. O amănunțită reparație a navei, prea scurtă pentru această masivă încoronare, e făcută cu cea mai mare grijă, dar după procedee de refacere care mai pretutinderi au fost părăsite.

„Regii“ au isprăvit și catedrala, în care vremi mai nouă au adaus doar la un portal anacronice coloane antice ori numeroase podoabe la altarele numeroase, statui de tot felul și de toată mîna, fresce de francezul Borgogna ori de Giordano, picturi indigene și străine, între care un Hristos măreț al lui Greco, a cărui dramatică siluetă e accentuată de roșul de singe al unui veșmînt ce simbolizează el însuși martiriul divin. Turnul cu arcade lombarde, înflorit în țepi de piatră, țîșnește sus lingă marea poartă cu statuile puțin cam dure. Ansamblul e de o întindere impresionantă. Goticul tîrziu își răsfață aici toată uimitoarea abundență.

Secolul al XVI-lea a adaus numai spitalul Sfintei Cruci și noua orînduire a Alcazarului, în mijlocul căreia se înalță o foarte bună statuie a lui Carol Quintul. Regalitatea, petetluind cu mormintele cuceritorilor Grenada, se întorcea spre platourile nordice ale originii sale.

Cîtă onestitate, muncă și curăție este în acest popor căruia i se aruncă în față, de cei cari ar trebui mai mult să-i recunoască însușirile, pentru a se sprijini și ei pe dîsele, indolența și neglijența. Aici la Toledo am fost conduși de o „călăuză și interpretă“ care e învățătoare de stat fără concurs, deci fără post, care, cu ceva franceză și cu cunoașterea orașului unde stă de trei ani familia ei fără tată și plină de copii, cercetați adeseori de fatale boli, întreține căsuța cu munca ei. Ni cetește versuri de iubire ale ei și mărturisește că e undeva un mic fotograf cu care s-ar mărita bucuros. Acum e bolnav. — Mergi să-l vezi ? — La noi nu se poate. Dar oriunde întîlnește prieteni, între seminarisții excursioniști cu panglici roșii la umăr. Se mișcă în trăsură, rîde, li face semne. — E un prieten ! O, e un prieten.

1 - Elevii școlii militare din castel umplu, seara, străzile înguste, pavate cu caldarîm zdrențăros. — Sînt frumoși și au uniforme strașnice. — Orice fată-și va fi avînd aici

curtezanul... — O, nu ! Odată ce mintuie, se duc. Nu-s serioși.

Fetele nu se uită la dînșii. Femeile tinere mai ies în stradă supt paza doamnelor bătrîne, răspingătoare. Și ce frumos vorbi primarul, nobilă figură cu nas de „Traian“, de orașul lui, de ce este, de ce ar putea fi, aducînd înainte obiceiuri populare, note de monumente, etimologii arabe ori și altele — de unde vine mazpanul, marțipanul nostru, care aici e delicios și ceva mai puțin scump decît spadele și nasturii de aur și fier. Și cu ce ochi blînzi, calzi și dulci te privește cînd ascuți poetica laudă a orașului său !

În general, oriunde ai merge, dacă sînt copii îndrăzneți care-ți cer banul, mai mult ca să facă haz de tine, omul din popor, hamal, șofer, ce-o fi el, este de o cinste exemplară și de o discreție aristocratică.

ESCORIALUL

Guadarrama și-a trimis nourii și ploaia. Pe un trist timp ne îndreptăm din nou spre nord pentru a vedea Escorialul.

Trăsura străbate cartiere populare negre și dărăpănate, pe care le încunjură rîpi de lut multe. Orientul, care e și al nostru, se vedește aici în ce are mai pitoresc, mai colorat și mai lăsat în voia Domnului. Fortificații rupte și-au lăsat dinții măcinați de piatră umedă. Poarta singură a rămas în picioare, izolată și tristă. O trecătoare rază arată însă deodată, la dreapta, întreaga întindere a orașului, de o caldă culoare roșie, cu rostogolirea înaltelor lui clădiri, cu vasta întindere a teraselor și turnurilor.

Magnificența unei imense grădini cu gratiile aurite întrerupe priveliștea de sărăcie și părăsire. În fața gării defilează la acest ceas de dimineață, cînd multă burghezie doarme încă, viața de țară. Vin de la munte, acoperiți în lungi dolmane arabe, de postav cafeniu-roșietic ca ale

sumanelor noastre, țeranii călări pe măgari, aducându-și produsele la târg, femei în rochii negre cumpănindu-și sarcina de vreascuri de ambele laturi ale micului animal răbdător, lăptarii cărora li atîrnă în cumpănă cele două vase de tinichea spoită ca argintul.

Biletul nostru de clasa a II-a ni dă dreptul de a sta împreună cu lucrători în bluze albastre, fără gulere, cari mănîncă, beau și strigă, ba într-un moment se dedau la execuții de pugilat care, din fericire, isprăvesc istovindu-i. Separațiile de clase cu care sîntem obișnuiți par să nu existe de loc aici, măcar cînd e vorba de auxiliarii tehnici ai căilor ferate. Alături, o burghezie foarte convenabilă formează un ciudat contrast.

E drept că la prima stație oaspeții pleacă, făcînd semne de înțelegere personalului gării.

Străbatem întîi un imens parc, de o împărțire foarte variată. Cărrile sînt pázite de falnici jandarmi călări. În dreapta, pe deal, un întreg cartier al Capitalei se înșiră, pe cînd la stînga reapare pădurea cu pomi larg înfloriți. Vile elegante, cele mai multe nouă, sămănate pe sumanul bun al cîmpului stropit încet de o ploaie rară și tristă.

Trenul, care nu e „*misto*“, dar „*liger*“, ușor, se oprește la toate haltele, ceea ce lungeste la două ceasuri drumul către castelul regilor. Multă lume din Madrid pare a locui în aceste mici grupări de vile asemenea cu cele dintr-o anume *banlieue* a Parisului. De la o vreme un nisip albicios apare în brazdele îngrijit trase. Povirnișurile pietroase ale Guadarramei se umplu apoi de păduri pișcate și, sus, de căsuțele cucuiate pe culmi. Cu toate că frumoasele aglomerări de vile urmează, sîntem îndată în plin bolovăniș muntos, sur și gol, prin care se răpăd doar scurte șiroaie de apă verzuie. În triste locuri și cu triste gînduri s-a refugiat de un întreg popor și de toată viața trăită această măreată și tristă regalitate a unei aspre religii de schivnici și de martiri. Să ai Neapole și Palermo, să poți privi Mediterana din mijlocul imperiului tău la Barcelona și să

fugi apoi aici ca o fiară pîndită... Insuși luminișul de pini crescuți în piatra verde sau roșie pare mai mult un sobor de făclii strînse în jurul unui mormînt uitat. Ce curios pare numele de „sat alb“, Villalba, pentru cel mai însemnat din centrele, de aparență modernă, ale muntelui ! Cea dintîi casă se cheamă Villa Manolita.

E adevărat că de la dulcea solie a acestui nume cîmpul reapare neted și verde pe înaltul platou care se tot suie. Din nou sămănături și grupe de arbori, pentru ca iărăși să trecem în împărăția de piatră.

Intrăm în cocheta stație violetă în bătaia cumplită a unei ploii de munte, norii grei acoperind toate înălțimile pustii. Ele lasă însă descoperite cele patru turnuri din colțuri ale castelului și marea cupolă păzită de aceste vîrfuri.

Aspectul „satului“ — căci oficial i se zice — nu e de loc rural, și cu atît mai puțin lasă el într-o grandioasă izolare, biserica Sfîntului Laurențiu și mormintele regilor. Întreaga icoană a unui sumbru cuib funerar strîns între munți și la care trebuie să răzbați prin cărări misterioase, iluzia, hrănită printr-o întreagă literatură istorică, a mănăstirii de întunec, păzită de călugări mulți cari trăiesc numai cu gîndul rugăciunii la mormîntul „împăratului“ și ale regilor din sîngele său trebuie părăsită. Pentru romantism e o pagubă, și trebuie să spun că și eu o simt.

Vremea nouă grămădește din toate părțile această mănăstire care e și un palat, acest palat care e mai ales o mănăstire. Omnibuzuri galbene ale otelurilor pline de confort — căci la această aproape o mie de metri înălțime este și o stație de vară destul de cercetată — suie la deal printre grădini, sărace cum era de așteptat, și între vile dintre care cele mai multe nu fac să se prevadă prin nimic solemnă și trista mărire din capăt. Dealtfel „grătarul“ muceniei sfîntului căruia Filip al II-lea avea să-i plătească distrugerea unei biserici la S.-Quentin nici nu se află pe un vîrf pleșuv de granit, ci într-o albie pe care culmile seci o străjuiesc, dar, cu tot respectul datorit maiestății sale cato-

lice, o și domină, căsuțele țerenești ajungînd astfel la — și peste — înălțimea cupolei celei mai mîndre din toate Spaniile.

Fațada ctitoriei lui Filip n-are nimic deosebit decît dimensiunile ei enorme. Severitatea ei nudă de orice ornament — căci avem a face cu catolicismul care nici nu visează nici nu rîde după osificarea prin hotărîrile conciliului de la Trento — nu e înviorată, ci mai curînd contaminată de expresia delicată a regilor „poporului ales“, strînși, fiecare cu povestea lui latină dedesupt, de-o parte și de alta a unui David imperial și a unui juvenil Solomon, și cu atît mai mult de veselul aur al coarnelor și sceptrelor purtate de dinșii, cei dintîi unși ai Domnului.

Odată trecută ușa, sensul acestui dar făcut desigur lui Dumnezeu, dar înainte de toate unei mîndrii cum n-a mai cunoscut-o epoca modernă, apare cu toată evidența. Arcurile vînjoase care se încoardă dureros, îndesatele piloane ținînd povara unei cupole care față de dinșii nu-și mai păstrează efectul, ce trebuia să fie strivitor, fundul lunguieț al altarului principal pe care-l îmbracă rău, sărac și monoton icoanele de lemn ale unei catapitesme banale, arată că aici nu e vorba de glorificarea trecutului tradițional al unei națiuni, de pregătirea unui cadru infinit pentru rugăciunile cele mai îndrăznețe, de invitarea geniilor unei epoce deosebit de fericite pentru a colabora la o operă de solidaritate nemuritoare, nici chiar de întrunirea într-o singură întruchipare a pornirilor estetice viind din atîtea țeri supt o singură poruncă, ci de reprezentarea adevărată a imperiului trupurilor — monarhia habsburgică — și a imperiului sufletelor — monarhia catolică. Înlături originalitatea, afară grația ! ; ele ar putea să scadă expresia voită aici : a puterii supreme din toate domeniile și în toată plenitudinea ei teoretică, în toată încremenitoarea ei răceală abstractă.

Atîtea capele și atît de puțin împodobite ! Aurul statuiilor regale îngenunchiate în altar de o parte și de alta, Carol

în fața lui Filip, fiecare cu suita lui de familie, ajunge. Parcă și sfinții s-ar sfii lângă această impunătoare și poruncitoare bogăție. Un alb Crist, al lui Benvenuto Cellini, de o neîntrecută mișcare în lunecarea-i de pe cruce, e exilat într-un colț. Spațiul se întinde înalt, vast și rece, fără măcar suflul ambițiilor care nu mai au ce urmări.

Absențele acestea voite au fost firește simțite în vreme de o mai veselă — aici însă așa de relativ ! — concepție a vieții. Vremile acestea au împodobit : cu ce au putut și cum au putut. Încă de supt ultimul Habsburg care avea la îndemână pe fecundul Luca Giordano. Albastre paradisuri se răsfață în plafonduri, învălmășiri de corpuri în colori clare se împleticesc în ghirlande ; lungi, foarte lungi teorii în game sentimentale se desfășoară pe pereții de granit ai culoarelor, operă de ieri. Meșterii cari stăteau la îndemână au fost puși la lucru, și ei s-au străduit neobosit, dând lucruri oneste care se explică îndelung de călăuzi, fără să poată fi și admirate de cunoscători. E ca o dantelă de bal aruncată pe umerii unei voinice și încrețite Iunone, silită să ridă din obraz atunci când ochii rămân inexorabil de liniștiți. Fără aceste înfloriri de fluturi multicolori simbolul ar fi mai evident, și deci și mai impresionant.

Pe scări către morminte. Fiorul care se prevedea lipsește cu totul. Cripta, o întreagă biserică subterană, e în sama servitorilor regalității de azi, cari în uniforme pompoase, purtate cu multă demnitate, conduc și explică. Mormîntul lui Carol Quintul ? Vreo înflorire de piatră în care să se păstreze gustul admirabilei epoce pe care acest flamand, bun de luptă, de dragoste și de glumă, a dominat-o ? Al lui Filip ? O prăvălire de granit păzită de figuri înalte și tari ca voința lui ? Nimic ! Nimic ! Alte vremi, care nu înțelegeau să se considere ca decăzute, trăind în iluzia unei regalități de aceeași esență, niciodată întrepruptă, s-au amestecat. De ar fi fost măcar Bourbonii din secolul al XVIII-lea, cari aveau gust francez și mai ales

o grație italiană prin legăturile lor politice și dinastice cu peninsula... Dar mândria acestei refaceri, considerată ca prefată pentru o așa de tristă epocă precum a fost aceea a „regalității constituționale” din secolul al XIX-lea începător, a revenit unor oameni cari puteau numai să se ruineze în marmură și în bronz auriu, făcând din această subterană ceea ce s-ar fi potrivit auriu, făcând din această erau ascultați de la gurile Rinului la coastele Africei și cari culegeau tributul de aur al Americii supuse. Vechii Habsburgi au fost puși deci în saltare de porfir, așezate pe rafturi, fiecare cu eticheta sa, și în aceeași odaie Isabel a II-a și soțul ei don Francisco sînt vecinii „Împăratului” și ai împărătescului său fiu. Reginele care au avut băieți, continuatoarele, din carnea lor, ale dinastiei li țin tovărășie. Oase lîngă oase, fiecare în saltarul lor, așa cum le-a dat, curate, odaia de putrezire, „Podridero”, căruia spaimile de după moarte ale catolicismului i-au dăruit numele cel mai umilitor pentru biata noastră mîndrie omească. Singur biruitorul don Juan de Austria are un mormînt din vremea lui, cu statuia funerară întinsă pe capac. Iar apoi, cămară după cămară reginele fără copii, rudele regale, copiii anonimi, *los niños reales*, se înșiră, cel mai frumos mormînt fiind acela care așteaptă pe o principesă înșă „neputrezită”, pentru a întrebuița teribilul termen obișnuit aici. Grațiile stîngace ale artificialității contemporane au colaborat pentru a mobila cu morminte aceste salonașe așa de albe pe care nu le pot întuneca maximele care ni aduc aminte — parcă ar fi nou, și am simți vreo plăcere, căci înțelepciunea ce se culege e foarte relativă — — că toată ființa noastră e numai o umbră și că vom fi și noi cîndva așa cum sînt acum aceia.

Opera de artă, care nu intra în planul asprului ctitor, s-a adăus înșă de la sine în vremile cînd, pentru a împodobi Spania, Italia și Flandra stau cu minile întinse. Cine nu e reprezentat acolo ! Luca Giordano stă lîngă pînze ale lui Tintoretto, care sînt dintre cele mai frumoase, lîngă

o măreață *Cină* a lui Tiziano cu fruntea dumnezeiește de senină a Mîntuitorului, lîngă mici picturi pe lemn, cînd naive, cînd țapene, care vin de pe malurile Rinului. Arta spaniolă a dat în salele capitulare cîteva tari scene de martiriu ale dramaticului „spaniolaș” Ribera, și din mîna „Grecului” Teotocopoli sfinți înalți și suptirateci, cu ciudate mișcări ale minilor cu degete ascuțite, cu expresii gînditoare sau chinuite în față, supt ceruri în care deasupra scenelor mai bogate zboară nori sacri de o complicație unică, ieșită din cea mai minunat spornică imaginație. Dar tot așa de scumpe sînt darurile din lumea întreață strînse în biblioteca imensă prin care alunecă figuri călugărești uscate supt glugile negre : manuscripte antice din al VI-lea veac, înseilări stîngace ale întîiului ev mediu din al IX-lea, cărți venite de la Rinul germanic, cu figurile rotunde și bărbiile prelungite în miniaturi sentimental albastre, delicate înfloriri pe marginea foilor preliminară din Franța secolului al XIV-lea, opere ale miniaturistilor locali din vremea Isabelei cu fondurile pline de foarte mărunte observații fin sămănate, splendide învieri ale antichității în codicele aurit al lui Alfons al V-lea de Aragon și Neapole, manuscripte grecești copiate pentru Filip al II-lea de caligrafi între cari acel Iacob Diasorinos, tovarășul lui Despot^{al} nostru, biet grecușor sărac din secolul al XVI-lea, căruia eticheta actuală îi dă catolicul și sacrul nume de „Santiago“...

Acela care crease și stăpînea toată această bogăție se răsfață el oare în splendoarea purpurii sale aurite ? O, așa de puțin ! Recele „neamț” muncitor și melancolic se simțea așa de mare numai ca reprezentantul ideii pe care, ca un nou faraon, jertfind comori și omorînd mii de oameni la lucru, a încorporat-o în această piramidă a sa care e Escorialul.

Cît despre încăperile unde și-a dus viața activ, și unde pe patul suferințelor unei boli scîrboase a isprăvit-o, iată-le. Cîteva scări coboară la ele. Culoare strîmte și reci,

unde păzeau gardiștii flamanzi, în negru, cei spanioli, înveșmînțați în aur și cu picioarele legate cu cordele. Unde așteptau curtenii, cărora nu li se dădea nici o priveliște de Curte, lădițe acoperite cu cordovan de o auritură de mult ștearsă. Clavirul cu clapele mici albe ca niște dinți de mort vine din moștenirea lui Carol Quintul în odăița care-i servea de ietac și unde s-a așezat simpla lui litieră, micul lui scăunăș negru. Încăperea de lucru prezintă doar săltarele unei vechi mobile aurite și mesuța deasupra căreia s-au așezat cărți cu muchea aurită, purtînd titlul, în față. Un administrator, un contabil, un polițist, un funcționar. Într-o adîncitură patul de agonie, avînd pe coviltire numai luxul perdelelor cu stema cusută în aur. Ferestuițe privesc una lîngă alta către linia munților asemenea cu acelea pe care Moise a primit tablele legii care nu se poate călca.

Însăși sala ambasadorilor, a marilor recepții solemne, cu cordovanele întinse pe piatră, cu tapițeriile flamande îmbrăcînd părății căptușiți jos cu porțelan albastru de Talavera, cu acoperementul de stofe scumpe al unui tron mărunt și modest, nu spune o ambiție personală, care nici n-a existat la această „slugă a Domnului“. Un colțișor îi ajunge ca să se roage el. Dar, dacă dai ușa de alături într-o parte, casa lui Dumnezeu apare în toată imensitatea ei, tocmai acum străbătută de cîntările călugărilor, și Carol Quintul în aur închide zarea.

Așa de puțini în putere, faptă și prestigiu, Bourbonii, cari veneau din Versailles, nu s-au putut mulțami cu această înduioșătoare „mizerie“. Largi apartamente s-au deschis lîngă culoarele în care luptele de la Grenada se uneau cu victoria de la S.-Quentin. Tablourile de bătălii ale lui Wouvermans, acelea de interior ale lui Teniers au fost trecute în tapițerii, și i s-a cerut lui Goya să prezinte viața actuală a Spaniei secolului său. Astfel au răsărit, veșnicite în pictură și în firele țesăturilor, toate aspectele ei felu-

rite : paji pudrați, elegante marchize, alături de tot ce zdravăna viață a cîmpului poate adăugi, danțul de societate alături de hîrjonelile rurale, jocul de cărți lîngă prînzul pe iarbă.

Și, cum francezii aveau Trianonul și palazzinul mic de grădină devenise mai simpatic decît marile săli de recepție, Carol al III-lea, marele monarh al epocii bourbonice, a pus să se ridice pentru „principe“, fiul său, menit a fi ridiculul Carol al IV-lea, în fundul grădinilor de pini sălbateci și de pomi roditori, o *casita* care e un juvaier de scumpete și de gust în proporțiile cele mai micuțe. Toți păreții nu sînt decît un mozaic din marmurile cele mai prețioase, între care granitul trandafiriu lucește de o rază dulce. Nimicurile grațioase ale epocii sînt adunate în odăițele unui palat care era un muzeu înainte de a fi consacrat ca atare și deschis publicului.

Și e interesant să vezi cum femeii din popor ascultă cu luare aminte și admiră fără invidie aceste podoabe scumpe pe care regalitatea le-a realizat cu ostenelele unui popor părăsit pentru nevoile sale în voia soartei îndurătoare.

CETĂȚILE MAURE

Pe drumul Aranjuezului, spre sud.

La lumina soarelui strecurat prin nori peste auriul șters al cîmpiei se ridică în fund o albastră catapiteasmă de dealuri și mii de păsări albe, desfăcîndu-se de pe lăvicerul brazdelor, zburătăcesc în aerul dimineții ca petalele bătute de vînt ale unor livezi de pruni.

Acum sate albe, mărunte, supt coperișuri roșii de vechi olane. Ele fac un contrast tare cu un cîmp roșu-adînc, pătat de verdele, întărit prin aceasta, al sămănăturilor mărunte. Cioturi de vie tunsă pentru iarnă se amestecă în vîoia catifea a grînelor. Mari ferme de același alb proaspăt se ivesc ici și colo, pe cînd în fund gheburile

munților albaștri reapar. Pluguri cu cai conduse de țerani în cele mai pitorești costume aleargă scrijelind țerna de sînge. Moara orientală cu aripile ei de îndoială la îndemîna vîntului se profilează. Numai turnul gălbui al bisericii se desface din albele sămănături de căsuțe ca ale noastre.

Apoi iată întinderi triste, de bălți, de pămînt cenușiu, în care vagabondează numai turmele și se ridică fumul albastru al focurilor de păstori. Fundul se cascadează pe alocuri în pietrării. Sumanul brun va reapărea însă îndată, harnic de roadă.

Arabul e aici pretutindeni. Pe cît în nord casa privește, pe atîta se întîlnește aici zidul de pietre cufundate în ciment, care astupă și închide.

La Alcazar de San Juan se desfac liniile către Alicante, Almeria, Murcia. „*Cinco casas*“, Cinci case, numire de păstori, ca în văile Pindului și Carpaților. Peste un ceas, fundul se ține cu munți vineți cari se ridică la mijloc în gurgui. Căruțe mari trase de voinici catîri aduc fuioare întregi de frunziș cules cine știe în ce păduri, care, lipit de roate, dă aspectul unui alai bahic întors de la un cules de vii.

Din munții de cari ne apropiem ploaia cade asupra șesului ca un larg văl alb răsfiat. Femei cu glugi, în haine negre care se înfășoară, între panerele pline, se scutură domol pe spinările măgarilor ca pe vremea lui Abder Rhaman și lui Hachem, credincioșii califi. Sîntem la Val-depeñas. Supt castelul său de pe culme, Santa Cruz de Modola se prezintă ca un cîrd de oi speriate. De departe în marginea munților în movilițe amestecul de roșu și verde, de albastru închis și de alb, cu umbre viorii, vrăjește ochii. Trecem peste dumbrăvi de măslini la muntele acoperit cu iarbă fină și cu tufișuri pitice. Și în această sărăcie sură plugușorul tras de asini taie brazda roșie. Mlăștini portocalii se hrănesc cu ploaia care picură din norii năcăjiți.

Peste puțin sîntem în vîrful chiar al muntelui, la Santa Elena, unde între stînci se încarcă în pachete scoarța plutei pentru dopuri și se bagă în saci ramurile verzi pentru a fi trimise la vale. În adîncul muntelui pe un pod hrentuit trecem apa verzuie murdară care se tîrăște pe piatra fundului.

Sierra Morena e plină de păduri rare suite pe piatra ei sură, și la capătul lor, supt ploaia deasă, apare din nou, pe înălțimea platoului, între înălțimi, verdele lan de grîu proaspăt. La celălalt capăt al defileului sîntem la Vilches. Muiate de apă, coastele roșii, de un roșu întunecat și sinistru, se desfac spre apele însîngerate. Văi adînci se taie în trupul lor. Pe alocuri totul se învălmășește într-un fel de trîntă de uriași în umbra marilor dihănii care păzesc deasupra. Alături peisagiul se desface în maiestăți ca acelea pe care le-a creat imaginația unui Salvator Rosa. Vaddollano, „Vadul blind“. Băiatul care strigă apa o face cu o ciudată melodie străină și arhaică, ce pare a veni din vremea arabilor.

La Baeca, cu vechi nume maur, cetate cucerită odată de cruciații regilor catolici, drumul se strîmbă către apus. Muntele se lasă în coaste blînde, și iată cele dintîi flori de pîmi acum, la sfîrșitul lui februar, în livezile de migdali și de portocali. Alături, iarăși, măslinul de argint, cu frunza plină, și lanul de grîu, crescut înalt. Raze de soare tînr se alină pe margini. Vremea plînge și rîde laolaltă, în copilăria încîntătoare a primăverii.

Toate coastele sînt apoi scrijelite cu dungile, de o perfectă împărțire, a măslinilor. E o imensă livadă de cîțiva kilometri pătrați. Nu se poate o mai îngrijită cultură a pomilor, și e un titlu de glorie pentru arabi, marii grădinari moștenitori ai tradițiilor siriene și persane, că au fost în stare a crea această mare bogăție rămasă întreagă atîtea secole după dărîmarea statului lor, după prigonirea și dis-

trugerea, după izgonirea, de către Filip al II-lea, a unei populații atât de supuse și atât de laborioase.

Cîteva ruine sămănate pe malurile largului, limpedelui Guadalquivir, care alunecă spre Atlanticul depărtat, cîteva castele rotunde, ca acelea siriene, amintesc conflictul de secole care s-a urmat aici pînă ce regii creștini ai nordului au învins cu totul și înlocuit pentru totdeauna pe regii păgîni ai sudului. [...]

Totuși Cordova n-a fost o creațiune arabă. Cordubanii din vremea romană erau oameni de o înaltă cultură. Unii dintre ei au însemnat durabil numele lor în istoria literelor latine, în care au adus ceva din calitățile rasei lor iberice ; energie în fapte și o oarecare exuberanță în expresii. Și aceste caractere se întilnesc dealtfel și în vremile următoare la aceia cari, supt alt nume etnic, au perpetuat aceleași tradiții. Filozofia lui Seneca, de o adîncă înțelepciune, dar mai ales de o încordare de oțel contra soartei, mergînd pînă la moartea vîită pentru a sfida osînda rostită împotriva omului virtuos și bun, nu se potrivește ea oare cu destoinicia ostășească incomparabilă, în stare a înfrunta orice primejdii, a lui Gonzalv de Cordova, generalul lui Ferdinand Catolicul, cuceritorul prin neobosite silinți al Neapolei contra francezilor lui Ludovic al XII-lea ? Și, dacă în epopeia de război civil a cordubanului Lucan sîntem loviți de expresiile exagerate și dure, de crudele comparații ale poetului, nu i s-au imputat oare aceleași defecte cîntărețului spaniol, reabilitat în timpul din urmă, și pe dreptate, după ce numele său ajunsese semnul pretenției lipsite de gust, Góngora ?

Nu se mai cunoaște încă nimic din antecedentele acestor romane, afară de urnele mari, lungărețe, pe care femeile le sprijină pe șolduri : atîtea nimiciri au trecut de atunci asupra sălașului paradisiac al Beticei cezarilor ! Nici vremea creștină de-naintea năvălirii arabe n-a lăsat vreo urmă. Asupra operei arabilor înșiși, mari clăditori de moschei, în

același timp cînd dubiau cu meșteșug pieile de capră pentru a face cordovanele lor, s-a întins însă, transformatoare, voința regilor castilani și a urmașilor, dominatori peste toate Spaniile.

S. Hipolito e o fundație de-a dreptul a lui Alfons al XI-lea, din al XIV-lea veac, care a voit să facă din ea lăcașul de îngropare al lui și al tatălui, Ferdinand al IV-lea. Mormintele de porfir roz, cu stemele, înnoite, ale Castiliei, servesc astăzi la altceva.

Stăpîni aici cîteva veacuri, musulmanii au lăsat întreg felul de a se înfățișa al orașului, cu strădițe înguste, întortocheate, cu casele supt olane roșii, cu terasele pe care atîrnă rufe multicolore, cu delicioasele curți mărgenite cu porțelane, pavate cu ele și ridicînd boschete de finici, de trandafiri în floare, pe cînd altora li atîrnă galbenele flori pe suprafața galbenă a zidurilor. Ei au lăsat apoi ici și colo înalte minarete, ca la S. Hipolito, la S. Nicola, la catedrala însăși, care fără multă trudă s-au putut preface în turnuri de închinare pentru alt Dumnezeu. Dar mai ales au lăsat, ca o neprețuită comoară a acestui oraș, a acestei țeri și a întregii lumi cu înțelegere pentru frumuseță, *mezquita*, moscheia califului care a devenit, în ceasul căderii statului maur, o biserică a dumnezeului care nu desprețuiește chipul zugrăvit și cel cioplit.

E în margenea chiar a Guadalquivirului, aici foarte lat și, măcar în aceste vremi, furios și tulbure, bătînd și stropind cu spumă morile înfipite în curent, manine¹ de cărămidă și piatră, mari, rotunde, ca niște bivoli roșcați ieșind cu spinarea din noroi. De proporții uriașe, ca o mare cetate nebiruită, ea are cu totul înfățișarea unei *frurii* bizantine, de împărătească maiestate. Zidurile Constantinopolului, păstrate încă, sînt de același fel, deși în acelea se simte o oarecare influență apuseană. Clădăriile înalte de cărămizi și piatră din munte sînt însă împodobite la intrări cu o delicată horbotă de marmură sculptată în bizare flori, geome-

¹ Stive (n. ed.).

trice, și linii întortocheate mărgenesc, uneori cu urme de aur vechi la mijloc, ferestruicile rîndului de sus. Prin deschizăturile intrărilor se văd grădini de portocali, din verdele închis al cărora atîrnă merele de aur. Coloane de un galben de fildeș vechi contrastează prin arhaica lor patină cu această tinerețe fără moarte a pomului cerurilor binecuvîntate.

După curtea purificării, pădurea de coloane se deschide deodată, amețitoare. Te pierzi între trunchiurile care se înșiră ca măslinii pe coastă, în „năvi“ indescifrabile, de multe ce sînt elementele care le compun.

Despărțirile rituale sînt marcate prin părăii cari nu sînt decît o horbotă. Arce albe, negre la început, albe, roșii după epurația modernă, leagă capitelele de toate felurile, culese de oriunde, de la ruinele romane pînă la depărtatele bazilici bizantine. S-au rătăcit și doi stîlpi de alabastru canelați. Capitelele arată vechea lor origine. Totalul are netăgăduit aerul de bazilică bizantină, în care, ca la S. Marco, s-ar fi amestecat, fără a se contopi, mai multe biserici. Pînă și originea arcurilor mușcate trebuie căutată în afară de pastorală imaginație a arabului domesticit.

Intrînd în cuprinderea lor, creștinii nordului au trebuit să rămîie uimiți. Ei nu găseau loc pentru dumnezeul lor servit de o curte de sfinți nesfîrșită. Mult timp n-au îndrăznit să facă slujba lui Isus în moscheia neschimbată, tăind doar cîteva coloane pentru altar și lipind tablouri pe marmura goală. Această slujbă însăși era nelalocul ei. Moscheea, în adevăr, nu e o biserică. Curățit pe trup de apă fîntînii, credinciosul, mărturisitorul își caută colțul lui pentru a murmura o rugăciune care nu-i e impusă. Nici un coreg nu dirige orchestra sufletelor umile care se roagă. Din mulțimea celor îngenunchiați nu se aude decît un ușor vuiet. Pe cînd creștinismul apusean e o disciplină romană. Sunetul vulgar al clopotului, mornăitul grăbit al silabelor latine e ca o indiscreție.

Cînd stăpînirea nouă a ajuns apoi în culmea puterii ei imperialiste, li s-a părut unora că vechiul maur învins trăiește încă prea mult în admirabila lui cîtitorie. În luptă, contra celor de aici, contra gustului chiar al unui Carol Quintul, s-a făcut, cu cheltuieli mari, din cel mai prețios material, cu chenare de meșteri de acasă și de aiurea, splendidă, dar anatópica „mare capelă”, în care vecinează stilul de amestec al *mudejarului*¹ și gingașele scobituri ale Renașterii.

Aici lumina cade multă, crudă peste dedalul de coloane. Misterul lor de izolare, de intimitate, de umbră, în care odată luceau miile de lămpi de argint e izgonit prin această revelație a dumnezeului umanizat și alintat. A simțit-o și „împăratul” cînd a văzut scumpa ispravă pe care n-o ordonase. Cei ce lucrează astăzi rîvnitor la înlăturarea capelelor părăsite nu vor reuși să restabilească aceea ce a fost. Sînt aici păreri de rău care nu vor putea fi în veci mîngiate. [...]

Și *corridas de toros*? Nu e oraș care să nu le aibă. La Cordova imensul spațiu închis cu ziduri albe e supt ochii mei în fața otelului. E marea petrecere a claselor populare. Sînt însă și suflete care se revoltă în fața măcelăriei. Lumea oficială se preocupă chiar a da cailor un fel de paveze ale burții ferindu-i de aproape inevitabila spintecare.

Unele orașe italiene m-au deprins de mult cu groaza *ghizilor*. Spania-i are. Ei se prezintă politicoși și demni. Dacă li declari că vrei să vezi singur, se depărtează fără supărare. Dar la Cordova el m-a urmat, adică nu servil, în urmă, ci ca bun camarad alături. Și-a arătat prețul: două pesete; m-am lăsat biruit, oferindu-i una. Ne-a condus discret și cinstit. [...]

Reîncep supt catapeteasma dealurilor, sămănate cu căsuțe albe, livezile de măslini și alți arbori ai sudului;

¹ Artă musulmană dezvoltată în Spania, adaptată și integrată artei occidentale (n. ed.).

cactuși cu foile mari mărgenesc drumul : apoi cîmpi, largi cîmpi de griu în valea ce se răsfată la ploaie. Gările întind pe bețișoare garnituri de iederă, și mierle cu picioarele galbene se zbat în cuști. La Almodavar, supt finici africani, biserica stă în fruntea rostogolirii de pe înalta culme a caselor maure, pe marginea marelui rîu tulbure, rătăcit în bielșugul apelor sale. Pretutindeni aici se înfige grea biserica, semn al cuceririi. Fabrici de jamboane, porculeți prin stații, în aceste locuri oprite odinioară animalelor necurate. Capre roșii se cațără pe coaste lîngă turmele mascu-riilor bruni și negri, păziți de băietani supt glugi. În umbra măslinilor, brazda e plină de floricele albe.

La Rio del Lara, amintirile romane revin. Aceleași clădiri ferite de ochiul străin, aceleași livezi cu portocale care nu se culeg, de multe ce sînt, ci se păstrează ca podoabă (10 centime portocala). Guadalquivirul lăptos se strecoară supt un pod, și de aici înainte și mai vast se face cîmpul de țărîină roșie. Apar căsuțe acoperite cu stuh, absolut ca acelea din satele noastre.

La Los Rosales portocalii așezați în rînduri de livadă se culeg, și grămezile de roade roșii se întind pe covor lîngă căsuța paznicului. E recolta de marte.

Mai încolo se desface linia la Cadiz, și pescarii vînd crabi și langustine în fața trenului. Turnuri înalte anunță apropierea Giraldei sevillane.

În tren conversațiile zbugnesc de la sine fără a se cunoaște călătorii. Ochii frumoși te îndeamnă la vorbă, și e în adevăr o pagubă că nu stăpînești limba pentru a lua parte. Nu voi uita cutare andaluză bătrînă, de dimensiuni mapamondiale, care, abia suită, îndeasă copilul pe care-l trage după sine cu vreo zece păhăruțe dintr-o curioasă licoare brună cu aspect de doctorie, oferă vecinului din față, bea restul ea însăși, se așează lîngă mine, se scuză că e prea voluminoasă, pune în loc copilul și umple într-o clipă tot vagonul cu vioaietele ei taclale în dialect.

Această voie bună prinde și clerul stăpin. Cutare preot în horbotele slujbei abia isprăvite vorbește ca un bunic cu copiii de cor în fuste albe. În trenuri se înfrățesc cu lumea parohi de sate cu fața romană. Supt pălăriile negre, călugărițe de toate spețele, cu vâluri negre, cu vaste aripi albe desfășurate, purtînd în șnururi negre medalii și amintiri de la toate hramurile. Doar cîte-o copiliță călugăriță, sprintenă în rochia care desemnează blăstămatele forme ale primejdiei, dacă se grămădește într-un colț, unde stă tăcută, nemișcată supt focul privirilor bărbătești pironite asupra farmecului ei oprit. Din cealaltă latură a societății, jandarmi galonați, groși și grași, se suie în vagoanele de clasa a II-a, mănîncă, molfecă, fumează, scuipă — supt tăblița *se prohibe escupir en los coches*, „nu e voie de scuipat în vagoane“.

Multe fabrici în șir. Unii englezi se supără. Farmecul arhaic se duce. *Observer* are un articol, și un ziar din Madrid îi răspunde înghimpat că englezii n-au decît să-și ție banii în pungă.

Capitala vechii țări „vandale“, a Andaluziei, n-are nimic din trecutul vechii Hispalis romane și, iarăși, nimic din timpul cînd vandalii, îndată cuceritori ai Africei — așa de firească era legătura între cele două regiuni — și-au făcut pe scurtă vreme aici popasul. Fără urme a trecut și timpul dominației vizigote. Cordova fiind aleasă de năvălitorii arabi de la începutul veacului al VIII-lea, Sevilla n-a putut fi decît reședința unui simplu guvernator al sacrului calif, care refuza coroana de aur oferită de iubita și soția lui, văduva regelui mort Rodrig, din aurul ascuns de dînsa, și isprăvi omorît de ai săi pentru sentimentele prietene creștinilor, cari sperau prin el revanșa lor.

A trebuit ca noul val arab din secolul al XI-lea să se abată asupra acestor cîmpii de floare și roadă pentru ca în Sevilla să se facă o strălucită reședință și o frumoasă moschee.

Din aceasta din urmă n-a rămas decît grădina portocalilor şi acel admirabil minaret lucrat ca un juvaier, cu bogăţie, dar şi cu graţie, care, azi, încununat cu o pălărie din veacul al XVI-lea, în vîrful căreia se învîrte o giruetă — ciudată simbolizare ! ar reprezenta credinţa, entitate metafizică pe care o presupunem neschimbată, — se cheamă, după acest *gîrar*, după acest învîrţiş al său, la Giralda.

Se pretinde că aceeaşi ar fi fost şi soarta castelului, a *Alcazarului*, cuprins între puternicile-i ziduri cu crenele care amintesc încunjurul de la Carlcassone şi de la Avignon. Tot ce e astăzi ar veni de mai tîrziu, din zilele cînd regele Castiliei Petru Cel Crud, duşmanul fratelui său duşman, Henric de Trastamarra, stăpînea asupra acestor ţinuturi pe care nu el le cîştigase.

Se poate pune întrebarea ce a făcut din Curtea „regilor mauri“ supuşi de dînsul acela ale cărui oase se află în raclă de sfînt la catedrala gotică de astăzi, Ferdinand de Castilia, care totuşi a rezidat aici, şi ce s-a petrecut supt acest raport în cele două secole de la zdrobirea ultimei năvăliri a Islamului.

Se spune că regele Petru, despre iubirile căruia cu Juana de Padilla — baia ei se arată în subteranele castelului — vorbeşte mult şi de demult legenda, a întrebuiţat arhitecţi mauri. Erau ei oare aşa de mulţi şi aşa de buni, atîta vreme după ce mărirea rasei şi strălucirea religiei lor dispăruse ? Puteau fi creatori pentru toate aceste cămări, ascunzători, culoare de fugă, dormitoare şi săli de primiri, curţi interioare şi grădini ca din basme acei pe cari abia ni-i închipuim reparatori cari nu pierduseră conştiinţa unei îndelungate tradiţii ? Şi în zădar s-a transmis oare din generaţie în generaţie ştirea, care şi azi se comunică, despre regii cari dormeau între părăţii lucraţi ca o cutie de ivoir bizantină şi căptuşiţi cu „*azulejuri*“ vrednice de a fi puse în cea mai mîndră moschee din lume ?

Oricum să fie, nu se poate o mai impresionantă manifestare a unei arte de nesfîrşit de multe, de variate şi totuşi

în totalul lor așa de armonioase detalii cum e aceea care, primind atîta de la bizantini și de la alte civilizații supuse, poartă numele de arabă. Poveștile Orientului par scrise în piatră de mîini tot atît de răbdătoare pe cît și de meștere. Sînt în arhitectură lucruri care desfid orice descripție, și pentru nici un fel de clădiri nu e mai adevărat lucrul decît pentru această magie a liniei pure, a colorilor discrete, a sublinierilor cu aur, fie că e vorba de marmură, de porfir, fie și de porțelană și de lemnul bagdadiilor. E totdeauna același motiv, și e la fiecare moment deosebit ; nu poți crede că va veni o vreme cînd această desfășurare începută instinctiv la un moment fericit se va putea întrerupe. Pare tot farmecul cerurilor quasi-africane prins în painjeniișul unui cuib de zine măiestre.

Așa de mare a fost frumuseța acestei realizări de o nebună fantezie, linia desfășurîndu-se pe aceeași temă ca versurile unui poem în același ritm, încît nimeni, în vremile altei arte, n-a îndrăznit s-o strice. Opera „regilor marii“, ale căror femei ar fi locuit în cuiburile de marmură albă, ale căror „păpuși“ s-ar fi zbenguit între „azulejuri“, ale căror sultane, strecurîndu-se prin labirinturi de flori, încrețeau apa bazinelor țîșnitoare, sau opera sumbrului luptător prin veacul al XIV-lea a fost îngrijită de oricine pe urmă a fost domn peste frumoasa Sevilă. Pînă și severul, regele Filip al IV-lea, a adăus grija lui plină de iubire și de înțelegere. Ce a făcut Carol Quintul în frumosul lui chioșc căptușit cu flori albastre de ceramică asemenea cu acelea din cămările sultanilor constantinopolitani nu abate prea mult din ansamblul grădinilor în care magnolii seculare, portocali cu trunchiurile scorjite se învecinează cu cei mai viguroși pomi noi și cu florile tuturor horticulturilor. Și lui Filip al II-lea, blond și glacial, i-a plăcut de încăperile în care plutea, cu mirosul mirtilor și arbuștilor Răsăritului, aroma sentimentală a voluptăților maure și a infocatelor dragoste de regi medievali crunți la faptă și duioși la inimă. Infanți și infante s-au zbenguit unde odată

fantomele prinților oacheși supt turbanele albe se strecurau ușor pe pavagiul de faianțe rare. Doar dacă Bourbonii dulcegi și-au cățarat tocmai sus ietacele căptușite cu tapițerii. Dar azi o Curte cu alte inspirații găsește în aceste lăcașuri seculare, în aceste balsamice „paradisuri“ de ape și flori odihna și mîngîierile după furtunile și după acretile politice.

Căci Alcazarul e locuit. Și aici ești condus de oameni ai Curții în uniformă. Astfel slăbește acuzația adusă unor reparatori cari n-au făcut decît să șteargă o patină care peste propria lor operă se va reface din nou. E greu să faci arheologie pură în cămările maiestății sale catolice de ieri sau de azi.

La catedrală totul e, în schimb, lucru nou. Cu greu și-a făcut regalia creștină aici lăcașul vrednic de marile amintiri ale Islamului. Trei secole s-au trudit pentru aceasta, și abia al XVI-lea a văzut opera isprăvită. Meșteri străini, mai adesea francezi — și un normand, în epoca goticului „flamboyant“ — s-au trudit pe rînd s-o dea gata.

O imensă masă de piatră, vrednică de zidurile de peste doi metri ale Giraldei și de grosimea păreților Alcazarului a ieșit din această răbdătoare colaborație. Gustul bastard și încărcat al nudejarului și al arhitecturii epocii Isabellei se manifestă în cele trei altare, unul îmbrăcat întreg în aur, care se succedă, cuprinzînd în două sicrii refăcute cenușa lui Alfonso el Sabio, scriitorul regal din evul mediu, ca și al mamei lui, fără a mai pomeni undeva, lângă cenușa Sfîntului Ferdinand, oscioarele Crudului și ale dulcii sale iubite. Dar, în totalitatea lor, cele cinci nave, ale căror bolți au numai ici și colo complicațiile artificiale și pretențioase ale stilului spaniol, sînt mărețe prin soliditatea și înălțimea, dar și prin simplitatea lor. Pe lângă această severă măsură se pierde noile adausuri de altare și morminte — pînă la sarcofagul lui Cristofor Columb, adus din Cuba și sprijinit pe imense statui simbolice — care aparțin altui gust decît aceuia al îndrăzneței, dar nudei rugăciuni medievale.

Casa lui Pilatos reproduce în mai mic broderia Alcazarului.

Dar, în ciuda criticului englez, Sevilla nu e o cetate a morților, regi și sfinți, mauri și creștini. Viața de azi pulsează puternic. N-are decît să străbată cineva „*corsul*” Căpitanului — tot Gonzalv de Cordova —, larg, mărgenit de impunătoare clădiri moderne ori linia șerpuită a străzii *Serpiente*, scutită de tramvaie, de automobile și chiar de catirii și măgarii satelor vecine, ca să-și dea samă de această mare vitalitate a unui oraș de vreo 200.000 de oameni. Pe pavajul nou, atît de deosebit de mărunțul caldarim între mari lespezi, scrijelate ca trotoare, din Cordova, trec țărani bogați cu sombrero pe cap, femei din popor și doamne, în frumosul păr al cărora — păstrat cu toată înviersunata reclamă a *paluquierilor* cari strigă deosebitele metode de a tunde chilug, *garzon*, o *señora* sau *señorita* — se înfige pieptenele înalt de bagă, lucrat în deseme arabe, de care atîrnă mantila neagră. Cafenelele, pline pe jos, ca și clasele mai modeste din trenuri, de tot ce se poate arunca, gem de lume de toate treptele, care se strigă de la o masă la alta. Afaceri se înjgheabă ori se încheie aici în fumul țigărilor, în freamătul conversațiilor. Și oricine prețuiește vitalitatea rasei latine, cea mai inteligentă fără sfortare și mai activă fără icniri, nu poate decît să se bucure de aceasta.

La Italica, orașul roman care a dat naștere cezarului ctitor al nostru, lui Traian, precum și aceluia care, cu alt suflet, s-a gîndit mai mult la el, la dulcele lui suflet trecător, decît la hotarele, de păzit și de întins mai larg, ale împărăției, Adrian.

După o noapte tulburată de zvonul străzii care se repercută în zidurile de granit și de apelurile curioase ale unui clopot trezit încă de la patru înainte de ziuă, iată-ne în trăsura către ruinele care nouă ni deșteaptă depărtare și grandioase amintiri de origini ce nu se pot uita, ci mai curînd — meritate.

Vedem Sevilla marginilor gătindu-se de duminică. Mulți lucrători cu șapci în locul beretului național, care, aici, în patria sombrerelor, lipsește. Femei în rochii negre, care și-au atârnat vâlul negru de pieptenele înalt și care, văzute pe la spate, cu mersul lor încet și solemn, samănă și cu împărătese romane pieptănate înalt și cu sătencele noastre din Romanai, care au împrumutat de la turci acest fel de a-și aranja capul. Copii zburătăcesc piuind pretutindeni. Iar de la țară vin căruțele cu enorme roate încleiate cu pământ roșu, șirurile de măgari și catiri pe spinarea cărora se întind în lat poverile, *tarurile* (cuvîntul, luat de vechii moldoveni de la tătari, e aici un împrumut de la arabi) bosumflate, ori cari echilibrează cele două mari panere cu portocale proaspete, abia culese. Vin boii zdraveni, roșcați ca pămîntul, negri ca focul din ochii lor, cari, cu coarnele învîrtite desfăcîndu-se larg de ambele părți ale frunții cio-lănoase, trag cu oasele capului, învelite anume pentru această sfortare. În cutare colț se pregătesc plăcintele de după biserică, și un iritant miros de untdelemn ars umple strada.

Colțurile arabe, de retragere, izolare și mister au dispărut aici cu totul. E un mare oraș cu clădiri greoaie, banale, gălbii. Numai la cîmp construcții de același caracter au în față niște stîlpi de cărămidă, fără frumuseță.

Ceața a cuprins toate zările. Abia mai tîrziu, dincolo de drumul căptușit cu pietre mari, apoi fleoșcăindu-se cu tot felul de noroaie de mart, în regiunea cea mai uscată din Spania, se zărește cîmpul verde sămănat cu flori nouă ori bariera de cactuși cari nu se usucă niciodată. De două ori se trec, pe poduri cu garnituri de fier, ciudat construite, ape mari. Șoseaua, care în alte timpuri, mai puțin darnice cu apă, poate fi bună, nu e păzită de nici o apărare de piatră sau de lemn. Te îngrozești văzînd prăpastia care se deschide în amîndouă părțile. La întîlnirea cu un greoi camion,

acesta s-a menținut ca prin minune pe marginea povîrnișului.

La capătul unui drumuleț de-a lungul cîmpului, Italia se anunță prin culmi acoperite de grîu des, mătăsos, stropit cu lacrimi din ceață. O căsuță de țară expune în curte cîteva frînturi de coloane și un Adrian aspru cioplit, cu nasul sfărîmat. Înăuntru, un singur mozaic găsit într-o casă particulară. Dar amfiteatrul, complet descoperit, e enorm și foarte impunător, cu adîncile-i galerii subterane, cu vasta-i arenă de luptă.

De pe aceste pietre și-a desfăcut aripile pentru un zbor tot mai larg omul creațiunii îndrăznețe și depărtate, al creațiunii complete și eterne. Cînd, în pustiile nisipoase ale Asiei, care n-avea decît soarele cald comun cu aceste locuri și palmierul rege al arborilor sudului, el a închis ochii obosiți, cu părerea de rău că nu poate îndeplini și acolo fapta cea nouă, el va fi visat de colțisorul din Betica, în care grîul e așa de catifelat și vîntul duce în larg mirosul florilor de portocal. Un gînd i se va fi dus însă, uitînd o clipă de maica atît de străină acum, la fiica dunăreană înălțîndu-și proaspetele temple și amfiteatre în cerul blînd, măturat de vînturile din miazănoapte. Și acum noi ne întoarcem spre el, în locul unde copil a fost purtat pe brațe care nu știau ce greu va trage omul în cumpăna sorții și, în cuvinte pe care le-ar înțelege și cărora, peste smerenia unor ursite mai mici, li dăm vechiul înțeles, îl salutăm așa : Mărire ție, Doamne al nostru. [...]

În Sevilla, spre biserică, unde anunțuri amănunțite opresc sinurile și picioarele nude, supt pedeapsa expulzării imediate, merg adevărate procesiuni de școlari și școlărițe cu cărțile deschise în mînă. În negrul lor veșmînt de sărbătoare, încununate cu pieptenele de pe care se răsfirea dantela cernită, cu piciorul fin prins în impecabili papucași, andaluzele brune și cele blonde pare că suie spre un capi-

toliu de încoronare a frumuseții lor, maiestooasă și delicată în același timp.

Carnavalul se anunță. Ziarele sînt pline de vestea lui. Vitrinele expun cele mai neverosimile figuri de caricatură. Se anunță costume nemaivăzute.

Vechile petreceri, care înfrățeau într-un vesel entuziasm toate clasele, nu sînt uitate aici. Ele formează centrul însuși al vieții. Săptămîna sfîntă, cu vîlul alb rupt pentru cel negru, cu cel negru rupt apoi și el pentru ceasul bucuriei, cu defilarea scenelor Pasiunii și ale triumfului Marii, sînt un prilej de saturnale populare care depășesc cu mult creștinismul. Și cu atît mai puțină rezervă se impune *la feria*, la bîlciul anual din april, un fel de „moși“ spaniol fără vulgaritate, în zilele de zimbet ale căruia freamătă vesel neastîmpăr toate piciorușele Andaluziei, cu sevillanele în frunte.

GRANADA

Miraculoase grădini încunjurate cu ziduri albe ca zăpadă duc spre Utrera, de unde se desface linia la Cadiz. În jurul vilei cu terasă, zimbitoare în noutatea ei, livada de portocali dă lumină ca prin candelă, din fructele ei roșii. Se desfășură ca niște cozi de păun fenixii, și toate felurile de cactus întind brațe ghimpoase care se umflă în rotunjimi de arici. Trunchiurile sucite sînt groase ca ale unui pom bătrîn și au înfățișarea unor șerpi ieșiți din mîluri. La Dos Hermanas, „Două surori“, toată lumea a ieșit la gară, condus și păzit de polițiști în toate variantele tricornelor secolului al XVIII-lea. Un mal întreg te mîngîie cu flacăra mîlilor de zambile fișnite la razele calde, altele cu amestecul de fori galbene și roze. Pe pașiști parcă a nins cu florile albe. La Utrera, stația e plină de lume în mișcare, și trenurile pleacă în toate direcțiile.

Spre răsărit cîmpii și livezi în țerna galbenă, sfărîmicioasă.

Vătafi călări se opresc la bordeie de stuh, deasupra că-
tor zboară galițile, iar cirezi pasc în față. Ferma, de-o
parte, apare curată, albă.

Din grădini am dat acum în cîmpuri, în pajiști mîncate
de vite, în mărăcinișuri tunse de capre ; fluturi albi zboară
peste un imens lan de înfățișare necunoscută pe care-l ti-
vesc mari buchete de viorele. La cantoane bucătăria se
face în aer liber, cu oale ca urnele romane. Măgari se învîrt
răbdători, scoțind apa din adîncul pămîntului. Pe ogoare,
ramurile de prisos ale arborilor se adună și se ard. Dar
plugurile, de o formă foarte veche, care fac o bună ispravă,
sînt de lemn. Un rîuleț se trece între dumbrăvi de mălini.
La Arajal, castelul cu două turnuri de pe culme strălucește
în albeața lui de o lumină fantastică.

La Marchena, carnavalul ni apare. Un grup de marinari,
purtînd ghitare în mînă, încunjură un steag înflorit, pe
care-l suie în tren. Pe peron, apoi înaintea vagoanelor, un
grup de muzicanți, văpsiți cu roșu și alb și avînd o umbră
de mustați și de barbă, poartă pe cap pălării tari sau scufii
femeiești de modă și cîntă, mătăhîind, din instrumente
pizare, cîntece populare care strîng în jurul lor pe toți co-
pii din împrejurimi. O fetiță poartă în mînă un săculeț de
piele înflorită după vechile datini maure.

De pe lanuri se ridică berze mari, care s-au întors de
mult în paradisul andaluz. Coșmegile ce păreau acoperite
numai cu stuh sînt făcute, cu păreți cu tot, din paie așezate
în snopi. Înaintea lor ca și pe coaste și pe culmi, frumoși
cai cu capul fin, cari arată decadența lor arabă. Cei cari
pasc pe cîmp singuri sînt împiedecați ca la noi.

Apoi dealul de granit se ridică, purtîndu-și în frunte
măslinii și migdalii înfloriți. La Osuna castelul-biserică
apare în vîrf cu fațada-i brună, pe cînd dedesupt și alte
biserici acopăr cu crucea lor casele labe. Vechi oraș roman,
dată centru universitar, în al cărui lăcaș se odihnesc ducii

de Osuna. Biserica e o puternică fortăreață, de origine de sigur maură ; în dos, o reședință ducală înaltă la colțuri turnuri rotunde, ascuțite ca niște minarete.

La Aguadulce pletele negre ale femilor sînt pline de confeti aruncate din vreun tren de scutieri ai carnavalului.

Deși e duminică, lumea lucrează pretutindeni. Călăreșii cutreieră ogoarele, sapa bate în grunzuri, femeile în genunchi întind albituri pe iarbă.

La Roda de Andaluzia sîntem seara ca în familie. Trenul stă aproape un ceas în mijlocul nației care supt soarele foarte cald umblă încoace și încolo, suie și coboară, rîde și cîntă. În sfîrșit plecăm pe platoul unde măslinii tineri plantați se ridică din mijlocul grămăgioarei de pietre care asigură de dușmani în creșterea lor.

Nume de ciobani : Fuente Piedra, „Fîntîna din Piatră“ florile de migdal dau să între în vagoane. De pe brazde unde se sapă pentru pomi noi, de la *fondele*, hanurile de drumul mare ni se transmite cu mișcări de pălărie salutația reia unui popor vesel și bun.

Așa ne apropiem de ultimul șir sudic al Spaniei, Sierra Nevada, „a zăpezilor“, care corespunde ungureșcului Hava pentru Carpații noștri.

La Bobadilla ne părăsește jandarmul și, fără a fi schimbat o vorbă cu noi, zice gentil la plecare : *Adios*. În gară un alt grup în uniforme, beret verde, cămașă roză în jurul unui steag. Cîntă în cor, sună castagnetele, și pe tobe de ciucuri se culeg ofrandele. Copiii ni oferă pe fereastră „ultimul“ bilet de loterie : La Sevilla o femeie le vinde pe Serpientes la zece ceasuri noaptea.

De aici luăm pe valea Guadalhorcei supt Sierra de Torcales. Din munte vin turme de capre roșii pe brazdele roșii. Catirii înșirați spintecă din nou cu plug de lemn brazde odată tăiate. Kilometri întregi, tot drumul e mărgenit de migdalii cu suava floare. Larga vale, cercul de munte, împrejmuită din toate părțile de munți gîrbovi isprăvin în conuri.

Antiquera e o veche cetate romană, prefăcută în destul de însemnat centru industrial modern, ceea ce-i dă din toate prătile bune vile noi și îngrijite grădini. Înaintea unei frumoase clădiri acoperită cu olane verzi strălucitoare, copii cu măști improvizate se fugăresc ca pentru ziua carnavalului, și domnul elegant care s-a ivit imită cu degetele pe pachetul de hîrtie de țigară sunetul castașnelor. La intrarea proprietăților porți libere, fără ziduri, acoperite cu olane, se sprijină pe ușori de zid.

Pe Peña, „a amorezaților“, formidabile blocuri de granit se ridică pe locul împodobit de legenda tragică ; jos, apa se tirăște înceată, verzuie, murdară.

Dar dincolo de trecătoare, supt dihania uriașă de munte, reîncep măslinii și lanurile de roadă, pășunile turmelor. Muntele Sudului nu mai crează pustietăți ; el a servit numai unor osebiri istorice, imposibile fără ființa sirenelor. Grupări de case albe sînt risipite în munte.

La Archidona, același spectacol popular de sombreruri, de confetii în capetele cu păr bogat ale femeilor care-și fac la gară primblarea în fața unor tineri masculini de o superbă indiferență supt pălăriile cu fundul înlat.

Suim un platou de aproape opt sute de metri. Pină și în haltele izolate carnavalul și-a scuturat pulberea de hîrtie pe capete, și ochii rîd. La coborîre o strălucită îmbujorare a cerului deasupra liniilor mușcate al munților adînc albaștri, ale căror virfuri se aprind de cel mai delicat roz, pentru o viziune răpede-trecătoare. La un moment, tot circul muntos se înfășoară în neasămănite curcubee.

Seara se lasă încet : vite, cai, catîri, asini se întorc supt muntele golaș, la ferma albă cu ziduri înalte : și mai departe urmăm pe platouri, unde o singură apă și-a săpat albia în adînc. Ca niște licurici se aprind cele dîntii lumini, la ferme și în cătunurile risipite ale sierei. Sîntem la Rio Frio, „Riul Rece“.

Sus, s-a ridicat luceafărul, și atîta mulțime de greie îl salută de se aude și peste zgomotul trenului corul răsufării cîntătoare. Pe munte sus, o cruce se aprinde ciudă de lumină electrică. La o stație pierdută copiii cu grămadă oferă apă proaspătă.

Granada.

Dormim în paturi ascunse supt perdele, în față cu un salonaș de primire pe Via Colon, care, împreună cu Calle de los Reyes, a lui Ferdinand și Isabelei, „regii“ fără calificatie, taie în cele două direcții orașul. Pentru ca să ajungem la cel dintîi otel unde ne va pîndi un ghid, altfel băia de treabă, dar care lucrează cu bieții noștri lei cu o dezinvoltură pe care o pot suporta numai cele mai autentice pesetas, trebuie o solidă scuturătură pe un lung drum mărginit de înalte și frumoase construcții. Nici unul din orașele ce am văzut pînă acum, de la Madrid, nu înfățișează astfel de serie de palate, demne de o Genovă. La fereștile aprinse pînă tîrziu, figuri curioase de a vedea pîndesc ultimele manifestații ale primei zile din carnaval, și la lumină electrică strălucesc bendițele de hîrtie multicoloră care s-au aruncat din balcoane altor balcoane și care atîrnă deasupra capului trecătorilor. Cafasurile ca vechile sacnasii bucareștene rămîn pînă tîrziu luminate de dragul carnavalului.

A doua zi îl vom vedea, pînă la ploaia care curmă totul cu valurile ei răpežite, trimețînd pe străzi înguste, pînă la ultimele cărăruși întortocheate și murdare care se urcă în jurul muntelui, grupe de măști, dintre care unele foarte grațioase și altele foarte hazlii. Muzicanți defilează în costume tărcate, căruți cu catîri cară un tineret bun de glume, copiii de toate vîrstele și din toate clasele încep a simți plăcerea de a apărea măcar în haine altceva decît ceea ce sînt. Te poți întreba uneori dacă e adevărat ori ba de pildă că rătorul de apă a cărui înfățișare e cam rustică și arhaică și mi s-a spus că pentru mulți blănille noastre și barba mea au putut fi socotite ca una din deghizările cele mai bine

reuşite (am plătit în schimb dublu trăsura, cum se face în carnaval şi la Corpus Domini, plus 3 pesetas pentru că drumul era fără voia mea).

Dar ce mă opresc eu asupra amănuntelor trecătoare ale zilei de astăzi cînd oraşul trăieşte, cu toţi cei 120.000 de locuitori, înainte de toate printr-un măreţ şi neobişnuit trecut !

Acest trecut, al regatului maur care s-a prăbuşit cu sunet, în aplauzele întregii Europe creştine, acum patru sute şi vreo patruzeci de ani, se vădeşte de la început, nu numai prin faţadele şi decorurile caselor de pe marile artere, prin painjenişul drumurilor mai mici, dar şi prin atîtea din tipurile femeieşti care şi acum, supt puternica lumină electrică a „căilor“ de lux, păstrează în haina neagră lungă, fără nici o podoabă, în hobotul ca o glugă de franciscan care li încunjură şi li încunună capul via amintire a unei stăpîniri care a durat aproape de două ori timpul de cînd armele Castiliei şi Aragonului, iniţialele „catolicilor“ sînt placate pe zidurile marilor clădiri. Şi azi femeile nu merg în fabrici şi unele doamne nu se prezintă în teatre. Şi, dacă, într-o fanatică pornire de a stîrpi tot ce nu se închină lui Isus Mîntuitorul, Filip al II-lea n-ar fi pîndit, urmărit, pedepsit, ucis sau zvîrlit peste graniţe acea comoară umană, dealtfel împăcată şi în slujba exterioară cu creştinismul biruitor, morişcii, striviţi pînă şi în ultimul lor refugiu din Alpujarras, şi alte tipuri decît cele de amestec, ştiut şi neştiut, care răsar de la fereşti şi din umbra porţilor ar chema în minte vremea cînd domnea aici măsura, liniştea, tăcerea solemnă a islamului.

Cetatea de azi e dealtfel un lucru nou, o crescătură, de aspect vesel şi fericit, a regalităţii răsărite din osul lui Ferdinand şi al Isabelei ori o prelungire, vastă şi luminoasă, a acesteia, în vremile moderne. Cele cîteva biserici care, afară de catedrală, servesc cultul oel victorios, nu se deosebesc decît prin energica ţîsnire a unor turnuri-minarete. Odinioară grupele de case erau supt muntele dominatori-

lor mauri, acolo unde astăzi vegetează în peșteri săpate-n stîncă țigani, cari în zburdăciuni copilărești și în zăbăvi de ambe sexe, destul de cunoscute nouă, așteaptă pe străinii doritori de a vedea femeii urîte danțînd jocuri de o sălbătăcie voită și de o silită căldură, la Albaycin. Ori sus, la Sfîntul Nicolae, unde familii sărace cu copii mulți umplu de zgomot cărărușele care le pun în legătură.

Dimineața, ne îndreptăm spre ceea ce face, și va face totdeauna vestită Granada în istoria artei omenеști, prețiosul dar, plătit, e drept, cu multe suferinți, pe care Africa, galvanizată de farmecul fanatic al islamului, l-a făcut Europei noastre, de bună socoteală romano-elenică, armonioasă, dar zgîrcită și puțintel cam rece în raționalismul ei.

Alhambra nu e numai un palat, despoiat de moscheia lui, care ea n-a dominat niciodată Curtea ; e un complex de zidiri fără plan, adăugit și schimbat neconținut, ca Vaticanul, și avînd ca singură unitate încunjurul de înalte ziduri galbene flancate cu turnuri masive de apărare și de pîndă. Fiecare rege din aceia ai refugiei de două sute și mai bine de ani a căutat să aducă partea lui pînă în vremea cînd sărăcia, primejdia de fiecare clipă, neliniștea unei agonii prelungite împiedecă orice refacere fiindcă zdrobiseră orice avînt. Considerîndu-se ca moștenitor al regilor grenadini, precum făcuse față de vechii califi un Petru cel Crud în Toledo, Carol Quintul însuși și-a adăus partea. El a locuit aceste încăperi, a pus să se lucreze, după exemplul bunicilor cuceritori, la ținerea lor, arhitecți mauri, în cea mai bună stare, a făcut să se înscrie pe ziduri inițialele lui ambițioase. *P. U., plus ultra*, „încă mai departe“, a ridicat deasupra rîpei care domină orașul, ca și întinsa vegă zimbitoare la razele soarelui, munții de nord, un pavilion cu delicate picturi pentru frumoasa lui împărăteasă oacheșă, Isabela de Portugalia — ce triste par odăile unde a fost măcar o clipă farmecul unei femei ! — și a avut chiar mîndria de a domina Alhambra, lumea fermecată a vechilor fatasme albe, cu maiestatea liniștită a unui palat de mar-

mură albă, pe sculpturile căruia se joacă figurile goale — o, profanare ! — și îngerii cu obraji plini ai Renașterii favorizate și plătite de dînsul. Dar din chiliuțele vrăjite ale morților de alt neam și de altă lege a ieșit ca o putere distrugătoare, capabilă de a amorți ordinele trufase și de a opri lucrul meșterilor supuși. Catastrofa visului de unitate a Europei creștine supt o singură coroană sau măcar o singură casă s-a produs și azi grămezi de pietre acopăr orbitele deschise ale fereștilor și vîntul Sierrei plinge în ruina cea nouă, atunci cînd el se oprește, înduplecat, în zidăria primilor stăpîni.

Intrăm pe „Poarta dreptății“, plină de mărunte izvoade maure. Un mare porumbel gras, leneș pirotește în firidă.

Supt amabila conducere a omului care cu un nesfîrșit simț și cu tot atîta iubire conduce lucrările Alhambrei, unde așteaptă atîtea săpături încă, după alt sistem decît acela al renovărilor văpsite și lustruite după normele lui Viollet-le-Duc, cercelăm complexul de clădiri, care pentru un necunosător formează un labirint. De jos, am suit o maiestooasă scelie de formidabili „ulmi negri“ amestecați cu arbori din țerii calde : de-o parte și de alta, apele Nevadei curg cu zgomot, cum ele sar mai jos în șanțul care se varsă apoi departe în Genil. O neconținută foșnire de izvoare iuți care dă acestei apropieri a unei reședinți regale de o subtilă complicație ceva din înfățișarea unei bătrîne păduri nelocuite. Acest strat puternic de copaci constituie izolarea necesară pentru a intra în lumea măririlor moarte și a legendei vii totdeauna. N-ai crede că la doi pași așteaptă clientela lor de englezi și americani romantici sau numai curioși două mari otele, dintre care unul poartă numele lui Washington Irving, nuvelistul nord-american care prin *Poveștile Alhambrei* (*Tales of the Alhambra*) a atras și atrage aici mii de călători. Numele francezului care cel dintîi a cîntat povestea de jale a ultimului Abencerrage, Chateaubriand, n-a avut același noroc.

Un palat arab e totdeauna același lucru, la Cordova ca și la Sevilla, la Sevilla ca și la Grenada, și ca și în apropiatul Maroc, unde astăzi se caută termeni de comparație pentru aceeași artă. Totdeauna același lucru, și totdeauna altul, prin admirația neconținut nouă pe care o deșteaptă fiecare lucru văzut. Aici nu mai e desigur nimic din vechiul „Castel Roșu” — acesta e sensul „Alhambrei” — clădit, pentru a asigura o cucerire și pentru a împiedeca o revoltă, pe vremea întiilor guvernatori și califi, nici apele care țîșnesc pretutindeni, hrănind la această înălțime de 700 de metri grădinile de portocali și făcînd să cînte fîntinile de marmură cîntecul unei odihne de care vremea noastră e străină, nu se suiseră prin găurile de stîncă. După retragerea aici a dominației maure, vinată acum în acest colț al peninsulei, dincolo de care muntele de 3.000 de metri cade drept pe marginea însoțită a mării, a început lucrul cel mare, și turnurile Vela și al Omagiului, zidurile încunjurate, cea mai mare parte din lucrările interioare sînt datorite regilor din cele două dinastii ce s-au succedat.

Din marmură uneori, mai adesea din stuc, întărit cu piatră și colorat cu albastru și aur, dintre care în părțile nerefăcute se păstrează adesea urme palide, dulci, din porțelane care formează mozaice de o extremă delicateță, s-a făcut, cămară de cămară, *patio* (curte) de *patio*, purtînd nume care în parte vin de la arabi, în parte sînt creațiuni populare ori arată destinația salilor și saloanelor: dormitor, sală regală, sală a ambasadurilor, sală a bărcilor, Mirador al reginei, *patio* al munților și *patio* al chiparoșilor, dantele de piatră, cu liniile împleticite, cu simburii de frunze stilizate, cu scoicile ușoarelor stalactite, acoperite de tavanurile în care cadrul se supune docil sculptorului totdeauna anonim. Multe din uși s-au păstrat cu măiestrită lor alcătuire de marchetărie. E aici tehnică de tipare, foarte adesea, lucru cîstit de săpător, migăleală de mozaist. Pînă la ultima creațiune, acea vestită Curte a leilor, a leilor bizantini, schematic și rigid închipuiți ca aceia cari sînt la

picioarele jeturilor domnești și episcopale din bisericile noastre. Aici distrugerea, pînă la a soldaților napoleonieni, a lucrat mai puțin, și a fost mai puțin ispitită să adauge și să prefacă, reparația vremurilor noastre. Ansamblul se păstrează întreg, și în marea liniște dimprejur, alintată în glas de ape, închipuirea măgulită de aceste dedaluri săltărețe poate aluneca spre viziunea de altă viață pe care o caută aici puținii cercetători a căror poezie se împrospețează neconținut la fîntîna artei și la ecourile pierdute ale trecutului.

Trebuie ca această închipuire să creeze însă niște regi arabi de un alt caracter decît al regilor creștini dimprejur, vecini, prieteni nu odată, mai adesea rivali și la urmă cuceritori, fără a fi și destructori și vărsători de sînge ?

N-are decît să privească oricine la basoreliefurile capelei regale din Catedrală pentru ca să se încredințeze, din spectacolul lui Boabdil, *el rey chico*, regele copil, uzurpatorul, care vine umil, cu ochii plîși ca al ultimului rege vandal în fața lui Iustinian, înaintea părechii înalte, pentru a-și da sama că acești regi erau mai „regi” în sensul nostru decît în acela al califilor secolului al IX-lea. Înfrîurind, și pentru veacuri, lumea creștină dimprejur, ei înșiși au fost adînc înfrîuriți de dînsa. Pînă și în acest sanctuarium al artei lor, deosebită, dar transmisibilă și absolut imitabilă, anumite scene de război și seria regilor cu turbane pe fond de aur dovedesc cît de mult se îndepărtaseră acei cari chemau pentru un astfel de lucru pe oamenii altei tradiții, de învățăturile primitive ale Coranului.

Despărțirea de aceste locuri e ca o rupere de farmec, o reîntrare în atmosfera realităților pe care toate cele văzute pînă aici o contrazic. Dar în drumul spre Generalife, sus pe stîncă, locuința de petrecere a acelorași regi în ceasurile de vară calde, aceeași influență misterioasă străbate pe vizitator. Mari chiparoși mărgenesc, după ieșirea din cărările de supt ziduri, un drum de pace înflorită, în același susur de ape săltărețe. Abia se văd în fund zidurile

galbene pe care se mai păstrează câteva îmbrăcămînți de stuc scociorit. De dus, vederea prinde din nou vega întreagă către oraș, pe cînd de cealaltă parte ochii se opresc la argintul zăpezilor fuigerate de soare.

În josul atîtor amintiri, în care s-a simțit bine „împăratul“ avînd numai voința de a trona cu legea și arta lui în mijlocul acestei păgînătăți supuse, era odată moscheea regilor. Pe locul ei se ridică astăzi un *sagrario* din veacul al XVIII-lea. Nu pe dînsa, ci alături s-a lucrat îndelung la maiestoașa biserică din secolul al XVI-lea, pe care Carol Quintul a moștenit-o și a făcut-o ce este astăzi, cu cele cinci formidabile nave de o clară lumină, cu stîlpi cari sînt ca un turn pătrat de cetate tare, cu capelele împodobite de picturile lui Greco, lui Ribera, lui Boccanegra, cu capelele și sălile capitulare în care Alonso Cano a tăiat o delicioasă Madonă de autentic tip popular spaniol. În „Capela cea mare“, *capilla mayor*, cei doi regi fondatori ai puterii spaniole stau în genunchi, rugători. În capela regală, *capilla real*, a lui Carol Împăratul, cu frumoasele sculpturi istorice din fund, două mari morminte de marmură, cu chipuri adormite și întovărășite de alegorii, de italianul Fancelli și de spaniolul Ordoñez, amintesc, de o parte, pe Ferdinand și Isabela, cuceritori, spune inscripția contemporană, asupra necredincioșilor și potolitori de răscoale, și, de alta, pe nenorocita lor fiică Ioana cea nebună de dragoste, și pe acela de al cărui dor a înnebunit fiica de rege, regină în întunecimea minții : frumosul Filip de Austria. Dacă în aceste chipuri e concepția unui creștinism luminat de limpezile raze ale Renașterii, e ceva din simplitatea musulmană a morții, cu cît mai impresionantă, în sicriile din scriptă, simple cutii de plumb vechi, pecetluite cu inițiale aspre, la care se adaugă răclița lui Mihail, don Miguel, fratele, mort în copilărie, al lui Carol. Coroneta de aur a reginei iubite peste secole de un întreg popor se păstrează în sacristie ca și, la canonici, veșmintele de aur dăruite de

din sa, oglinda zilnicei sale împodobiri. „Priviți“, spune copilul de cor care dă „explicațiile“, făcute limpede cu glăsciorul lui de cristal, „capul reginei e mai sus ca al regelui“, *esto porque era más inteligente*, „și asta pentru că ea era mai inteligentă“. Și poporul, care în zidurile maure caută tot „sacnasiul reginei“, și „baia sultanei“ vedea în această femeie domnitoare ca o întrupare a Precistei înseși, regină a cerurilor, aceea de la care, spune inscripția nouă de pe zidurile moscheii din Cordova, oricine are o suferință găsește o mîngiere. Regina-madonă se intercala de la sine în șirul madonelor-regine.

Pentru a înțelege frumuseța Alhambrei nu trebuie să te uiți numai, cu ochi de turist, cu ochi de poet, cu ochi de artist sau cu ochi de savant la amănunțimile, de un gust atât de rafinat, ale zgîrieturilor imaginației unui popor genial. O astfel de clădire se compune din *trei* elemente; celelalte două sînt grădina și încunjurimea însăși: natura din prejur. Iat-o apărînd aici cu verdele ei clar, vioi, însoțit, cu colțul de albastru închis între cadrele de stuc sculptat și tăiat drept în mijloc de colonete delicate. Doi pași mai departe, altă vedenie rezultată din această întreită colaborație: opera omului rodul pămîntului, fondul de binecuvîntare al cerului.

Ar fi așa ca în dimineața glorioasă, acum spre seară, cînd ploaia cade furioasă și valurile ei se amestecă în gîrle tulburi cu prisosul apelor muntelui, țîșnind din urloaie? [...]

ÎN CATALONIA

Ne trezim în plină Taraconesă la Mora la Nueva, regiune de înalți munți, cu vîrfurile sălbatec rostogolite, atunci cînd la poalele lor livezi de măsline, de migdali în floare încă, răsăriți din obișnuita țernă roșie-brună, încunjură amestecul de case de toate colorile al orașului, lucrat pînă și pe burdușeala dealurilor.

Ce aspect al solului, teritoriul pe care Ebrul îl desface oarecum din restul peninsulei, prinzându-l între dînsul și Mediterana, a putut să capete prin așezarea în tovărășie a goților și alanilor, prin limbă, apoi prin dezvoltarea ca un comitat a vechii mărci carolingiene, o înfățișare catalană deosebită, formînd Catalonia, dar pămîntul e același ca în tot cuprinsul peninsulei.

La Guiomete numele catalan al localităților apare. Ne suim pe valea Ebrului supt șirul „la Llana“, căruia-i va urma șirul Mequinenza. Grupe de case bune stau cînhite supt cîte un canaf de stîncă. Muntele e străbătut de tunele, care taie în piatră galbenă. Lucrul plugarului se acată desperat și de ultimul povîrniș arabil. Sus pe o culme împădurită castelul medieval apare, deșirîndu-și pe coastă întăriturile ; supușii au alături satul și biseriçuța lor. Altă răspîndire de case, și iată, în fund, calmul albastru al Mediteranei.

Revenim acum în lumea dumbrăvilor de măslini. Apa se cuprinde în bazine pătrate. Reus se înfățișează ca o localitate industrială (fabrici de țesut) ; și aici largi platforme de gară, curate și absolut goale. Catedrala ridică un turn impunător flancat cu turle burgunde ; în față, vile în care cele mai ochioase feluri de azulejos aruncă o notă veselă. Căsuțe pătrate, fără ferești, samănă cîmpul de roadă. Drumul se înfundă în prăpăstii adînc tăiate ca să reapară la lumină între vechile case cu olane și terase, galbene de culoarea Alhambrei. Pe alocuri livezile au un caracter mai mult nordic, cu arborii lor desfrunziți, negri. Buchete de proaspete flori galbene țîșnesc din lespezile de pe margene. În vîi se lucrează cu caii, cari sparg bulgării cu plugul.

Ebrul, care se trece mai departe, are numai șuviți de apă limpede în albia lui pietroasă. Dincolo, Riera la Nou, cu numele autentic catalan pentru o uscată îngrămădire arhaică de case între cîțiva portocali. Șirurile de pomi înaintază pînă deasupra mării de un verde adînc.

Prețutindeni grămăgioarele de case triste sînt dominate de campanilele disproporționat, isprăvit într-o îngustă cupolă, adesea cu țepi. Crenelele castelelor privesc uneori deasupra valurilor. Vilele de la San Vicente, între palmieri și pini, sînt stropite de spuma lor.

Mai mult timp linia mărgenește țărmul, pe care crește terea buruiiană ascuțită a cactusului. Uite colo o frîntură de vechi zid feudal, în jurul căruia crește grîul. Alături vila cu porțelane verzi anunță apropiatul mare oraș de muncă și de cîștig. Din cînd în cînd se taie înaltele maluri de piatră pentru ca să iasă din nou la iveală zimbetul zilelor de plăcere deasupra mării. Întregi orașe încîntătoare par ieșite din pămînt, ca la o baghetă de vrăjitor. În față, lunturi de construcție arhaică, purtînd catargul strîmb, saltă pe coame.

Marile lor înaintașe au ajuns la Atena, la Teba, în Moreea, ducînd pe cuceritorii catalani și navarezi, au strămutat la Bosfor pe ducele bizantin Roger de Flor și au așezat în contoare bogate pe negustorii din Alexandria. E mult trecut de glorie și de nebună aventură pe aceste ape care așa de line se zbenguie supt soarele de martie. Instinct de castel și socoteală de negustor împletite împreună : soldatesca și pirateria lîngă munca orînduită a omului de contuar. Pe atlasurile rătăcirilor catalane din veacul al XIV-lea apăr și nume de pe malul mării noastre, de la Constanca—Constanța și Pangalia—Mangalia la Salinas—Sulina.

Lungă întindere de mal mai sărac și mai pustiu. Linia reîntră un timp în uscatul de sămănături, de livezi și de terenuri vagi, stăpînite de cite un castel pe culme supt linia munților. Dar finicul crește și în tufișuri învălmășite lîngă frageda floare a migdalului ; din puțuri pătrate apa se scoate cu un fel de pîrghie, de cîrligele căreia atîrnă ciutura de metal. Catîri sînt scoși la arat, și se sfarmă cu sapa grunzurii pentru zarzavaturi. Apa canalelor seînteie

între lanuri cu straturile. Portocale zimbesc din frunzișul lor întunecat. Soarele de dimineață arde tare.

În fund Aragonul, cuibul aragon al baronilor. El n-are capitală, nici necropolă, în zborul lui spre mare. Mortii regali, Pedro al III-lea, Iacob al II-lea, aspri soldați, Lloria, Moncada, dorm în paza călugărilor prin abații. E un salt aici ca al Moldovei lui Bogdan și lui Lațcu pînă la „Marea cea Mare“ a lui Roman-vodă, „din mila lui Dumnezeu domn românesc al țării Moldovei“.

Le Prat, „Livada“, e întunecatul cuib de fabrici, în mijlocul veselului cîmp verde. Apoi iarăși fumegă furnalele. Imensa Barcelonă se strînge în jurul pătratelor turnuri gălbii ale înaltelor ziduri cu terasă. Căsuții cu acoperișul reținut de pietre o precedă. [...]

Străzi fără caracter, în care se încearcă, fără nici un rost, și împodobiri arabe. Tramvaiele roșii le străbat în răgaz. Aceleași căruți cu înalte roți. O mulțime foarte amestecată, în care se deosebesc toate tipurile. Nici urmă de vreo deosebire în costume, care sînt cele obișnuite.

În această lipsă de netedă osebite pe toate terenurile stă slăbiciunea catalanismului care-și cere autonomia. E adevărat că o lungă desfășurare istorică, neîntrupată însă în monumente, a precedat starea de azi. Tot așa de adevărat că o dulce limbă, mai apropiată de provențială decît de castillană, se vorbește aici și în împrejurimea rurală pînă la Ebru ; tot așa de adevărat că această limbă a dat, în proză și poezie — jongleri de o parte, de alta cronică lui Ramon Muntaner, care vorbește și de „Valahia“ noastră balcanică în expunerea isprăvilor catalane — opere remarcabile. Nu trebuie să se uite spiritul de stînga al acestor îndrăzneți marinari, socialismul, anarhismul care a dus la executarea, plînsă și la București supt steagul roșu, a unui Ferrer, și exclusivismul cetățenesc, dus pînă la revolte sîngeroase și eroice rezistențe, ca a Saragosei, a acestor

oameni iuți, gata să treacă la faptă. Din toate acestea s-a făcut, ca și din mult și nobil talent, curentul autonomist.

Dar acest port l-a apărât Aragonul, regalitatea acestuia i-a dat prin legătura cu Neapole prosperitatea. După unirea regatelor, vitalitatea tuturor provinciilor spaniole a curs aici, și creațiunea modernă e astfel rezultatul unei solidarități umane care trece peste limitele Cataloniei. Problema e, astfel, mai complexă de cum pare, și rezolvirea ei nu poate fi decît larg tranzacțională.

Din această mișcare a rezultat însă pentru omenire învierea unei literaturi și mai ales o admirabilă căutare a tot ce privește țara cea mică.

Pînă departe se continuă întinsele ziduri de fabrică. Apoi, orașul se deschide supt dealurile țuguiate. Ici și colo, cîte un turn de castel dă distincție unui peisagiu comun. Aglomerările masive sînt confuze și triste, și cu atît mai mult ies la iveală vilele albe acoperite cu olane verzi smăltate. Suim neconținut către Pirineii de hotar.

Îndată reîncep pădurile de pini. Norii fac o scamă tulbure în jurul muntelui. Dar încă din mart nici o picătură de apă în patul pietros al torenților ; cîteva șuviți murmură pe pietre. Plopi întind pe alocurea ramurile în care n-a zvișnit încă mugurul. Alți pomi poartă frunzișul veștejit de vîntul care pe neașteptate l-a pișcat.

La Empalme, „răscrucea“ care desface două drumuri. Peisagiul de pini și de înalți arbori goi cu finele ramuri albe continuă fără cea mai mică schimbare. Locuința umană a devenit extrem de rară. Gerona reprezintă o Barcelonă în mic, răpezindu-se de pe muntele catedralei cu linia zdrențuită a zidurilor ei galbene. Bisericiile își schimbă caracterul. Cutare din ele are în față două rotunde turnulețe burgunde, iar turnul din mijloc, tăiat scurt la coperiș, e aidoma cu al lăcașurilor noastre. Figueres reproduce în imitație crenelele de vechi castel. E o temniță modernă.

Largă se desfășoară valea înverzită a Ampurdanului-de-sus. Cactuși și migdali se mențin pînă la aceste înălțimi ca și vița și măslinul. Cîte o turmă de oi se risipește prin văi.

Spre graniță valea se strîmtează, cultura nu se mai face decît pe terase tăiate în munte, unde se încearcă totuși vița. Deodată în jurul unei stînci roșii marea se ivește, adînc-albastră, jucîndu-și spuma de mal și alintînd luntri cu pinzele albe.

CATALONIA FRANCEZĂ

Aici e granița de acum o mie de ani între provinciile romane ca și cum între cele romanice.

Dar nu și granița limbii catalane și a trecutului istoric catalan. Acestea se întind și dincolo de pasul pirinean de granit roșu sămănat cu plante africane. Pe aceleași coaste aceleași vii, de același sistem de cultură, aceiași măslini și aceiași migdali în floare. Aceleași vechi turnuri risipite pe culmi.

Dar înția localitate franceză, cu casele albe supt olănele roșii, arată mai multă prosperitate, și de altă formă modern împodobită, e clopotnița care o păzește. Banyuls-sur-Mer e o stație bine cunoscută. Ceva mai departe, Port Vendre amintește numele zeiței Vineri pe care doar dacă florile de zăpadă s-o fi chemat și oprit o clipă aici. Dar Collioure, cu biserica-i gotică sprijinită pe contraforturi cu castelul ei dărăpănat, cu casele brune și străzile înguste e un cuib catalan.

În stînga Pirineii urmează ridicîndu-se pînă la vîrfurile trainicilor zăpezi. La Elne turnurile medievale se ridică peste un modest grup de locuințe : în fațada de cărămidă

a clopotnițelor din secolul al XI-lea se sapă mai multe arcade oarbe, ca la vechile clădiri sfinte moldovenești.

Perpignan, capitala Roussillonului cucerit de Franța regală în secolul al XV-lea, restituit de Carol al VIII-lea în ajunul ruinatoarei campanii italiene, din nou dobândit pentru a fi păstrat pentru totdeauna în veacul al XVII-lea, păstrează încă tot caracterul său inițial, și parcă anume apare preotul cu largile aripi negre la pălărie ca să amintească prezența pe aici a Spaniei. De aici se pleacă spre Puigcerda, la cealaltă provincie catalană a Franciei, Cerdagne, Saldanha a vechilor ei suverani. Gara e plină de butoaie și firmele socot zecile de mii din depozite. Un măgăruș bea în margene apa unui râu dezordonat ca acelea din Peninsula Iberică. Vaste grădini de legume se amestecă în împrejurimi cu viile.

Rivesaltos, în mijlocul lor, își strigă tare numele catalan : „Maluri înalte“. Alt râu de munte se răsfiră clar în margene.

De la o vreme marea revine însă în prelungiri pe care le cearcă albe cornuri de luntri. Trenul urmează mult timp marginile acestui golf sămănat cu luntri micuțe ori îl străbate pe o limbă de nisip pietros. Pe alocurea o buruiană roșcată acopere terenurile inundate. Împrejurimile pietroase sînt mai cu totul pustii. Vintul mișcă violent marile întinderi de papură uscată.

Căruțe de tăietură franceză, dar trase de catiri înzoronați, la La Nouvelle, unde un ascuțiș gotic se ridică într-o fațadă cu trei portale romane, deasupra căruia turnul, umflat sus, are delicate ornamentații de cărămidă. Aceleași mlaștini marine, de ambele părți. Instalații permit să se culeagă nisipul fin adus de ape. Soarele cald aprinde de luciri metalice această imensă suprafață de leșie. Păsări albe, venite din lucru, se leagănă pe crestele stîrnite de vînt.

Și aici viile se ară cu caii în jurul vreascurilor negre tăiate în toamnă. Terenuri interioare nelucrate, în parte și amestecate cu sărătură. Peste o mare aglomerație de clădiri roșii și brune o înaltă biserică sprijinită în contraforturi și asociată cu un castel crenelat. Alături greoaie fabrici și depozite de vinuri. Biserica are în față două turnuri groase, de pe platforma cărora țîșnesc altele două mărunte : două înalte ferești gotice astupate mărgenesc locul gol al roșatei. E vechea Narbonă.

Linia vizigoticeii Toulouse pleacă de aici ; pină aici nu odată prin pasurile Pirineilor au pătruns cetele emirilor arabi, cari, așa păgîni cum erau, nu întîmpinau totdeauna o rea primire din partea unei populații stoarse de alții, creștini, cari nu erau mai buni decît dînșii. Relațiile între cele două religii nu erau ce se crede și chiar nobilimea, în Spania mai ales, dar și aici, își putea găsi avantagiul într-o nouă viață politică dominată de moștenitorii, ca artă și viață de Curte, ai Bizanțului și Persiei. Mai-mai ca vizigoții de aici să urmeze exemplul vitizanilor, partizanilor regelui Vitiza, la spanioli și să răsără niște „mozarabi“ și pe acest pămînt al Galiei sudice ! Era aici, dealtfel, ca și acolo, necesarul substrat al amestecului : viața romană, care dincolo a dat, între altele, modelul băilor.

Galia narboneză își are caracterul ei, dar via acopere din nou cîmpul : turme de capre smulg ierburile sălbatice, și căruța iberică, înaltă în roate, străbate cărările.

Părechea catedralei din Narbonne e la Béziers. Sus pe dealul de lut, încunjurată de clădiri mari înnoite, biserica apare, cu cele două turnuri din față, cu larga roșată, cu puternicul turn din mijloc și ascuțitele vîrfuri care se ridică pe absida altarului. Ziduri străbătute de ferești mărunte se coboară la vale. Totalul dă o mai mare impresie de unitate istorică și pitorescă, perfect potrivită cu înseși condițiile naturale ale țerii.

Vie, neconținut vie, în țernă roșie — și pini. Lângă un nou turn de pază, Garona se desfășoară largă supt cerul șters al serii.

După terenuri de mari inundații, Certe, în aceeași interminabilă regiune a vinului. Noaptea se lasă, și din vechiul Montpellier, al învățătorilor de medicină, la care a participat și Vodă-Despot al nostru, nu se văd decât înguste străzi luminate rău.

Aici însă e altă lume. Comunitatea franco-spaniolă a încetat.

Citrea zile prin Spania. 1927

PORTUGALIA

PREFAȚĂ SPANIOLĂ

Din nou în Spania. Asupra Madridului, curat și plin de o viață zgomotoasă și învălmășită, cu alergarea desperată a automobilelor albastre și galbene, se luptă un soare care, în aceste dintii zile din mart, e cald și nourii ce se coboară de pe rostogolirea de pietre sure, mingi lăsate din jocul uriașilor, sus pe siera Escorialului, abia fac umbră.

De pe fereastra hotelului privesc la trecători, cel mai bun mijloc de a surprinde obiceiurile și datinele unei nații. Părul tăiat — și aici ! — al femeilor se ascunde în ușoara broboadă de dantelă neagră, șalul negru se întinde, ocrotitor și ascunzător, peste fustele negre ; ciorapi negri trași strîmt pe linia frumoasă a picioarelor subțiri, cochete ghețuțe negre. E aici sumbra taină a islamului, rămasă, peste veacuri de creștinătate, pînă azi. Bătrînele cu oasele frînte care se ascund cu totul în horbote par a veni din fundul stăpînirii arabe, și e calmul Orientului în discreta lor strecurare pe lingă ziduri.

Dar nu e Orient, seara, în sprintena veselie, totdeauna amestecată cu un delicat orgoliu, cu un înalt simț de demnitate, a femeilor cu fantastic de frumoși ochi negri în fața uimitor de albă, care năvălesc la ceasul cînd orașul

se pornește pe distracție asupra străzilor neconținut tăiate de automobilele cu iuți grații periculoase de *banderilleros*¹.

Ieșirea de la ateliere și magazine sîmbăta dă acestor străzi larg străbătute de vîntul muntelui un aspect de amănitoare viață populară. Fiecare merge pe unde vrea și cum vrea. Și ochii nu știu unde să se oprească, din atîta frumusețe, pe cînd trupul cotit și amenințat din toate părțile execută stingaci un adevărat danț de *zarzuelas*². Trîmbițele mașinilor domină zumzetul conversațiilor cu jumătate de glas ale părechilor, și în colțuri săracele vinzătoare de lozuri își plîng reclama lor care nu rămîne totdeauna fără efect.

Duminecă dimineața la o biserică. La una nouă, în care s-a serbat cîndva căsătoria regelui. Mai puțină lume decît cum era de așteptat. Pe altar ard drept luminile, dar slujba s-a sfîrșit. Un preot citește mai mult pentru dînsul rugăciunea neînțeleasă. Femeile din popor intră și pleacă. Grupe își caută mîngîierea în capela unde se roagă îngenunchiate. Cîte una dezmiardă cu mîna trupul lui Isus răstignit și apoi cu degetele astfel sfințite își atinge obrazul pentru o curioasă binecuvîntare păgînă.

Muzeul Osma, închis publicului, fiindcă urmează a fi casa întemeietorului, unde se adună duminica prietenii ca și cum el ar fi sufletește de față — nobilă și mișcătoare donație! — îmi e arătat de prietenul Cardenas, ministrul Spaniei în București. O nesfîrșită bogăție de obiecte din cele mai alese. Ceramica, pînă la cea cu reflecte metalice al căror secret e pierdut, ocupă întregi culoare lungi; pieșele se pot vinde pentru a fi înlocuite prin și mai rari exemple; un comitet de adînci cunoscători dispune pentru cumpărături și schimburi de un însemnat budget. Foarte

¹ Toreadorul atîță taurul cu banderile colorate pe care le înfige apoi în trupul acestuia (n. ed.).

² Un amestec de comedie și operele (n. ed.).

frumcase tapiserii cu subiecte alegorice : puține tablouri dar bune ; mai mult material din splendida mobilare, cu săpături în lemn de o extremă delicateță. Cutare dulap de complicație maură, care-și deschide misterios cutiuțele în care au încăput odinioară bogății pierdute. Ce-mi pare mai rar e bielsugul de stofe, de caracter bizantin și copt, rămășițele unui lux medieval de care nu se apropie contraface- rile noastre, lângă grelele veșminte de catifea ieșite din fabricile spaniole pînă în veacul trecut.

Muzeul de artă modernă prezintă pictura spaniolă din secolul al XIX-lea.

Multă imitație, de la exhibiții davidiene cu albe trupe puri goale, avînd în ele ceva cadaveric, pînă la replici *Glaneuselor*¹ lui Millet. Tablouri istorice, care trimet la romantismul francez înainte de Delacroix : multă lume înaintea celor care tratează subiecte naționale. Impresio- nant, dar nu atît din punctul de vedere al artei, dealtfel corectă, acela care reprezintă pe sfîntul care va fi Francisc Bôrja, dîndu-se îngrozit înlături la vederea corpului în sicriu al reginei Isabela, cu strigătul : „Niciodată, niciodată nu voi servi un stăpîn care poate să moară“. Alt grup la împușcarea de francezi a patrioților din zilele invaziei na- polconiene, a căror piramidă domină o grădină publică.

Mai interesante decît tot restul — afară de apariția caricaturală a reginei lui Carol al IV-lea de Goya : fusta învoaltă-i dă un aer de păpușă bătrînă strîmbîndu-se, și de două-trei portrete ale elevului său Vinçente Lopez — sînt pînzele care redau într-o formă sau în alta, viața populară. Terani în procesiune, cu o fulgerare de aur roșu pe veșmin- tele preoților, săteanul bătrîn cu cilindul înalt pe capul mărgenit de favorite în fața fetei de celalt capăt al mesei și mai ales grupele de fete de la țară, scăpărînd din ochi, pe cînd minile și picioarele au tremurări de danț. Din acela care aduce la tîrg bunătățile cîmpului, cu o găină chinuită

¹ *Secerătoarele* (fr.) (n. ed.).

drept în față, vin priviri care par a se desface de pe pînă urmărindu-te îmbietor în toate colțurile. [...]

O casuță cu stîlpi albi, văruiată toată, ca la noi, pe locul grădinilor palatului Buen Retiro, între zarzări înfloriți și stejari de plută cu trunchiul chinuit și întunecate frunze veșnice ca ale măslinilor. De jur-împrejur se rotește linia munților pe vîrfurile cărora ultima zăpadă scînteie oarecum veselă la atingerea soarelui primăvăratec.

Nu se poate o mai bună alegere, un lux mai bogat și mai discret, cu grija și a lucrului celui mai mărunț, decît în Muzeul d-lui Lazaro, care e de fapt casa sa de locuință. Ea realizează idealul bunei expunerii, într-un mediu apropiat, a obiectelor. Toate școlile de pictură sînt reprezentate, de la primitivii flamanzi, de la introducătorii în vechea tehnică stingace a sufletului omenesc — ce *actuală* e figura sfintei lui Quentin Matsys ! — pînă la admirabili Goya, portrete și grupe, pînă la cîte un Lopez din cele mai alese, pînă la reprezentanții cei mai iluștri ai școlii engleze, la care se adaugă un interesant și unic american de la începutul secolului al XIX-lea. Și spade rare : a lui Francisc I-iu, cea dăruită de Papa lui don Juan de Austria pentru Lepanto — și armături — a lui Filip cel Frumos — și medalii. Un întreg decor vrednic pentru această perfectă selecție făcînd utila onoare unui mare iubitor de artă, care i-a dat în măreția-i casă dintre grădini templul pe care-l merită și pe care nu-l deschide decît cunoscătorilor și cercetătorilor.

Un splendid cartier nou s-a deschis pe locul unde acum cîteva decenii era numai pustiul. Gran Via pentru popor, el înșiră clădiri care pot rivaliza cu „zgîrie-norii“ americani. Una care se ridică acum pentru telefoane, nu cuprinde mai puțin de optsprezece rînduri. Alături, Spania mahalalelor lui Murillo. Lumina orbitoare de aici aruncă un reflect

milostiv asupra adăposturilor sărăciei. Dar rasa e tare
mîndră, spornică — și ea va birui.

SPRE LISABONA

Ziua ne găsește departe către hotarul de vest. Dealuri
de țernă roșă răscolită, care chifstește de apă, se desfășură
într-un larg amfiteatru. Prin contrast, depărtările umede
par de un albastru adînc. Alături stejarul-plută mînîncă
dealul și la picioarele lui iarba, acum înaltă, mătăsoasă, se
încovoale la suflul dimineții. Frumoase sămănături de
griu în șiruri, foarte înaintate. Piatra sură, roșie iese la
iveală însă în păreți întregi ori în fărîmături risipite, printre
care se strecoară țepoase tufișuri, pe cînd alături chiar
toată întinderea e proaspăt verde și cite un mînunchi de
flori roze se ridică timid. Case albe, galbene, cu coperișuri
roșii, flancate uneori de turnulețe crenelate, arată, în acest
despoblado, vreo fermă, și din cantoanele căii ferate pe
fundul vetrei roșii de foc se desfac copiii mulți, pe jumă-
tate goi, cu speriatele căpățîni rotunde, brune. Cîte patru-
cinci măcar, la fiecare casă. În curticica de alături piersicul
și zarzărul surîd. Cîte un podeț e lucrat ca pe vremea ro-
manilor.

Iată o gospodărie țerănească, măgărușul stă la dispoziție,
ciulind urechioaiele la orice zgomot. Femeia în fustă în-
voaltă neagră, pe cap cu o broboadă cu țugui, de aceeași
culoare ; omul în haine albastre de muncitor. Fețe oacheșe,
severe, adînc sculptate, cu ochii negri foarte vii în care
tremură o flacăra de bunătate : pretutindeni tipul lui
„Tata Traian“. Cîte o admirabilă băbuță ca tăiată în chi-
paros cu gura-i suptă înăuntru și ochii duioshi. Fînul mă-
gărușului, cu îngrijire clădit, e protejat la bază cu împle-
tituri, și tot felul de petece sînt aruncate deasupra lui ca
să-l apere de umezeală. Bestia bună trebuie hrănită onest :
e un atît de docil camarad !

Pe alocuri, tot cimpul e acoperit de florile roșii, amestecate cu triste puncte galbene ; cîte o largă floare albă își deschide ochiul în iarba din față. Departe, o geană de senin se încearcă pe culmi. Înalte desişuri de ceea ce pare dughie înspicată.

O zidire de fermă se prelungește cu zidul alb, jos, fără deschizături, sup^{ra} țiglăria greoaie. Deasupra ciudate ogeacuri cu baza puternică. Într-un loc bucătăria de vară se prezintă ca un moșiroi de piatră cu îngusta deschizătură înnegrită. Ciudați copaci înalți, rotunzi, lucii, de pe cari scoarța se desface fișii ; frunze tari, neschimbate de iarnă, atîrnă pleoștite.

Tot fondul zării se desface acum într-un zimbet de soare nehotărît, pe cînd norii apasă încă asupra muntelui. Puncte albe lucind la soare arată casele răzlețe ale unei țerărimi care nu formează sate.

San Vincente. Deasupra fermei, un porumbel umflat în pene supraveghează. Alții se rotesc deasupra acoperișului. Doi țerani, suiți pe același cal, pornesc la drum. Vite grase, puternice, cu coarnele vînjos arcuite, privesc din marii ochi negri. Putem privi cît voim. Trenul merge destul de comod pentru aceasta. „O linie puțin cercetată“, spune conductorul. Iberia mediteraneană nu se leagă esențial cu Iberia atlantică. Baza poate fi aceeași, altele sînt orizonturile. Și, în fizionomia pe care o iau țerile, ceea ce hotărăște sînt orizonturile.

Pămîntul, tot mai lipsit de rostogolirea pietrelor, se ară cu caii și cu boii, cîte patru, pe coastele în fundul cărora un rîu spumegînd își sfarmă undele de colții stîncii.

Tot mai dese informele clădășii de piatră nevăruiată cu pălăriile de țiglă roșie. De lespezi se prinde cactusul gros, cu frunzele groase și largi. La cantoane se expun străchini largi cu desemnuri simplu stilizate ca ale noastre, ulcioare de formă renană. Drumuri albe taie, în sfîrșit, peisagiul roșu și verde.

Stația de graniță. Valencia de Alcantara. De o parte stația-și afișează firmele, nu în două limbi, ci în patru, englezește și franțuzește (*change de monnaies et billets*; de refăcut la altă zugrăveală). Noua uniformă a vameșilor portughezi cu înseilături de aur la guler. De alta elegantul tren mărunț al spaniolilor, cu vagoanele proaspete roșii-adânc, purtând o admirabilă marcă a țerii.

La doi pași de stație fabrica de superfosfați, pentru îngrășăminte, a „Uniunii Fabril“. Produsele ei vor fi permițind bogata vegetație de legume care, în țerna de sînge, se scărîțează de-a lungul coastei ce coboară prăpăstios. Apoi iar cîmpul cu tufișuri dirze, stejari mărunți torturați și pe alocuri largi pajîști de mărunte flori albe. Pietre și măslini cu frunza fină supt cerul din nou zburlit a ploaie. Pe drumul pietros coboară solemn cară de formă arhaică trase de ieratici boi roșii. Unde înverzește cîmpul, piersicul în floare zimbește.

Un *despoblado* de stînci sure, sălbatec rostogolite, cu pîlcuri de flori albe, înseamnă hotarul prin pustiu între cele două țeri. Locuitori nu se văd. Doar o femeie legată la cap ca lelițele-noastre caută buruieni în șanțul din margene. Portugalia nu-și arată încă fața în această pitorească pustietate, prin care răătoresc numai vacile roșii păscînd aspra iarbă rară. Puținele sumbre cuiburi omenesti nu se deosebesc de cele de pînă acum și nici fermele roșii și albe. Această țară n-a venit din munte la șes, ci e o coastă care înaintînd s-a închis în munte.

Cea dintîi stație, a vămii (nume și englez), în arabă : Alfandega, e foarte cochetă : toată văruiată, cu ornamente de *azulejos* verzi. Coloane de piatră frumos sculptate. Bolți ca de vechi palat gotic. Pe o bancă ale cărîi săpături, de caracter popular, samănă cu ale noastre, doi copii bruni, cu fața rotundă, privesc foarte serios la trenul care sosește.

Deocamdată, omul cu șapcă înaltă de la Alfandega ni pîndește bagajele, cu tot pașaportul diplomatic. Pare a se

teme de o fraudă importantă în curs de execuție. Amabil, funcționarul îl înlătură.

Armata portugheză. Reproduce tipul cunoscut englez : șapcă lată ca la aviația noastră, cu două săbii de argint încrucișate, tunică și pantaloni bufanți, cenușii, guler roșu cu lampasuri de aur, multe brandeburguri roș și aur ; gradul arătat și cu dungi de aur la mîneacă. Un fel de guarzi vamali cu mantaua albastru-închis pe pantaloni gris-deschis și lampasuri albastru-deschis la șapcă.

Figuri în parte deosebite de ale spaniolilor. Largi fețe osoase, mustăcioase, foarte brune, mai mult sînge în față. Ochii n-au strălucirea de dincolo. E ceva mai arhaic și mai masiv. Lipsește, se pare, stratul roman și adausul maur. Iberul, celtiberul primitiv se conservă, așa cum la noi, de la Hațeg pînă în Mehedințul de Sus, dacul persistă. Era natural ca un prinț burgund să facă țara.

Și iată o femeie cu părul creț zburlit și ochii foarte vii. Un tip, ai zice, francez. Deosebirea de rasă e pretutindeni. Și în limbă e o răpezeală de sunete celtice fără nimic din calma demnitate spaniolă.

Beira are și un splendid restaurant numai în săpături și ceramică, răsărind alb și roz. Aceași veselie și în cele cîteva case vecine, pierdute în pustiu.

După această oază, iarăși în pustiu pietros care e aici fortificația naturală a graniței. Doi copaci cu crăcile deperate îmbrățișează o piatră, o strîng în sfortărea lor de a se uni. Asămănarea locuinților populare e perfectă, doar cu o sfortare către mai mult alb. Un curios ogeag cu trei deschizături triumphiulare deasupra căsuței din margene.

Țeranul roșcovan cu pălăriuța neagră, largul brîu de aceeași culoare și mînecele libere, albe, care se ivește între bolovani, pe cînd tăietorul cu bereta îi mîină văcuțele roșii, pare un fercheș prahovean cu mustața în spic. Ceva mai departe, mi s-a părut că văd un măgăruș la plug, resemnăt cu soarta lui.

Și, deodată, într-o crăpătură de stîncă, o întregă fațadă de case albe, deasupra căreia păzește biserica veche, cu turnurile, două alipite, de portal. În fund scrijelata coană albastră a unui șir de mușce.

Lăsăm în urmă această largă pată albă, ce pare un singur zid străbătut de nesfîrșite ferești, și încunjurimea smălțată cu aceeași înflorire albă de case răslete. Trenul merge destul de voinic prin această pietrărie dezordonată și stearpă, încălzită de un soare sudic încă în luptă cu norii Atlanticului. Rari drumuri, lucrate ușor. Pe cîte una din movilele de piatră se acată ziduri de castel în ruină. deși aici, în statul făcut de un descălecător, cu totul din nou. viața feudală, ori măcar cea seniorială, a Castiliei, n-a existat. Și o casă nouă-nouță, delicios de albă, e cucuiată pe o asemenea modîlcă sură.

La stație (Castello de Vide), în mijlocul grădinii de palmieri bătrîni, cu trunchiul de să-l cuprindă un om voinic și evantaliul larg răsfirat, aceeași veselă originalitate a construcției : zăbrele, loggii cu colonete, împodobiri de fier lucrat, firide cu statui, coperișuri suprapuse care se mlădie după părțile zidirii ca în vechile biserici bucovinene. Ceva spontan, variat, vesel. O însăilare, o glumă, un suris. Și din primele ei flori roșii deasupra grelelor ziduri sure, bogata grădină și ea suride. O trecere că din Ardeal în „Țară”.

Turme de oi albe, împrăștiate între bolovani, ca în sierele de nord ale Spaniei. Aici însă ele par închise într-o grădină, pe cînd, dincolo, al lor e drumul și a lor e țara. Copilul cu larga pălărie și bernevicii umflați are însă un aer de ciobănel bănățean.

Ne ridicăm, pe podișuri cu vegetație mai întîrziată, o ciudată iarbă roșie țîșnind din pămînt lîngă cealaltă. Căldura venind din apele Oceanului se menține însă. De aceea pe alocuri vaste lanuri de cereale foarte dezvoltate, lîngă pajiștea sălbatecă a florilor de aur din tufișuri. Femei nevăzute înșiră pe ramuri rufele spălate în gîrla de munte.

O altă gară prezintă o întreagă adunare de țărani cu pălăriile largi, sosiți în noroiul pieței cu carăle lor simple, în care apar enorme cele două roți, și cu trăsurile trase de măgari. Femeile păstrează iubirea pentru rochiile și șalurile, negre și cirpa întunecată, care-și lasă capătul pe spatele lor. În localitatea vecină ne întâmpină aceeași aeriană casă cu cerdac, albă-roză, așa de asemenea cu cea de la noi, larg primitoare de lumină.

Imensă pădure de stejari, cari dau plută. Trunchi și ramuri, după jupuitură, refac din nou scumpa lor scoartă. Pe alocuri depozite enorme se usucă de soare și se pregătesc de expediție. Ici și colo cactușii țepoși, șerpii printre vegetalele țărilor calde, își amestecă bizarele contorsiuni care par pornite spre atac. Dar, ceasuri întregi, omul și scoica lui rămân invizibili, afară de oazele în care ei apar ca prin minune. O femeie cu fața brună îmbrobodită în alb răsare ca o icoană țigănească de la noi. De fapt pînă la Madrid vin cu ghioceul și cu ursul, pînă și de peste mare, din țările Americii, oacheșii noștri, înnoindu-și pașapoartele și plătind onest taxele lor de legatie... Dealtfel un ziarist madrilen de la *Heraldo*, constatînd că vorbesc neverosimil limba franceză pe care o ignora complet, găsea că eu însumi am un tip între „apostol” și „șef de trib cani” (= țigănesc). M-a pus pe gînduri.

Torre das Vergens, „Turnul Fetelor”. Portarul o anunță cu un lung strigăt iritat. O lume țărănească în papuci sau cu picioarele goale așteaptă. Cutare țăran bărbos poartă o scufie cu canaf ca a sarzilor sau a haidamacilor ucrainieni. Frumosul ogeac îndătinat se ridică, alături, dintr-un fronton triangular și roșul pereților e variat cu lampasuri albe.

În jur pe cîmp berzele au revenit, soli de primăvară, la casele lor. Tot dealul e plin de cirpe în buruieni.

La Ponte de Sor tot grupul țărănesc are scufia lăsată pe spate și mantila scurtă. Unul, bătrîn, cu o pelerină de

mai multe rînduri și cu umbrela pe care se sprijină, e extraordinar de pitoresc. Altul și-a lăsat brațe și bărbie pe un sprijin de saci și mantia-i brună se întinde pe pămînt.

Boii au juguri și caii sînt împodobiți cu tot felul de ornamente strălucitoare. Vagoane întregi sînt pline de pluta prinsă în voloace. Dumbrava de măsline e aproape. În fund „merele de aur“ ale „țării portocalelor“ lucesc în frunzișul negru, pe cînd pinii își înșiră de-a lungul drumului sprintena strajă. Sîntem iarăși în ținutul binecuvîntărilor soarelui.

Un cîmp întreg e numai o floare violetă care pare a fi cultivată : o fermă roșie e înfiptă în mijloc și copilul mîna din urmă măgărușii pe cari se scutură glumeț floarea piersicilor. Sapa dezvelește, alături, pămînt bun și chiar un pămînt negru, gras, lucios ca acela de la noi. Zona de fertilitate a început.

Și locuința pare a fi ceva mai deasă. De sus privim la măturoiul pus pe coperișul roșu, la grupul de caldă umanitate al copilului lîngă Madona rurală în roșu și violet care e mama lui, pe cînd Iosif, harnic, trebăluiește împrejur. Sînt atîtea rufe pe iarbă de înfloresc cîmpul. Iar satul compact, cu biserica lui cea mare, satul roman sau galoroman, ca în Franța, nu e nicăiri. Aici domnește un și mai măruntel regim de cătun decît în anume locuri de la noi.

Dar aceasta nu e o țară tăiată în felii drepte ca desfășurarea pămîntului nostru. Iată-ne iarăși sus, însă aici în lumea celor mai bogate flori, fantastic amestecate deasupra fărîmăturilor mărunte de piatră sură. Nici o apă nu se vede, fie măcar un izvor sărînd din treaptă în treaptă. Numai ploile oceanului, a căror apă scînteie supt arbori, țin această vegetație vie și proaspătă. Sînt părți care par inundate supt nourii din nou strînși la un loc.

Bemposta. Enorm depozit de plută, dejghiocată numai, legată în pachete, gata de drum. Oamenii cu pălării de muntean lucrează de zor la ele. Foarte puține femei, afară de cele întrebuințate la căile ferate. Doar vreo bu-

nicuță cu pălăria de duhovnic iezeit strecurându-se pe cărări în volanul rochiilor ei de culoare închisă.

Întiul coș de fabrică, și un grup industrial împrejur. Nu departe însă, la riulet, rufe și spălătorese fac pe frageda iarbă verde un tablou rustic în alb și roz care strămută în lumea eclogelor. De cealaltă parte alt coș înalt răsuflă un greoi fum alb ce se lasă spre pământ. Casa are un caracter de duzină fără amintiri și fără cochetărie. Numai lingă gară frumoasa clădire capricioasă, sprince-nată. E primul centru în adevăr mare, Abrantes, care amintește pe ducesa scriitoare de memorii în era napoleoniană. O femeie ciudată în tartanu-i verde are, cu tăietura ochilor, lunga față arămie și părul foarte negru, strins lipit de temple, ca un aer de Extrem Orient. Clădiri fără caracter încunună dealul înalt deasupra râului adânc, largul Tajo venind de la Toledo vizigotică, liniștit, galben-verzui, abia mișcând din unda leneșă supt dealurile plantate cu palizi măslini. O luntre cîrligată desfășură aripa-i roșie, și roșie-aprins e și cîrpa în care se înfășoară, pe mal, femeia care cu secerea taie înalta plantație de dura. Deasupra, norii burdușiți stau să verse.

De-acum, pe ambele termuri, începe altă țară. Lingă cea dintîi vie, la părăsirea apei, o metalurgie-și înalță cetatea. Tramagal (a se apropia de numele Portugalului, căutat și pînă prin limba feniciană). Tot ținutul se păstrează verde și înflorit. Pe pajiștea vie femei trec purtînd cu o perfectă eleganță greutatea pe cap, ca în Oltenia noastră.

Lingă un orășel alb, trecem apa largă, la Praia de Abatejo. Vase plutesc, trec la edec, pe țărmul sădit cu măslini. Într-o insuliță plină de arbori sălbateci castelul Almourol (1209), cu un turn central și alte trei pe laturi, perfect păstrat, înalță, în proporțiile Cetății Neamțului, zidurile sale cu crenelele întregi, iar pe malul din față casele văruite se rînduiesc în șiruri. Și mai departe coastele împădurite sînt sămănate cu grupe albe. Pe riul larg rari

luntri negre coboară. Unele de străveche formă orientală, cără în plăciele lor adăun scobit recolta de pînte de-a lungul malului cu case multicolore. O privești ca în Italia de sus, în jurul marilor lacuri. Ca și acolo, la Barquinha, noua fabrică adaugă o notă de modernitate decorului patriarhală poezie.

Spre „ramificare“, marea stație Entroncamento, prin maritim apare lângă arborii țărilor reci, cari încep a frunze, pe cînd pe laturi se usucă vîrfurile țepoșilor cactușilor. Tipurile populare sînt aceleași. La femei, păr lung pieptănat pe tîmple încunjură fețele largi, adeseori rumene. Trupul, cîteodată greoi, se termină cu picioare de o deosebită fineță, încălțate cu o mare îngrijire. Se lasă o plină fină, și ușurința cu care iese la iveală umbrele largi arată că ele nu sînt un fenomen neobișnuit.

Livezi de măsline perfect întreținute, cu bob la rădăcină și cu cactușii ca gard apărător. De ambele părți de luri adînc albastre în fund. Deodată o pădure de pini cărora li s-a lăsat numai sfîchiul de sus, intrerupe bogăția foilor argintii. Șesul e într-o largă întindere supt ape revărsate. De la o vreme, în dreapta, tot ce se vede e supt apă. Alături, pe alocurea, via se înfrățeste cu măsline.

Vale di Figueira. În fund, între grădini, un castel modern cu o largă terasă. Departe, iar dealuri ninse cu numărăte locuințe. Viile se desfundă harnic în aceeași jumătate a lui mart, și grupe de familie iese ca la neîmpreună la muncă, bărbați și femei laolaltă. Vechi vine înnegrite, în grădinile cărora atîrnă portocalele. Pe copacișurile caselor se usucă în soare mari dovleci rotunzi.

Splendidă idee de a înfățișa la gara din Santarém (Sf. Irina) vechiul Praesidium Iulium, cu grupul de case în noul stil cochec, în marginea vechilor ziduri de cîrmidă și piatră amestecate, orașul în ce are mai frumoasă vechimea lui, biserica cea mare, castelul Ourem, turnuri care se scaldă în ape, în apele vastului Tajo pe care-l tăie

cem din nou. Răpede fug în fața noastră strădițele sucite între casele acoperite cu vechi țigle înnegrite.

Neconținut lângă apă. În locuinți abia înjghebate pescari își fac sălașul, și voloacele lor se usucă la soare. Luntrile negre duc spre malul celalt, cu case albe, cu dumbrăvi de pini negri, țerani din împrejurimi. De acum, livadă se ține de livadă, vie de vie și grădină de grădină. Costumul popular se înfățișează în colori mai vii pînă la „portocaliul” corespunzător în limba noastră numelui țării.

Apoi întinse terenuri de pășune amestecate cu sarnănături, ici și coló întîlnind în cale rarile fabrici și micile orașe de aspect îmbătrînit. Casele în gust modern cu superbe palmieri bătrîni, grădini cu prisăci; Villafranca, cu mori orientale pe deal și trandafiri înfloriți pe ziduri. Un mare cimitir se oglindește în apele pe care trec vapoare purtînd steagul național roșu-verde. Pe cîmp întîiul transport de fin se încarcă în căruțe. Ziduri de piatră ca acelea din Basarabia, cu turnulețe la intrare, despart proprietățile. Ceva musulman dăinuiește în stilul acestui mal unde odată au stat ca stăpîni arabii.

Resturi de vechi ziduri par a veni din vremea cutremurului nimicitor, de pe urma căruia totul s-a schimbat. Nu departe centrala electrică a creat un întreg grup de case de o cochetărie nouă-nouță. Grupe de fabrici urmează în acest deschis cîmp de roadă, mărgenit de apele mărețului rîu, deasupra căruia păsări de mare, albe, plutesc; apa canalelor e uneori acoperită de stolul lor.

LISABONA

Lisabona se anunță printr-un amestec, indescifrabil pentru străin, de construcții și grupuri de case despărțite prin terenuri de cultură care dau hrana de fiecare zi capitalei portugheze. O imensă zidire roșie cu cupole maure e locul unde se dau cursele de tauri pe care reformatorul

din secolul al XVIII-lea al țării, marchizul de Pombal le-a oprit de a fi sîngeroase : riscul luptătorilor e mai mare în unele privinți, dar spectacolul nu se menține cu cai spîtecați și cu măcelărirea savantă a bestiei înfuriate. Cătiere de muncitori flutură la ferești drapelele rufelor multicolore. Trenul străbate răpede stațiuni la care nu oprește. Apoi un lung tunel duce de-a dreptul la cheia de coborîre.

A fost aici o cetate veche ca aceea de la Santarem, care, însă, teribilul cutremur de la 1755 o dărimă cu desăvîrșire, într-o catastrofă cu care se poate asemăna numai aceea de la Lima ; focul ieșit din ruine mistuie imensul rug în care periră vreo 40.000 de oameni, ale căror rămășițe s-au risipit în vînt. Pombal, ministrul filozofic al regelui Ioan al V-lea, o refăcu din nou, din ce a fost odăvrind, păstrîndu-se numai o parte din suburbiile populare. Străzi drepte, care pe atunci erau destul de largi, iar astăzi zugrumă adesea o circulație abundentă de mașini, fură trase în toate direcțiile. Supt domniile următoare, pînă la a lui Pedro al IV-lea, cetatea nouă se desăvîrșise, astăzi ea ocupă, pe dealuri, pe povișuri, în fund, o foarte largă suprafață de pămînt pînă la malul Tagelui, care e de fapt, cu toate că se arată la mai mulți kilometri mai departe de turnul însemnînd confluența, un țărm de mare.

Fluviul dă cetății viață și farmec. El însă, cu apucăturile lui maritime, aruncîndu-și valurile pe plaja de nisip și mișcîndu-se în ritm de flux și reflux, nu poate străbateci numai mîrgeni. Dincolo de dinsul, pe șirul de coline rotunde, se urcă numai case de plăcere la țară. Orașul tot e dincoace, privind la valurile ce se zbat și la mărețele valuri care străbat largă întindere de ape.

În insula de mult lipită de țărm vechii regi ridicaseră un puternic turn de pază care se ține și astăzi neatins în mîndria lui, cu sălile joase boltite, cu scările care duc la logii și la terase, pînă la vîrfurile unde timpurile noastre

au așezat farurile de călăuzire. Măi n-ol-o, în fața cu albia veche, dom Emanuel și fiul său Ioan au ridicat una din cele mai mari mănăstiri din lume, închinînd-o Betleemului Sfintei Nașteri, sau, în portugheză, limbă răpede și plecată la elipse de sunete : Belem.

Biserica Maicii Domnului a ieronimiștilor uimește prin bogăția portalului ei principal, în care liniile îmbielșugate ale goticului „înflăcărat“ se unesc cu chipurile, mai rotunjite, ale regelui întemeietor și soției lui, Maria, fiica lui Ferdinand Catolicul și a Isabellei, cu o împodobire vegetală împrumutată de la țerile descoperite de portughezi în Indii și cu medalioane în stilul cel mai pur al Renașterii. Același bieșug se întilnește în atît de înaltul interior, al cărui tavan se sprijină pe patru coloane suptiri în pronaos, pentru ca la intrarea naosului greutatea bolților să fie răzîmătată încă o dată pe doi formidabili stîlpi de piatră sculptată. Decorația acestora prezintă tot ce o imaginație nesățioasă și îndrăzneată a putut găsi în toate artele de supt toate vremile. Nu se poate un amestec mai bine hrănit de toate inspirațiile vremilor anterioare, fără ca, totuși, ansamblul să fie greoi și confuz.

Originile acestui stil „manoelesc“ au fost căutate pretutindeni, și din fiecare încercare a ieșit ceva. Dar, cum Ioan de Castilho a lucrat aici după 1500, cînd delirul de bucurie al bogățiilor indiene descoperite se unea cu posibilitățile deschise prin stăpînirea lor, un lucru trebuie admis. Îndemnul a venit de la priveslăstea templelor imense ale acelor Indii în care tot ce închipuirea omenească poate născoci se unise într-un indescifrabil haos, capabil de a se rezolva, după oarecare deprindere a ochiului, într-o covârșitoare armonie. Dumnezeuului creștin, lui Isus cel blînd jertfit pentru omenire i s-a adus prinosul de artă cuvenit divinităților misterioase ale milenarului cult arian.

Același capriciu nestăpînit se observă în sacristie, unde stîlpul, pe care-l împodobesc și curioase păsări de stilizare orientală, aruncă în toate laturile linii de o uimitoare

cutezanță, în susținerea arcului boltilor. Abundența nechipuită a decorației de piatră deosebește și lungul clopotar, de o așa de puternică impresie, care se isprăvește din două șiruri, la o altă fațadă înmulțindu-și țepii turnurilor în fața râului care duce corăbiile mării celei mari alte Indii, atunci încă nedescoperite. Triforiile gotice unesc cu naturalismul Renașterii și cu elemente care amintesc de mizezmele îmbălsămate ale unor ceruri mai albastre și mai calde. Armonia de ansamblu se păstrează, dar detaliile surprinde și derutează. Era aici în mers o sinteză pe care neprielnicia vremilor următoare a oprit-o în loc.

Din ea face parte leul fântinii și elefanții pe ale căror spinări suferitoare se odihnesc sarcofagiile cuprinzând trupurile lui Manuel și Mariei. În jurul aceluiași altar, în racla minunat lucrată a Sfintei Taine, zac alți prinți și alți neam, versuri latine răsunătoare pecetluind faima sau plîngîndu-li soarta : Ioan al III-lea, Ecaterina de Austria, fiica lui Filip al II-lea, imperialul spaniol, Sebastian, cel căzut în lupta fatală pentru Fez, cu sultanul Marocului, la Alcazar-el-Chebir, dom Antonio, călugăr, rege și exilat, adversarul lui Filip al II-lea, uzurpatorul infanți cari abia au cunoscut viața.

Era odată aici o tăcută lume de călugări rugîndu-se pentru odihna sufletului descoperitorului de pămînturi noi a celor din familia sa. Dar, după Pombal, izgonitorul iezuiți, tradiția lui de filozofism anticlerical a seos tot ordinele călugărești din țară, afară de rarile exemple menținute de miniștrii străini. În biserica regilor purtători de coroane, prefăcută într-un Westminster național pe cînd praful se așterne pe stalele canonicilor din cor de sus, cu măiestrele capete sculptate în lemn, s-a făcut loc pentru marile sicrie, cu figuri culcate, ale lui Vasco da Gama, călătorul triumfal, și lui Camoens, cîntărețul gloriei lui. Cîteva flori proaspete au fost puse de o mîină pe oasă pe piatra poetului. Apoi în negre înfundături, jo

zac Juan de Deus, poetul, lângă oameni politici din zilele noastre, pînă la președintele împușcat în 1918 pentru că „voia să fie dictator”.

Iar în claustrul rugăciunilor și primblărilor tăcute se zbeuguie ținînd cele cîteva sute de copii cu chilugele roze ai unui mare orfelinat. [...]

Din fereștile otelului nostru privim o biserică din veacul al XVII-lea sau al XVIII-lea, cu adînci ferești mărginite de bizare sculpturi. Întreaga ei suprafață e acoperită cu frumoase azulejos albastre. Foarte deseori aici se întrebuițează această acoperire așa de veselă. Ea contribuie să dea simpaticei oraș înfățișarea lui multicoloră. Dar de cealaltă parte a străzii biserica italiană are caracterul greoi și pompos al fundațiilor iezuite. Pe o piață vecină un Camoens de marmură. Pe malul riului-mare, dominînd zările de pe coloana lui, Albuquerque, dominătorul vice-rege al Indiilor, stăpînul rajahilor îngenunchiați. El amintește „imperiul” care subsistă. Dacă s-a dus regele-împărat al Indiilor a rămas, pentru aceste Indii, patriarhul. Bisericește, nația nu e lângă el, lângă clerul lui, el însuși pe jumătate laicizat și — spune cartea franceză de colaborație a portughezilor despre țara lor — deprins cu quasicăsătorii discrete. Dar mîndria, marea și legitima lor mîndrie a neamului se întrupează în demnitatea lui, fără păreche în toată organizația Bisericii catolice. „Sîntem”, mi spune simpaticul nostru consul, inginerul Bastos, „totuși a treia putere colonială”. Oficiile legate de colonii se văd pretutindeni. Pe masa mea de la otel se arată cum se pot trimete expeditiv peste mări telegramele.

Oraș de dealuri și pogorișuri pe care se aruncă, reținute la vreme de o fantastică dibăcie, mari căruțe pline de țărani pe care le trag catîri voinici, automobile, tramvaie, printre care furnică fără grabă, cu un remarcabil simț al primejdiilor, oameni de toate vrîstele și de toate felurile

în veselul fluierat nepăsător al copiilor oacheși, ochioși, mai totdeauna de o perfectă bună-cuviință. Te cufunzi adâncimi unde nu vezi decât strada îngustă, plină de umăr și de mișcare, pentru ca sus la capătul urcușului — într-un loc s-a făcut un puternic elevator de fier, ducînd la un plan cu mult mai sus — să ți se desfășoare una din cele mai minunate priveliști, rivalizînd doar cu Genova văzută de la Villetta di Nero. Străbătute, nu de turnuri sau cupolele bisericilor, care nici n-au fost vreodată prea multe și, mai ales, nu s-au refăcut după cutremur, zilele filozofice ale lui Pombal, ci de cîte un puternic palmier suptirătec, se orînduiesc în etaje ori se amestecă indescifrabil case de toate colorile, între care soarele prinde mai mult de trandafiriul dulce cu care sînt vopsite locuințele populare, dar el face să strălucească și fațade de ceramică albastră, verde, sură, brună. În margene, pizită de vechiul turn de la Belem, dunga masivă a rîului pune o dulce îngrădire albastră.

La capăt, muncitorimea se îngrămădește ca albine în roi prin învălmășirea de scări de fier și balcoane care pleoscăie la vînt rufelee; cîte un vechi *armazen* (magazin) de *azeites* (*acetum* latin e uleiul), mai rareori cîte o cîrciumă — ele par a fi în general extrem de puține — se amestecă între aceste vechi blocuri de zidărie cu fațată zgîriată de ghiara vremii. Cîte o bătrînă în gluga ei ocoalese ori ațipește, poate și una și alta, ca într-un bătrîn cuib maur. Pe alocuri în ganguri, ca în Orientul musulman, meșteri de mărunțișuri lucrează în fața mușteriiilor.

Apoi străzile de viață, de muncă și comerț, învăluindu-se pînă la cîte o piață în care verdeața, îngrijită în grădinile mult iubite, se cațără pînă și pe frontonul bisericilor, cu surîsul ei tinăr, ca un ștrengar prins de trăsura arhiepiscopului, ori pe cutare veche casă căreia-i dă, pe o latură înnegrită a țiglelor sparte, ca o perucă proaspătă.

În mijloc, piața cu teatrul dom Carlos, de o armonioasă desfășurare albă. Aproape, cocheta clădire nouă, în

stil delicat, arhaic, a gării. Aici e Rocio, centrul oraşului, cu statuia bunului rege tânăr dom Pedro al IV-lea. Aproape Piaţa Tîrgului (Figueira) dă neconţinut un interesant spectacol de viaţă populară. O străbat, acuma dimineată, acele sprintene *varinas* cu iuţile picioare goale înroşite de apa mării, ţărance din Algarve, care, depozitare ale pescuitului proaspăt, poartă pe cap cu o siguranţă instinctivă — adesea întrebuiţînd ca sprijin o pălăriuţă neagră turtită, care li şede bine — coşul cu chişcarii de argint abia junghiaţi şi cu alte daruri vii ale mării. Pretutîndeni le vezi, cea mai grăbită, dar şi cea mai zimbitoare apariţie populară a Lisabonei, pînă seara cînd cu pasul uşor ostentat aduc tot pe cap, coşul gol, punga fiind, în schimb, plină supt vîrtejul fustei şi şalul care o acopere.

De aici pleacă spre nord noile *avenide*, cartierul cel mai larg, mai luminos şi mai bogat al oraşului. Vilele acoperite cu plăci strălucitoare de ceramică se succedază amestecînd toate colorile în faţa straturilor înflorite. De la Piaţa „Restauratorilor”, a acelora cari, după tirania Filipilor spanioli, au redat ţării libertatea prin aşezarea pe tronul vechii Case de Avis a ramurii moderne de Bragança, pînă la acela din fund, care, dincolo de roşul hamgar al luptelor de tauri, comemorează prin trupuri învîlmăşite o corespunzătoare revoluţie modernă, defileul creaţiunilor vitalităţii contemporane portugheze se urmează fără o întrerupere, fără o nesiguranţă — desigur una din străzile cele mai senine şi mai armonioase din Europa. O stradă a Gloriei şi una a Bucuriei (Alêgria) (după un teatru) dau într-însa.

Din ceea ce dăduse evul mediu prea puţin a rămas, dar atîta ajunge pentru a se înţelege ce mare a fost pentru artă pierderea adusă de cutremurul fatal. Înainte de toate, avem partea, întinsa parte rămasă din catedrala, care s-a cîrpit în stil modern — şi pentru partea primitivă se cîrpeşte, cu oarecare încetineală. A rămas corul mai întreg

cu gingașele-i arcaturi gotice supt care zace Bartolome de Ioan întemeietorul și, față în față, în altă capelă, cuta ajutător al regelui său în lupta de la Rio Salado cu maur Lolo Fernandes Pacheco.

S-a semnalat și o piatră lucrată în stil bizantin, ca două altele de la distrusa mănăstire Qelas, care ar veni supt arabi. Cu toate-desele refaceri și adăugiri din veac al XIV-lea, supt Alfons al IV-lea și urmașii lui, e un frumos monument de gotică târzie, păstrându-și încă toată simpatica simplitate.

De toată frumuseța claustrul vecin, cu cele două rânduri de coloane, cele de jos, duble, sprijinind cu capitele lor felurite ușoare arce la întâlnirea cărora roșate de originalitate nesfârșită își deschid ferestrele de dante.

Aici se face slujbă. În altarul reconstruit al capelei principale mormîntul, transportat și refăcut, al reginei Beatrix și al soțului ei Alfons al IV-lea își răspund în altfel la fosta mănăstire a Carmeliților.

Bolțile i-au căzut pentru totdeauna, dar cu atât mai înalte, sprijinind albastrul cerului, apar încordările arculor, largile ogive ale laturilor, altarul păstrat aproape întreg. În acest loc al amintirilor și-au căutat refugiul atâtea fragmente de piatră ale vechii Lisabone, fără a mai putea menii bucăți de preistorie, de la omul din Mugem pînă la mumiile din Perù, pietre de mormînt care nu mai acopăr cenușa pierdută în vînt, vechi inscripții de fațadă, rămășițe de portale care duc la biserici dispărute, fărîmitare unui întreg oraș care s-a dus. În mijlocul muzeului monumentul care poartă numele regilor Ioan și Petru. Iar afară marmura cu litere frumoase, clare, din epoca primei Renășteri, în care se pomenește ciudata viață, isprăvită la 2 iunie 1467, a prințesei portugheze, fiica regelui Duarte cel cuminte și a reginei, care a fost să fie soția lui Carlos de Navara și a lui Eduard al IV-lea de Anglia. Dar acesta a luat pe dulcea lady Elisabeth Grey, și a pregătit astfel, cu invidia fratelui său, Ricard, eroul teribil al dramei.

shakespeareiene, nenorocirea copiilor săi, meniți a fi zugrumați în temniță. Iar fata din Portugalia a murit la douăzeci și șapte de ani fără să fi purtat vălul miresei; dureros o spune inscripția latină.

Splendori bisericești moderne se văd aiurea, la S. Roque: capele acoperite cu stucaturi de aur, veșminte de brocard greu prin vitrina cărora au trecut gloanțele ultimei revoluții. Aici se adaugă Isusul cu perucă neagră și haină de stofă violetă purtând o cruce de întunec, sfinții și sfințele cu aparență de morți umani pe cari-i arată cristalul sicriilor în care sînt expuși adorației. Spre aceste biserici la ușa cărora atîrnă steagul pentru hramuri, ca la Nossa Senhora del Monte, merg iute clerici tineri cu berete negre și coloanele roșii. Dar nu e, pe departe, evlavie spaniolă. Unele biserici sînt goale, în altele grupele de închinătoare — bărbații lipsesc aproape total — nu par să aibă numai această preocupare.

Este artă în tot ce aparține trecutului acestei nații în care s-au frămîntat atîtea energii etnice supt acest bun soare prielnic amestecurilor de neamuri. Cele două muzee pe care le-am văzut întîi aduc de la început, pe deplin, această dovadă.

La cel de bele-arte se găsește, pe lîngă o superbă ceramică din China și Japonia, pînă la fabricile franceze și germane din secolul al XVIII-lea — nicăiri n-am văzut mai ales reprezentată arta Extremului Orient în acest domeniu — produsele de imitație ale artiștilor portughezi din același timp, și ce interesează mai mult decît aceste copii de bun gust e strachina populară, deosebită în nord și în sud, dar totdeauna de o naivă originalitate care place. Unele tapiserii par a fi și ele de fabrică portugheză. Un artist francez, Germain, a lucrat cam tot atunci o argintărie de Curte care face onoare simțului de măreție și iubirii de frumuseță a prinților din Casa de Bragança.

Muzeul de pictură e de o aleasă orînduire, care po-
fi luată de model. Aici nu mai e, ca în Spania, rămă-
unii imens tezaur imperial împărțit între două ramuri
aceleiași dinastii. Dar vechii flamanzi sînt bine repre-
tați prin ciudata viziune, de Bosch, a Sf. Antoniu, cu
hăinii ieșite dintr-o imaginație ca a obsesiunilor lui Goy.
Memling are o duioasă madonă și Dürer un masiv Sf.
ronim, cît un duce german de pe la 1500, fălcos, păr
bărbos, ochios. care, cu tot crucifixul sfătuitor, pare a
gîndi la cu totul altceva decît cartea sfîntă deschisă în
tea sa, pe cînd într-o compoziție răspîdită, a cărei u-
tate e numai în naiva concepție originală, bătrînul He-
bein explică prin alegorii ce este „izvorul vieții“. Nu l-
seste un onest Cranach. De la Rafael o încercare în a
direcție : un Sfînt Eusebiu între figuri cu pălării, ha-
și mișcări ca pe vremea lui Leon al X-lea. Rubens a av-
ciudata idee de a face o Înviere păgînă a lui Isus rob
și voios căruia i se întinde omagiul unei ramuri de la

Dar Portugalia aduce, încă din veacul al XV-lea, pe
frey Carlos, bunul călugăr, îndrăgit de pura icoană
Maicii Domnului făcut numai din văluri albe, prin Jorge
Alfonso prin scenele cu turcii realiști și dîrji din măce
celor unsprezece mii de fecioare a lui Gregorio Lopez, prin
oribilul Crist sîngerat pe frunte și pe trup al lui Figu-
redo, prin ciudatul, profund impresionantul *Ecce Homo*
cu ochii pierduți supt linia giulgiului care-l acopere și cu
aureola lui tăiată de dungi violete, de o puternică, inedită
inspirație de colorit, calități nouă ; o mare simplitate și
o îndrăzneală fără margini pornite din simțul profund
al intimităților sufletești.

Pe stradă o domnișoară cu capul gol, părul tăiat și o
largă mantie pînă la pămînt. E, mi se spune, o studentă.
I Studentii, cu o beretă pe cap, au aceeași mantie. Cei mai
vechi o lasă a se rupe pe margini, ca semn al ostenelilor
lor. Cum se vede, aici „clericul“ evului mediu persistă

Dar Universitățile sînt mai ales practice : medici, avocați, matematici. „Filozofia“ e mai ales științe naturale. Școala de istorie, cu toate științele lui Herculano, înmormîntat la loc de onoare în Panteon, merge încet. Poezia, bine reprezentată, nu e ceva cărturăresc : ea vine de la izvor. Dar niciodată nu mi s-a redat mai bine un *interview* decît după conversația cu tînărul de la *Secolo* — un alt ziar foarte cetit e *Diario de Noticias* — care m-a căutat la otel.

Odată ziarele erau vîndute de orbi pe stradă :

*Ou nas folhas volantes que em Lisboa
Os cegos apregao pelas ruas.*

La societatea de geografie, „imperiu“ expune produsele cele mai variate și mai rare, vederi din coloniile care, în Africa Orientală, în Mozambique și Zanzibar, constituie adevărate regate negre, și piese istorice, steaguri, tunuri, lingă armele suptiri ale atacurilor africane. Stele, stîlpi ca ai vechiului Orient, cu inscripții de la începutul secolului al XVI-lea înseamnă locurile luate în stăpînire de Diego Can, după „ordinul“ regelui său.

Între lucrurile de trecut care se păstrează în această mai apuseană din limbile romanice, strămutată de acești descoperitori pînă în fundul vastelor continente necunoscute, e și felul medieval de a numi zilele săptămîinii : se zice „sărbătoarea a cincea“ (*feria 5-a*), pentru joi. Mult timp, și pînă după 1500 se socoteau anii și de la Facerea Lumii, deși cu un alt punct de plecare decît cel bizantin, primit de noi.

EVORA

Pe Tage cu largul de mare. Vasul „Alemtejo“ face să comunice ambele maluri. Ceas de dimineață cu brumă deasă venind din Atlantică. Abia se zăresc dincolo de

aceste „docas“ care vor fi împodobite în curînd cu o largă *avenida*, culmile încununate cu case ale Lisabonei. Încolo plutim în deasa negură albă.

Public amestecat. Țerani cu căciula de postav negru al cărui vîrf se lasă pe spate. Beau din ploște care au înfățișarea unui cimpoi. Vorbesc și scuipă. Lume de la țară cu pelerina dublă, blănită la guler, de postav de casă brun deschis. Nimic din lucrul casnic obișnuit la noi : cămășile se cumpără la tîrg. Puține femei : nu e obiceiul să iasă dimineața.

Barbeiro. Coborîre în gara întunecoasă. Ne urcăm în vagoanele de despăgubire date de germani. De o parte se continuă Tägele, aici de un albastru dulce. Mări case albe supt olărie îl mărginesc. De alta, supt dealul cu păduri, sămănăturile de cereale sînt înalte, puternice, alături de măslin și de alți copaci ai sudului. Și aici se amestecă via cu legumele, cu plantațiile de pini suptirateci, cărora li se dă aspectul de palmieri. Pămînt negru, udat de o măiastră veche canalizare arabă. Foarte dese fermele, satele cu case risipite. Țerani la cîmp, fără port popular. Lucrul lor e de o extremă îngrijire : se poate învăța de la dînșii ca de la lombarzi. Pretutindeni marile fîntîni rotunde de piatră cu scripete de fier.

Pinhal Novo supt uriașii palmieri, pe care se suie în voie iedere și cresc buruieni părăsite.

În Alemtejo, „Țara de peste Tajo“, cu pămîntul mai sărac, lucrat cu aceeași dragoste. Pe deal se întind zidurile unui imens castel. Ară încet boii roșii, grei, cu coar-nele largi de pe care atîrnă panglice negre de găteală.

Îndată ne găsim însă în domeniul țernei albicioase din care numai rădăcina adîncă a copacilor poate trage hrana. Apar iarăși depozitele de plută, oile răzlețe și măgărușul. Cutare gară mărunță e năpădită de butoaie. Pe cîmp e însă un triumf de maci. Ici și colo se împlintă via, lucrată cu atîta trudă, tot pămîntul fiind cu îngrijire scrijelat pentru mersul apelor puține. Dar oamenii sînt puțini :

doi-trei la kilometrul pătrat. Iarăși țeranul arînd cu măgărușii.

Gări rare, goale.

Caselor din Alemtejo li se zice „munți”, *montes*. Și iată ce spune un scriitor portughez, dl. Bulgao Pato, despre răsărirea lor din pustiu : „Populația se concentrează aici în oraș sau în tîrg (*vila*). Cîmpul e deșert. Abia «muntele» apare la distanțe mari în ochii călătorului, ca un punct de odihnă și un sălaș ospitalier. Tocmai pentru că e rar, e mai plăcut.”

Ventas Novas, cu un întreg grup de cochete case albe. Cîțiva țerani cu bonete „țurcănești” se coboară mergînd la lucru. Unde se poate numai, se prinde catifeaua deasă a grînelor.

Cabrela. Proprietate mare de 500 de hectare. Exploatare de aramă părăsită. Cărbuni de mangal, cari se aduc în saci la gară.

Torre de Cadanhas. Drumul se înfundă în interior, tot prin pădurile de stejar-plută, bogăția singură a acestor „sierre” pustii de oameni.

Castelbranco. Sămănăturile par a se înmulți. E în aer o bună căldură de iunie supt cerul de un dulce albastru palid. El nu poate face însă decît să mîngîie frunza seacă a copacilor de plută și să trezească nesfîrșite covoare de mărunte flori albe.

Intr-un încunjur de natură totuși vesel și astăzi scăldat într-un splendid soare e sămănată Evora, care se desface în claritatea admirabilă a unei atmosfere continentale de o căldură ca în toiul verii noastre.

De la gara îngrijită un drum larg între ziduri arabe de ascundere duce către grămada de case în care astăzi trăiesc 17.000 de locuitori, dar care odinioară era capitala însăși a Mauritaniei romane, țară de înflorire, capabilă de a trimete grîne metropolei.

Pecetea aceasta romană e aici indelebilă. Peste aproape două mii de ani în țara unde ciobanul Viriat a fost ră-

pus de Sertoriu, în locul unde vechea Eborac celtică (v. Eboracum, York din Anglia) a căpătat un nou nume, de onoare și glorie, de la Cezar, urma adînc împlîntată a Romei a rămas, nu numai în anume monumente, dar în suflete, în apucături. Nici „filozofia“ franceză, matematică, a lui Pombal, ca în Lisabona, nici avîntul modern al economismului englez ca în aceeași capitală și ca în Porto, n-a fost aici pentru a răpi sau a slăbi acest caracter primordial și definitiv.

Te sui prin străzi întortochiate adesea, fermecător de înguste, printre casele cu vechi olane și albe fațade de care sînt prinse cuștile cu stigleți zglobii și ale căror uși se deschid asupra unor interioruri umbrite în care, cuminți, stau la lucru ori la priveală bunica, mama, fata, alt copilăret, plus pisica sau pisicile casei — animal universal aici și aproape săcru — și te afli în piață mărgenită de masiva catedrală, de bibliotecă și muzeu, de o drăguță grădină publică în țara florilor și — de templul pe care poporul, dacă nu autenticitatea istorică, l-a închinat Diane, castă zină de clar de lună.

Coloanele puternice se ridică încă întregi, deasupra postamentului cu treptele mîncate de mușchi și risipite de vreme. Pe capitelele corintice, în coastă, e prinsă o curioasă floare ca pe haina sau mantia unei doamne moderne. Undeva este un turn pe care aceeași închipuire populară îl dăruiește la Sertoriu și la cîțiva kilometri de oraș, în drumul spre fosta mînăstire a Cartusianilor, la *Cartucha*, un apăduct roman, acopere, sus, drumul.

Muzeul e plin de urme romane în largi plăci cu litera clară și fină și în fragmente risipite. Ele ți se par mai multe decît sînt. Fiindcă, păstrînd totdeauna de pe urma anticilor lapidari — ca prin Hațegul nostru — iubirea pentru lucrul artistic al pietrei și pentru pomenirea printr-însa, peste evul mediu cu gotica lui tremurată și frîntă, trei veacuri de la 1500 încoace și-au făcut comemorațiile în același fel, și de cele mai multe ori aceeași limbă. Chiar

cînd se scrie în vulgara derivată din ea, totul e plin aici, în biserică și aiurea, de plăcile largi, albe de obicei, uneori cu vine de porfir roz, în care se păstrează, despărțit de rămașița omenească, un durabil „*aqui jaz*” — „aici zace”. La mănăstirea franciscanilor drumul prin mijlocul imensei clădiri e pavat cu aceste lespezi pe care se rotunjesc încă, perind încetul pe încetul, supt pasul mulțimilor, aceste li-tere de o perfectă armonie rotundă.

Aceeași Romă e în fîntîna publică însemnată cu caractere de același stil, din secolul al XVI-lea, pe globul de marmură galbenă din care apele sar în bazinul cu buzele frînte. E în curțile interioare unde așteaptă măgărușul și la cîte un bogat se zbeuguie frumoșii cîni suptirateci de vinătoare. E în arcadele sumbre ale negoțului din piața centrală, unde negustori umbriți vînd pînză engleză și marile șube blănite cu dublă pelerină în care li place portughezilor a se înveșmînta pentru iarna cea fără zăpadă. E în prăvăliile, în restaurantul — nu văd cîrciuma nici aici — care sînt cu totul deschise asupra străzii, noaptea lăsîndu-se asupra lor perdele de lemn sau de fier, pe care nu le văd. E în temnițele cu gratii pe prichiciul ferestilor cărora stau de vorbă prizonierii ca pe scaunele unei cafenele (în toată Portugalia nici cafeneaua nu se vede), E, iarăși, în studentimea aceasta, cu mantiile negre filfiînd, ca pe vremurile cînd, înfășurați în togă, mergeau la școală tinerii și învățătorii din Ebora : foarte solemni, cu capul mai mult gol, la băieți și la fete, cu haina uniform neagră, deschisă la piept de albul cămășii îngrijite. E în francheta și în fineta de rasă pe care o întilnești și la ultimul om din popor.

Din cîți copii, cu sau fără fund la pantaloni, se întrec pe velocipede sau joacă „*futbol*”, n-ar fi unul care să-ți cerșească ori să te cîrîie pe urmă. Și cel mai sărac om e, în ferfenițele lui, prea mîndru, pentru a întinde mîna. Și, seara, cînd studenții în negru fac, nu curtea la fereastră, care, în Portugalia, luni și poate ani de zile, precedă nunta,

ci peste zid vorbesc mai liber cu frumoasele fete oachese, țeranul care pe banca de piatră, în șuba lui brună ca un veșmînt de franciscan, își face socoteala pe cifrele stîngace ale carnetului, pare un onest, *civis* din Ehora care-și ispășește ale sale *negotia diurna*.

O altă Romă s-a întins peste aceasta, confundîndu-se în chipul cel mai natural cu dînsa, fiindcă era de aceeași esență intimă a catolicismului roman. Pombal și „filozofii” lui n-au putut-o goni de aici. Ea este, oricîte elemente maure ar fi în colonetele claustrului de la Loyos, în care se cuprind vechi *refectorii* și bucătării quasi-romane, în clădirea puternică a acestei catedrale, în adorația publică, fără sfială, înaintea altarelor cu sfinți și sfinte ca idolii, a cutăror școlărițe, studente de facultate, cu panglica neagră în frumosul păr lăsat liber pe spate, care-și cer și de la *dii immortales*, specialiști pentru examene, nota cea mai bună la materia cea mai slab știută. Tot așa în acea largă bibliotecă, adăpostind studiile rare și modeste ale celor cîțiva tineri de la litere, în care manuscriptele cu frumoase miniaturi franceze, germane, chiar iberice, par a nu fi la locul lor, cum nu e icoana greacă pe fond de aur a lui Constantin și a Elenei purtînd un rotocol pe care cu litere latine din secolul al XVI-lea se cetește *In hoc signo vinces*, operă greco-italiană. Gesturile, terminate prin sublinieri cu minile lăsate în jos, ale predicatorului din biserica franciscanilor, ale oratorului cu fraza plină și armonioasă, trezesc amintirea altei tribune. Cînd pătrunzi în capela în care o fantezie artistică macabră a construit o întreagă acoperire de oase — „așteptăm ale voastre”, scrie afară — din mii de cranii și tibii, ai sentimentul că această notă a unei credinți asiatice, în lipsa de valoare a vieții e în opoziție strigătoare cu munca sprijinită pe stîmna adîncă a realităților trăite, care e esența romanității.

Evul mediu e, însă, aproape izolat, în clădirea cu turnulețe rotunde, de notă burgundă, a bisericii Sfîntului Vlasie, S. Braz. Tot așa în frumoasele linii, cu elemente

maure, din acea biserică franciscană, ale cărei începuturi ar fi încă din al XIII-lea veac. În construcția de fantazie ușoară, cu delicate și originale cadre de ferești, cu horbote de fier mai nouă în porțile deschise azi asupra pustiului din palatul unde a locuit, cruciat de sînge francez pe pămîntul african supus arabilor, marele rege al descoperirilor, Manuel.

Toate aceste elemente de calmă frumuseță le unește însă cultul adus naturii prin bielsugul florilor rare din grădina ce privește asupra șesului subliniat cu adînci linii albastre de înălțimi în fund. Lîngă lebăda dumesnicită care-și strigă pofta de mîncare întinzîndu-și prietenește lungul gît, pe trunchiul gros al palmierului bătrîn se suie, prezintînd larga floare albă, trandafirii acățători ; miresme de o îmbătătoare taină iese din boschetele umbroase. Și apusul, de o glorie de aur, aruncă valuri violete asupra răsăritului cuprins de noaptea care așteaptă să-și înșire stelele cu o neînchipuită aureolă largă.

ÎN APOI LA LISABONA

La Lisabona, orașul nou se întrupează în puternica și frumoasa clădire a Bursei (*Bolsa*).

Este în Lisabona o uriașă bogăție de opere de artă pe care dispariția mănăstirilor, care ocupau locul unor cartiere întregi, le-a lăsat la dispoziția statului secularizator, iar acesta, decît să facă închisori sau spitale, ca la noi, a preferat — și n-aș spune că n-a greșit, și el — bandelor de băiețași mai mult sau mai puțin orfani, cari firește n-au nici o înțelegere pentru frumusețile ce li stau neconținut supt ochi, sau autorităților.

Mergem astfel la S. Vicente, biserica patronului Lisabonei. Neapărat că aici cultul bisericesc se păstrează în zidirea de mari proporții, greoaie, fără mare interes artistic în ea însăși, un S. Suplice, în stilul secolului al XVII-lea.

Dar de-a lungul claustrului de pe vremuri, azi simplu culoar prin care se merge la nu știu ce birouri, pe când o scară de marmură duce la încăperile unui liceu, ceramica înfățișează toată viața secolului al XVIII-lea, în toate tipurile și în tot felul de scene, pînă la moartea care vine să ia de pe scaun pe bolnavul înfodolit în șaluri. Mai toate capetele sînt distruse de izbiturile copiilor sale ale trecătorilor. Ele ar fi putut face mîndria unui muzeu.

Uși mari moderne, fără nici o distincție. Sus inscripția că regele Pedro al V-lea a făcut acest Panteon pentru dinastia lui. Înăuntru zac ei cu toții, regii rasei însîngerate și izgonite, de la Ioan al IV-lea (+1656) pînă la Carlos cel împușcat pe stradă și la Ludovic-Filip căzut în brațele mamei sale. De cîteva luni nu se mai poate intra acolo ; motivul ar fi — oribil ! — că îmbălsămarea corpului ultimului rege n-ar fi fost bine făcută.

O lume întreagă de artă se ascunde după înaltele ziduri galbene, cojite, de vreme, de la mănăstirea Maicii lui Dumnezeu (Madre de Deus). Printre straturile pline de toporasi, ziși aici „iubire desăvîrșită“, și de trandafiri, mergem spre biserica, desafectată astăzi, ai cărui pereți sînt acoperiți de bogate sculpturi aurite cu profuziune. Strălucite *azulejos* reproduc tablouri din veacurile al XVI-lea și al XVII-lea, dintre care cîte unul se păstrează în altar. Ce vii apar cei de-ai doilea ctitori — după Ioan al II-lea și Lionor a lui, ale căror plăci funerare se văd înaintea ușii — cel de-al treilea Ioan cu blînda lui mireasă Caterina de Austria îngenunchiată înaintea lui Dumnezeu : el cu masca bărboasă a lui Ieremia Movilă moldoveanul ! În sacristie, cu legenda sfintei mucenice Anta, căsătoria Ursulei cea preacurată, purtînd moaștele înfășurate cu brocard de aur, se înfundă în fațada de odinioară, înlocuită acum prin alta, de o delicată și foarte originală sculptură, în parte maură, ca și curiosul turnuleț țuguiat care se ridică deasupra edificiului. Dacă nimic din prima formă, împodobită de un della Robbia, nu se mai păstrează, reparațiile din veacul

al XVI-lea și din cel trecut n-au putut să schimbe aceste elemente din epoca fericită a Renașterii ; jos atâtea lespezi sînt din aceeași vreme. În claustrul cel mic și în cel mare e o uimitoare succesiune de ceramică albastră și admirația se prefacă în uimire la apariția coloanelor arabe suptirătece, pline de o neștiută fantezie, ale „capelei arabe“. Întregul e de un farmec asemenea cu al palatelor și grădinilor maure din sudul spaniol.

În apropiere, cartierele populare înfățișează prin „traversele“ înguste, obscure, ducînd către culmi, un spectacol de viață quasi-italiană. O lume întreagă se amestecă și se încurcă în ele, căruțele fiind prea largi pentru a le străbate. Ruinele îngrămădite adaugă la pitoresc, și, tot-mai sus, ți se întîmplă să vezi așezată pe pietrele deslocate o caldă figură de madonină care luminează totul cu privirea prelungă, liniștită.

Iată, chiar lângă S. Vicente, „tîrgul puricilor“, hala vechiturilor, cu cele mai neînchipuie lucruri oferite cumpărătorilor săraci : sfărîmături de metal, cituri de tot felul, tablouri, lămpi în bucăți stau așternute pe caldarîm, cercetate cu atenție de clientela cea mai variată. Nu lipsesc cerșitorii, și acela care-și întinde piciorul crăpat de o oribilă rană. Totul însă în cea mai perfectă tăcere și cu un fel de mizeră demnitate.

La Muzeul de artă modernă, multă influență franceză, de la Léopold Robert pînă la Corot și Millet. Dar nu odată spectacole din viața de aici în aerul de aici, portrete impresionante, de lupi, de alții. Spectacolele de viață populară ale lui Malhoa. Foarte frumoasă, la sculpturi, femeia care, cu un gest umil și dulce, întinde mîna copilului care se apropie.

Și, la admirabila grădină botanică, al cărei șir de palmieri de toate spețele e fără păreche, geamurile serei sînt distruse ; clădirea Institutului Politehnic e străbătută nu numai de gloanțe, dar prezintă și larga deschizătură a unei ghiulele. Urmele „revoluției“ celei de anul trecut. [...]

La acești aliați ai noștri în lupta cea mare, germanul nu este, nu poate fi iubit. Aceasta nu-l împiedecă de a se reinstala economic; și încă în condiții și mai bune decât înainte de război. Vin lipiți pământului băiețași nemți și în cîțiva ani ocupă un loc de frunte în viața economică și financiară a țerii. Activi, bine informați, insinuanți, ei nu pot fi concurați de englezi, vînzători mîndri de lucruri scumpe, care pe aceste timpuri de sărăcie se vînd mult mai puțin. Francezii au și aici, ca și la Madrid, un institut pentru răspîndirea unei nobile culturi — și tocmai, supt patronajul directorului, dl. Pierre Paris, dl. Gillet ține o serie de conferințe despre arta franceză contemporană — dar afacerile continuă a le lăsa altora. Iar Italia, reprezentată de un amabil diplomat, aceea e departe. Pentru Cehoslovacia întîlnesc însă pe simpaticul fost consul la Galați care nu mai poate uita țara de unde a plecat.

E vădit că viața acestei societăți e îndreptată spre colonii. Căpitani de vapor negri circulă pe străzi, în biserica din Evora o negresă lua parte la slujba postului. Semi-negri de o mare distincție în îmbrăcămintea luxoasă apar înaintea birourilor. Școala are în vedere coloniile. Se pregătesc excursii în Africa, la care fiecare școală deleagă trei dintre elevii ei. Cum vorbeam de o călătorie în România, mi se observă că aceea e mai grabnică. [...]

Școala primară e a statului. Cartea de istorie — o întregă carte pentru începători — vorbește de păcatele ultimilor regi. Liceul de șapte clase are cîteva oare de latină, franceză mai în toate clasele; se poate alege între germană și engleză. Elevii se gîndesc mai mult la matematică.

Republica și poate avea credincioși; îi lipsesc entuziasmi. O poți vorbi de rău. Între miniștrii de azi sînt doi-trei

regaliști de față. Președintele societății de geografie e vărul lui Ioao Franco și poartă marele cordon al Ordinului pentru merite științifice dat odinioară de regele său. În splendidul ghid editat de Biblioteca Națională — are și cel mai bun rezumat istoric și chiar o bibliografie aleasă — se vorbește aspru de republica prin care nu s-au rezolvat marile probleme naționale. Se observă însă învierea societății: întoarcerea la tradiții, iubirea de trecut, crearea artei naționale, părăsirea răului gust și culturii de împrumut. La o librărie e bogată carte despre domnia lui dom Carlos.

ÎN JURUL LISABONEI

Împrejurimile Lisabonei sînt ale unui rai pămîntesc, în care florile se urmează neîntrerupt de-a lungul iernilor fără zăpadă. Între muntele pretutindeni acoperit cu bogate păduri, cu grădini, în care se unesc toate speciile, de la arborii nordului pînă la boschetele de camelii și platanii cu crăcile răsfirate, între Tägele care se răsfață pe mii de metri, între apele învălurate ale Oceanului, se succedă casele de țară, vilele bogate, palatele.

La Cascaes, unde era, și este încă în parte locuința de vară a bogăților Lisabonei, mai ales a celor cu simpatii regaliste, valurile izbesc în malul de piatră neagră și-roșie. Ele au săpat culoare înguste care par tăiate de mîna omului, au măcinat suprafața mai puțin rezistentă, creînd peșterile adînci, înfundăturile de întunec, cotloanele de groază ale „gurii iadului“. Pînă sus, unda care înaintează zvîrle trîmbele de spumă albă, ori stropiturile ei.

Regii, de la vechii stăpînitori mauri pînă la regalitatea izgonită ieri, au căutat în aceste locuri liniște, răcoare și frumuseță. Pe vîrfurile de la Pena, stîncă e încununată de vechi crenele medievale. Jos, în mijlocul satului Cintra, curat, vioi și vesel, castelul regal prezintă o fațadă amestecată, disarmonică, deasupra căreia se ridică două din

obișnuitele turnulețe conice. Dar fereștile, ușile unesc po-
doabele stilului semi-maur cu ale goticului și ale pompo-
sului stil „manuelin“. Interiorul însă, locuit de un șir în-
treg de stăpînitori, de la Ioan I-u pînă la tinerele dom
Sebastiano care de aici porni la cucerirea visată a Maro-
cului, prezintă tot ce în cuprinsul Portugaliei a putut da
mai delicat, mai felurit și mai îndrăzneț, în coloane, ogive,
fintini, băi cu ape țîșnitoare, vechi azulejos cu tonurile
tari, încununate cu flori stilizate, geniul artistic arab. Des-
copăr chiar o bucătărie croită ca în mănăstirile noastre,
Antimul, Văcăreștii, cu imensul coș interior prinzind tot
fumul vetrei pentru a-l ștrecura prin deschizătura îngustă
din vîrf. Legenda de dulce poezie se amestecă apoi cu tra-
gice amintiri pentru a individualiza numeroasele încăperi
ale acestei reședinți de suveran maur, în care numai cu
oarecare greutate regalitatea creștină și-a putut găti să-
laşul. Dacă una din ele poartă în vastul tavan sculptat
armele tuturor marilor familii portugheze, alta prezintă
lebedele cu colan de aur-amintind o tînără prințesă moartă,
iar coțofenele negre cu *por bem* în plisc dintr-o a treia ar
pomeni vorba de scuză, purtată tot mai departe de curte-
zani și femei de la Curte, prin care întîiul Ioan s-ar fi
scuzat față de regina lui pentru sărutarea dată în treacăt
unui obraz frumos. Alături tragedia închisă în cușca odăii,
unde pașii lui leneși ar fi ros faianțele, a lui Alfons al
VI-lea cel damblagiu, neputincios și prost, redus a privi
lumea prin fereastra cu zăbrele a captivității, atunci cînd
fratele, Pedro, devenit regent, îi lua, lui încă în viață, so-
ția franceză.

Drumul urcă prin boschetele parfumate, prin desîșu-
rile neștrăbătute în care se înfrățește vegetația tuturor
climatelor, spre adăpostul regal de la Pena.

O veche mănăstire servește de bază, cu zidurile ei în-
negrite ; deasupra, fantezia soțului reginei dona Maria a
unit într-un complex ciudat, dar armonios, toate aminti-
rile științei lui de diletant, și astfel o imensă clădire incu-

nună înălțimea în care s-au adunat, cu același mărinimos și ales eclectism, toate farmecele codrului și ale grădinii — natura copleșind totuși cu puterea și îmbielșugarea ei tot ceea ce mintea omenească a putut să adune pentru a o umbri și întrece. [...]

SPRE COIMBRA

De la Entroncamento înainte linia se desparte de valea Tagelui și apucă în sus, printre aceiași stejari-plută cari acopăr o sierră transversală. Caiși și persici înfloriți lângă verdeață proaspătă a sălciilor. Colțuri de vie și straturi de legume : aceeași bună îngrijire a pământului de hrană.

La Payalvo, între pini se desface drumul — pe care din nenorocire nu l-am putut face — către Thomar.

Aici în secolul al XVIII-lea Cavalerii Templului își aveau comanderia. Peste un secol Ordinul era desființat și rugul se ridica în Parisul lui Filip cel Frumos pentru Marele Maestru, care murea afirmându-și nevinovăția. Regele dom Diniz creă îndată Ordinul lui Hristos, pe care-l așază aici. Noi clădiri se ridicară pe lângă mănăstirea Maicii Domnului, și, Mare Maestru al noilor cavaleri, prințul Henric, descoperitorul, se înscrie între ctitori. Semnul regelui Emanuel, sfera stăpînirilor maritime, e însemnat pe superba clădire a bisericii, și un șir întreg de clăustre continuă mănăstirea Ordinului și biserica mai veche a Templierilor, dincolo de care se păstrează un și mai vechi lăcaș călugăresc.

Dar aceste ispititoare amintiri sînt ascunse pentru mine de perdeaua dealurilor cu țerna roșie care sprijină grupele de pini adînc verzi lângă palidul albastru al stejarilor-plută. Ceva mai departe bărbați și femei în haine multicolore taie piatra de sînge. Vagoanele aduc ciment de la Leiria, pe unde se merge la mindria gotică — și ea neaccesibilă mie — de la Batalha, Războienii Portugalului, clădită

pentru lupta care i-a sigilat independența față de pretențiile castilane.

După Chao de Maeaz, tunelul străbate muntele. Aspre case sărace sînt sămănate în pădurile rare. Ca mai peste tot locul, umila biserică nu se vede : Dumnezeu este mai ales al călugărilor și al regilor, cari s-au dus deopotrivă. Cutare veche casă cu cerdac negru în față, la Caxarias, are întru toate înfățișarea căsuțelor boierești de la noi. Gara e plină de scindurile de brad, foarte sus clădite, ale șierrei. Țerance așezate pe măgari lasă să li atîrne picioarele îngrijit încălțate.

Mergem mai departe prin valea seacă mărgenită de înălțimile îmbrăcate cu pini. Oceanul a trimes nori grei cari stau să crape pe culmi.

Regiunea e bine locuită, și din căsuțe răsar copile cu cîrpele negre, galbene, roșii privind cu limpezii ochi negri și suri la trecerea trenului.

Sîntem pe muntele cu pini și feregi : sus se ridică în vîrfurile ramurilor verzi luminărelele albe ale mugurilor. Pe margene enorme mănunchi de flori roze și galbene. Dar pînă sus țerani izolați lucrau și la culesul finului sau la îngrijitul straturilor de bob. Oî sure, porci negri rătăcesc printre arbori.

Un grup de case brune, cinchite în sărăcia lor : Albergaria. Pe cîmp fete-și înfășură capu-n broboade portocalii care se desfac luminos pe verdele întunecat al dealului. Cu un cîntec curios lelița cu cîrpă neagră vinde apă și niște pînițe a căror față e ornamentată cu liniuțe întorochiate și cu flori.

Mai departe spre marginile pădurii înflorite cu case nouă, roze și albe. Coroane întregi de flori violete acopăr cîmpul, care se tot lărgește. Apar roate de stropit ca la noi și, iară, fîntînile cu colacul de piatră. Reintrăm apoi în regiuni înalte de stînci și pini. În vale, livezi în parte larg inundate.

Încep să apară pe ridicături rotunjite, dincolo de care se deschid alte orizonturi, centre orășenești. Supt pinii din vîrf, într-o haotică rostogolire, Alferelos, cu largile-i depozite. În gară, petrolu englez, *Vacuum-oil company* în vagonul-cisternă negru, tivit cu roșu.

Și aici harnică viață de țerani cari sînt organizați în cooperative și-și au un fel de standardizare a produselor, cum se vede din ouăle cu pecetie în vitrinele orașelor. Boi crunți stau opriți pe brazdă.

În șesul bogat așezările mai mari apar, între livezi de portocali. Iarăși recunosc cerdacul nostru începător.

Cîmpul asupra căruia trece un vînt nebun de marte e acum tot numai o floare. Din șesul acesta însă răsare încă o colină deasupra apei largi a rîului Mondego, și miile de case albe care o acopăr constituie orașul universitar al Coimbrei.

COIMBRA

Coimbra care se răsfață pe ambele maluri ale Mondegului va fi fost odată și centru al vieții politice. Vor fi fost pe vremea acestor dintii regi strădițele înguste unde fiecare trăiește cum vrea, care și acuma se întortochează așa de strînse încît e o problemă întîlnirea unui car cu boi și a unei căruțe trase de catîri. Sus, era catedrala, acea *Sé velha* (*velho-vieil*, vechiu), care și astăzi își desfășură larg zidurile crenelate asupra căror au trecut atîtea reparații care au deformat-o. Portalul principal, la vest, prezintă încă frumoasele linii rotunjite ale stilului romanic din veacul al XII-lea, agrementate de coloane în care s-a cheltuit fantezia artiștilor portughezi. Cel din stînga e o fină lucrare a Renașterii. Și interiorul păstrează ceva din cea dintîi a lui împodobire, de la fîntîna de marmură de lîngă intrare pînă la altarul principal, de o migăloasă lucrare, trecînd prin capelele care cuprind monumente funerare,

și al unei contese de Vintimiglia, ajunsă pînă aici, ba chiar a „infantei de Grecia“, adusă pentru regele Alfons al IV-lea. Un claustru cu stîlpii suptîrateci și roșatele de forme felurite s-a adaus la lăcașul însuși în vremea cînd în jurul arhiepiscopului era o lume întreagă de canonici și altă călugărime. Aici sus, și numai pentru slujba lui Dumnezeu, se aduna atunci toată viața orașului.

Partea de jos nu era lipsită nici ea de edificii ale cultului. Au rămas numai două portale, un fund de altar și cîteva coloane al căror caracter de la început a fost arbitrar schimbat, din ceea ce a fost biserica Sfintului Iacob, sau „Thiago“, de care istoria și legenda leagă atîtea amintiri, începînd cu acel veac al XII-lea, de aprige lupte pentru construirea țerii, cînd i s-au ridicat zidurile.

Eroii acestei „descălecări“ portugheze, dom Alfonso Henriques, fiul Burgundului întemeietor și al frumoasei „iubeaței“ dona Thereza, și Sancho I-îu, sînt aiurea, mai în fund, la mănăstirea (*mosteiro*) Santa Cruz. Frumoasele mausolee poartă însă însemnele epocii lui Manuel „împăratul“ : crucea Ordinului lui Christ și globul stăpînirilor mondiale lîngă medalioane cu chipuri imperiale romane. Puternicul, bogatul rege a făcut, astfel, la începutul secolului al XVI-lea ceea ce Ștefan cel Mare, în Moldova secolului al XV-lea, a îndeplinit pentru în mare parte palizii săi înaintași. Se înfrățesc dealtfel, aici, în lespedea de pe perețele din dreapta, prin grija aceluiaș suveran, doi alcaizi, doi guvernatori ai Coimbrei, un senior de Chaves mort în 1374 și unul dintre ajutătorii lui Manuel însuși. Sobră, fațada terminată cu pinacule suptîri prezintă, mulțămită muncii meșterilor acestui rege, între cari un francez și un „meșter Nicolae“, poate portughez, cîteva statui de cea mai fericită execuție în materialul de piatră galbenă care se desface așa de neted din negrul și albul incunjurimii. În margene, la Santa Clara, care și-a pierdut tot-caracterul primitiv, în această zidire a Sfintei regine

Isabela, născută în Aragon, odihnește prințesa Isabela, nepoata ei, și alți membri ai dinastiei de Avis.

Spiritul lui Manuel stăpânește aici întreaga mare operă mai nouă de construcții. Acestui spirit i se datorește și colosalul, profund impresionantul complex de clădiri care, cu fundații religioase anterioare sau pe ruinele lor, încunună stînca pe care e clădit orașul.

În veacul al XIV-lea încă, se dădea lupte între Coimbra și Lisabona pentru păstrarea școlii de studii înalte. Cum capitala a câștigat procesul și a stăpînit Universitatea un timp numai, în 1537 Ioan al III-lea, urmașul lui Manuel, putu să înceapă marea operă a vredniciei adăpostiri.

Mă strecur în neștire, urmărind descoperirea, pe lîngă claustrul vechii catedrale, pe lîngă palatul episcopal, unde acum vuiesc mașinile tipografiei universitare. Calc pe pietrele tari ale vechiului drum, mărgenit tot cu dependențe bisericești dăruite școlii celei mari. Studenți în lungile lor talare, prezintate adesea ca toge, se primblă solemn în această cetate a lor. Cealaltă lume care umblă pe aici pare a recunoaște această netăgăduită stăpînire. Deodată pe substrucțiunile de cetate se ridică zidurile care adăpostesc o lume de profesori și de studenți.

Poarta din veacul al XVI-lea dă intrarea, lîngă un delicat monument al lui Camoens, în această curte interioară îmbălsămată de mirosul florilor ce nu se veștejesc. De jur împrejur înaltele clădiri vechi prezintă frontoane sculptate, scări monumentale : capela de o extraordinară bogăție a decorației interioare e lîngă edificiul, din veacul al XVIII-lea, dar renovat de curînd după toate nevoile vremii noastre, al bibliotecii. Un puternic turn flanchează acest impunător ansamblu. Din colțul pătratului vederea se întinde larg asupra cîmpiei de un verde tînăr, asupra dealurilor acoperite de o vegetație îmbielșugată, asupra albelor clădiri risipite în toate părțile.

Nici o Universitate din lume n-are, într-o asemenea natură, un asemenea lăcaș. Trebuia un puternic respect

pentru știință, pentru omul învățat, pentru *savio*, un fel de credință religioasă în cunoștințele omenesti, și trebuia, iarăși, mândria stăpînului multor țeri din toate depărtările, pentru ca *fără* a rupe cu Biserica, adusă chiar să ajute la această înlocuire, să se înalțe o astfel de cetate sufletului omenesc aplecat asupra naturii și a lui însuși.

Și mă gîndesc că *aici*, în acest ultim colț vestic al latinității europene, ar fi o faptă comună latină de îndeplinit: să se creeze de toți moștenitorii Romei, mai mari și mai mici, la Coimbra un învățămînt filologic și istorico-literar prin care să se afirme unitatea de dezvoltare din țară în țară și din ramură în ramură a spiritului latin.

Azi, într-o luni, studenții cu capul gol și mantaua neagră peste îmbrăcămintea de același caracter solemn și arhaic, cei de al cincilea an, *quintaniștii*, înfățișînd panglici late de o culoare deosebită, pentru fiecare facultate, nu sînt singurii stăpîni ai învălmășitelor străzi din orașul de jos. Un puternic val de țerătime îi încunjură și-i năpustește.

În mijlocul drumului merg femei în fuste învoalte, de toate colorile, cu talia strîmtă supt sin, cu picioarele goale, sprijinind pe cap — ele singure, nu și bărbații — greutatea de necrezut. Una are o povară de zarzavat, alta susține scînduri ; cutare fetiță poartă vreo zece scaune prinse împreună, lîngă vecina ei care duce acasă un dulap. Fete de o extraordinară energie, ochi pătrunzători și focoși, gesturi de o antică armonie în sprijinirea sarcinilor. Și sînt vesele : cum rîde aceea căreia vîntul turbat era să-i răstoarne coșul din creștet !

Toată negustorimea, care se ține din *aceasta*, e năpădită de clienți și cliente, care, acestea din urmă, nelucrînd în casă, iau totul de la tîrg. În fața gramofonelor se fac întregi grupuri uimite. Bărbați mai puțini, în haina de serbătoare, cu pălării înguste pe cap ; toți încălțați. Fete de la micile industrii își acopăr capul cu cîrpe de mătasă

neagră și au piciorul încălțat cu îngrijire. Îndată se deosebesc din exemplarele de rustică splendoare pe care le trimete cîmpia încunjurătoare. Am găsit printre acestea din urmă și cîte una cu pălărioara rotundă neagră care se pufta prin 1850 în lumea elegantă. În total, nu se poate închipui o mai vioaie și mai pitorească priveliște decît a acestei mulțimi care acopere și înviează totul.

Se lasă seara : studenții s-au retras la mesele lor ; lumea țerănească a pornit cu cumpărăturile acasă. Noile „avenide“, care se croiesc cu atîta activitate și zel în marginea orașului sînt mai mult goale. Trec spre dinsele, de-a lungul grădinii botanice, desemnată de un italian, apoi de un urmaș portughez — poate cea mai bine orînduită din lume — urmez linia uriașului apeduct al regelui Sebastian, operă de mîndrie și de tehnică romană ; în cartierele de jos liniștea se înstăpînește și singurul care aleargă fără preget e vîntul de Apus pe care-l trimete Oceanul.

Pe dinăuntru, Palatul științei e plin de aurăriile bogate ale secolului al XVIII-lea. Vechile cărți splendid legate se găsesc și astfel acasă la ele. Partea mai nouă a bibliotecii ni s-a părut a cere să fie adăugită.

Palatul arhiepiscopal e o curte arabă din cele mai gingașe, cu colonetele și scările lui. Un Hurezi, mai puțin ornate și oarecum mai sprinten. În el, s-a așezat muzeul Machado, care întrece cu mult valoarea unei colecții de provincie. Pe lîngă fragmente de sculpturi luate din vechea catedrală, lucrările de teracotă sînt de un interes uman dureros, al cărui realism izbește și zguduie. „Plîngeri“ ale lui Isus mort, în care ochii învineți cufundați în orbitele adînci strigă suprema suferință umană. Între tablouri unul de Christovano Figueiredo care reprezintă pe împăratul Heracliu readucînd crucea la Ierusalim. Sfortărea către adevărul istoric e evidentă. Vulturul negru al Bizanțului e de două ori pe steaguri. Împăratul e copiat, în figura lui terminată cu barba înfurcată, în pălăria lui țuguiată cu marginile mari, în veșmîntul ce poartă, după portrete con-

temporane ale lui Ioan al VIII-lea, bazileusul tabloului lui Benozzo Gozzoli, care-l prezintă ca un „Craiu de la Răsărit“. E acela al medaliei contemporane sau un alt izvor? Problema merită discutată cu tot dinadinsul.

Partea ceramicei cuprinde și frumoase produse ale acestei arte în veacul al XVIII-lea portughez.

A doua zi, ce sumbru cade ploaia în ropote, cu tunete și fulgere! În ceasurile, încă limpezi, de dimineață, pe podul de fier care leagă cu malul unde se desfășură alba fațadă, ciuruită cu două rânduri de ferești, de la S. Clara, din nou începe strecurarea lumii de la țară. Toate produsele cîmpului se aduc pe aceste capete de femei, adesea deosebit de frumoase. Supt jugul greu, boii roșii cu coarnele mari înlături, cară numai poverile cele mai grele. Nu se vede decît rar măgărușul care domină aiurea. De prin sate vin și automobile hîrbuite transportînd tot felul de oameni și de lucruri în amestec. Nu e minut cînd această defilare rustică să nu ofere momente de interes. În apă începe spălarea harnică a rufelor care se întind pe înalta iarbă mătăsoasă. Lungi bărci negre înguste, cu virful corogit, cărora depunerea greutateilor la mijloc li dă înfățișarea de gondole venețiene, fac trecerea de la un mal la celalt pe calmul Mondego fără valuri. [...]

PORTO

Regiunea de movile rotunde urmează pe lîngă grupe de case mai cuprinse, pe culmi sau în adîncituri. Îndată se atinge larga gară cochetă din Pampilhoza (vezi Pampe-luna spaniolă), de unde se deschid cele două linii de est către Irun și Franța.

Aceeași vegetație și mai departe, cu o predominare tot mai mare a viilor, al căror product se duce către depozitele în stîncă de la Porto. Femei culeg cu mîna buruienile crescute din bîelșug la picioarele negrelor trunchiulețe chi-

noapte, așezate adesea pe un fel de șpalir : Casele vierilor sînt adesea largi, încăpătoare supt varul care le acopere. Fabrici : de alcool, de ceramică și drăguțe vile albe-roze. Pădurile de pini incunjură zarea.

Tipurile țerănești cu pălăriuțe de catifea neagră plecate, care deosebesc nordul către Douro, încep să răsară îndată. Cu aceeași pălăriuță pe cap ciobănița în fustă neagră și cu picioarele goale-și păzește cele două-trei oițe.

La Aveiro iarăși recomandarea localității prin frumoasele faianțe de la gară. Încă o *briga* a romanilor, ca și Coimbra. Regiunea pinului urmează. Largi locuri inundate pe care se adună luntrile-gondole.

La Estreja marele port apropiat se anunță prin mărirea caselor brune, roșii îndesate. Mai departe e duna de nisip ținută prin rădăcinile pinilor deși, lingă care însă foarte frumoase sămănături de cereale. La Aranca se vede ce e mai rar în această țară unde biserica afară din mănăstire, care aceasta e enormă, înseamnă prea puțin lucru. În satul vecin urmează același tip de așezare. Turnul conic al bisericii străpunge zarea în dosul păduricii cu pajiștea plină de mari buchete galbene. Sisto, La Espinho, unde apare palida undă verzuie a oceanului, biserica nouă încununată cu o statuie are o clopotniță de sculptura bogată a celor burgunde. E o localitate mare cu grădini și fațade acoperite cu azulejos.

Sîntem acum numai în regiunea uscatelor dune pustii. Ca o surprindere, la capăt vilele bogate de la Granja.

Sînt formele cele mai amestecate, dar mai grațioase ale vechiului stil de turnulețe, coloane și cerdacuri : unele azulejos au scinteieri metalice la acest apus de soare.

Vuladares ; vilele continuă într-un peisagiu rupt, frământat, cu ziduri negre despărțind cîmpii și grădini. Tăiem o prelungire a uscatului.

Villa Nova de Geria. Gara e plină de lucrători supt apriga ploaie trimeasă de oceanul turbure. Priviri pence

la luxul trenului nostru. Destulă mizerie umană, de care nu simțim, desigur, vinovați.

Porto apare printr-o deschizătură a păretelui din stînga, cu vasta desfășurare a coperișurilor roșii, pe cînd la dreapta Douro mărgenește întinderea șesului verde înnegrind de pini. Îl străbătem pe podul de fier făcut de Eiffel, pe cînd, în fund, un altul mai vechi acopere cu sfortarea unui singur arc abisul.

Ceața serii acopere pe jumătate, și mai departe, dealuri rotunjite pe care le încunună pădurile.

Intrăm în prima gară a Portului, pentru ținuturile din nord. Fete, femei se întorc de la lucru cu ciorapii albi, galbeni, roși, violeti prinși în papucei pe talpă, de o tăietură foarte elegantă, lîngă țerance cu creștetul încărcat de greutate.

Ne strecurăm apoi prin tunele pe lîngă arcu podului celui mare și îndată simțim în gara principală.

Orașul cel vechi păstrează încă străzile lui foarte strîmte pe care le spintecă noile căi de comunicație, în răscrucea cărora, în ploaia neconținut reînnoită, pază sergenți cu semnale luminoase, verzi și roșii, pentru automobile. Ce aparține trecutului, așa de puțin, din vechi zestre religioasă, se pierde în această mișcare înțetită.

A doua zi, prin străzile străbătute și aici de femeile de țară care poartă pînă și canapele pe creștet, cu un rar amestec de studenți, în toge negre, caut aceste vechi monumente de istorie și artă în capitala vechiului comitat al lui Henric de Burgundia, ocrotit de regatul vecin de Leon.

Întîi de toate, bătrîna mănăstioară zisă de Citofeito (explicație obișnuită : „făcută răpede“, ca Biserica dintr-o zi de la București). Reparațiile tîrzii, unele adausuri nu i-au schimbat caracterul, care e impresionant.

Aceasta în ciuda inscripției din veacul al XVIII-lea, după „o piatră din arhivele bisericii“, în care, cu urite litere negre îndesate, se pomenește întîia zidire de regele

suev Teodomir, care s-ar fi și botezat acolo, și patronagiul fiului și urmașilor săi arieni.

La toate trei frontoanele, dintre care unul poartă un primitiv *agnus Dei*, colonetele, au capitelele înfățișând foarte naiv animale și păsări. Un foarte mic clăstru, în mijlocul căruia s-a îmbulzit un monument modern, păstrează același caracter arhaic. Interiorul însă nu mai are nici un interes: plin de lume cufundată în cele mai devote rugăciuni, el lasă a ieși, ori mai curînd aruncă afară cel mai neînchipuit cortegiu de iazme bătrîne, pe care desigur că le-a apucat, în ziua botezului său, și regele Teodomir.

De la această clădire din veacul al VI-lea, ascunsă în colțișorul ei, trebuie sărită o mie de ani întreagă pînă la bogăția fără păreche a săpăturilor în lemn, aurite de sus pînă jos, care acopăr coloanele și tapisează cupolele vechii biserici a franciscanilor. Se vede aici influența imperiului colonial, mîndria „manuelinului” și aceste înalte paraclisuri cu fulgerări de aur prezintă sfinți de lemn sau de teracotă cu ieratică atitudini ca ale lui Buddha în depărtaatele temple indiene.

Masivă, cu turnuri crenelate de fortăreață la cele două capete, catedrala reține această notă de strivitoare magnificență în proporții, și iarăși aurul larg răspîndit în interior trezește viziuni de Asie fără măsură în bogățiile ei.

Străzi mai largi se desfășură în partea de sus a orașului. Statuia lui Pedro al IX-lea, care a redobîndit independența, domina cea mai vastă piață. Se pregătește, un monument „restauratorilor”. Alături însă fațade bombardate amintesc evenimentele din anul trecut, cînd două zile și două nopți contra revoluției dezlănțuite au țâcănit mitralierele și au bătut tunurile.

Imprejurimile sînt de toată frumuseța. În verdeața de o culoare neverosimil de vie se înalță vilele multicolore, cu cocheta complicație a liniilor lor frînte, suprapuse. În suburbiul vecin, adunături de case muncitorești, se aran-

jează o grădină centrală vrednică de un oraș mare. E aici o nobilă pasiune a copacilor și florilor.

Într-o ospătărie pentru săraci stau aproape patruzeci de cetățeni români, atrași de mincinoase făgăduieli de pământuri în Brazilia, unde au stat doi ani îngropându-și morții și cari acum, după o lună de milostivă adăpostire aici din bunătatea consulului și vice-consulului nostru, se cer dureros acasă, fără ca diplomația să se fi incomodat pînă acum. [...]

Pe străzi trec carăle cu două roți fără spițe, numai cu două largi deschizături circulare: boii roșii cu marile coarne poartă juguri lucrate foarte delicat cu steluțe, cruci, înflorituri vechi, întocmai ca acelea întrebuințate din cele mai depărtate timpuri în furcile și cirjele noastre pitorești. Cîte un catîr voinic se amestecă în vîlmășagul mișcării neconținute, dar fără grabă. Odată văd și călutul mărunt, cu smocul de păr între urechiuși: nu e un ponei adus din munții Scoției, ci însăși rasa indigenă, înrudită cu a noastră.

Să nu uit, într-o regiune unde și biserica de sat își are fațada de *azulejos* albastre, admirabila decorație în plumb de această faianță a *hall*-ului gării. Apar acolo lupte glorioase, fastuoase alaiuri, procesiuni religioase, scene populare — toată viața națională în timp și spațiu. Trebuie un cald patriotism și o deosebită aplecare artistică pentru ca într-un loc atît de banal să se acorde un așa de mare loc elementelor celor mai nobile din înfățișările și acțiunile unui popor.

Spre granița spaniolă, prin aceeași regiune de pini răsarînd sumbri din verdeață proaspătă. Linia străbate muntele prin tunele dese, îl taie prin tranșee pline de flori galbene. Pe coastele dealurilor grupele de sate albe și roze. În cîutare loc, casa e lipită de bolovanul negru, lăsat de vechile rostogoliri ale scoarței. Cum și aici pădurea e formată de copacii cu frunza neschimbată, primăvara e sensi-

bilă numai prin câțiva caiși și piersici răzleți, prin floarea de aur a pădurii și albiu ochișori de porumbrele în margenea șanțului. Din munte se coboară trenuri pline de loadbe grele. Un grup mai mare de case albe : Canas-Felgueira : în împrejurimi se cultivă vinul.

Puturi cu cumpăna prinsă într-o crăcană de copac. Mi-nele de uraniu sînt aproape. Nellas. Regiune de sanatorii la peste 600 de metri înălțime. Se cultivă însă cartofi cari se aduc în coșuri. Mangualde. Terenul se ridică neconținut; în această Beira celtă, ca și în Tras los Montes, provincia vecină, pe piatra dură e rasa luptătoare, aceea care dă soldații cei mai buni. În marele război, de aici au plecat cei 75 000 de oameni trimiși în Franța și cei cari au pornit la apărarea vechilor colonii și la cîștigarea celor nouă. Și de aici pornesc țerani întreprinzători, cari, mi se spune, „cu o ghitară și o vioară“, merg pînă în Brazilia, la cei de un sat cu dîșii, pentru a aduce de acolo aurul cu care se ridică frumoasele clădiri nouă de piatră.

Noaptea se lasă asupra ținutului de pietre prin al cărui adînc curge vioaia apă de munte. Încă un ceas pe întunec, peste Guardia, cu vechea-i catedrală, și la Villar Formoso se atinge granița Spaniei.

PRIN FRANȚA DE SUD

De la Hendaye la răsărit, printr-un peisagiu absolut spaniol : mari pini pe dealuri, florile galbene ale peninsulei iberice, pașiști verzi în care pasc măgăruși. Afară de cîte un cîreș înflorit, pomii cari-și schimbă frunza sînt încă negri. În fund peste dealurile cu profiluri stîngace masa crenelată a stîncii.

Albele case de la S. Jean de Luz sînt pustii și bărcile albastre se odihnesc în adăposturile lor. Un tip de veselă casă pireneană, cu întretăieri de linii de lemn albastre, roșii, verzi și negre în fațadă, apare acum în margenea

Oceanului de un adînc albastru. Pe o firmă văd în treacă numele de Escalduna al bascilor. Alături vechea zidărie, brună și albă, a caselor pitice. Așezări dese, care par prospere.

La Nègresse se desface drumul spre vestita plajă de la Biarritz.

Țară franceză, perfect aranjată, pînă la riul de un curs egal, care trece disciplinat în marginea vilelor, parcurilor și caselor de țară. Între rododendroni înfloriți, Bayonne, unde regalitatea bourbonică a Spaniei, acum o sută de ani, și-a închinat toate mizeriile la picioarele lui Napoleon. Castelul abdicărilor, unde poposisese întîmplător împăratul e ascuns vederii.

Luăm altă direcție. Se vede orașul basc de lingă riul larg, cu cîrciumele lui adînci, cu piețele în care țerani în berete vînd vite cornute și măgari. În marginea livezilor o mare biserică gotică își ridică turnurile țuguiate.

Sintem acum într-o regiune dulce, foarte roditoare, abia cu cîteva coline împădurite în fundul zării. Țerani în sărac port de la oraș taie brazda cu boii albi înjuțați ca ai noștri. Femeile în fuste scurte tărcate poartă pălării cu marginile mari. Pinul a dispărut din peisagiul pe care-l domină înalții plopî abia înfrunziți. Ici și colo silueta castelului în mijlocul grădinii, deasupra apei. Dar așezările omenești rămîn rare. Printr-o deschizătură în dreapta, o ultimă oară apar piscurile ninse ale Pirineilor.

Dex înșiră casele-i negre, biserica întunecoasă, primblările nouă. Viile reapar lingă sămănăturile foarte verzi. Pe alocuri la cîteva se încearcă și palmierul.

Localități mai mari se întîmpină acum. La Orthez, biserica gotică își prezintă roșata în mijlocul învîlmășirii de case vesele.

Carul iberic cu două roate tras de boii acoperiți aici. pretutîndeni, cu țoluri contra căldurii, străbate drumurile

netede. În marginea pădurii o băbuță cu glugă de franciscan mină vacile.

Arcagnon. Casele de țară sînt zidite uneori din pietricele cufundate în linii drepte-n masa cimentată. Coperișuri lungi de țiglă ca în Ardealul nostru. În același chip sînt lucrate și zidurile despărțitoare. Nu se poate închipui un mai chibzuit amestec între ogor și pășune, pădure și grupul de locuinți omenești. Fermele cu admirabile vite roșii, avînd coarnțele răsturnate la spate, sînt superbe.

Continuă această Navară cu numirile bizare, ca Lacq, Poly, Artix. În păduri, începe să apară acum bradul înrămurat. Castelele se succedă în umbra desișurilor. În toate părțile ei Galia druidică se menține țara arborelui sacru. Iedera îmbrățișează pînă sus trunchiurile vechi, din care lipsește viscul nordului. Ea dă iluzia unei înfrunziri precoce pomului, în care seva a rămas tot închisă. Floarea cîmpului nu s-a revărsat încă pe pajiști.

Se apropie capitala acestei delicioase Navare franceze, Pau, orașul de care se leagă amintirea așa de spiritual cavalească și atît de adînc umană a lui Henric al IV-lea în sufletul variat al căruia e ceva din inspirația contemporanului său, Shakespeare. În dreapta, Pirineii cu piscuri mari acoperiți cu zăpadă, în stînga zimbetul celui mai dulce cîmp : e ceva din acest contrast în spiritul bearnezului.

Deasupra apei răpezi, în fața muntelui căruia zăpada imaculată-i închide toate adîncurile se înșiră vechiul palat regal, Turnul Monetăriei, catedrala gotică, întregul front de otele moderne. Nu era așa de „săracă“ locuința celui mai francez dintre regii Franței... În afară, cele două rînduri de ferești se prezintă într-o largă desfășurare ; interiorul are delicate frontoane de porți și ferești în stilul Renașterii.

Și alt „sărac“ a venit însă de aici, Bernadotte, și se arată căsuța lui cu trei rînduri, înaltă, îngustă și neagră, purtînd cerdace ca acelea de la noi.

Iarăși această lume sub-pireneană în care a atîta înălțime și atîta zîmbet, cu multă umanitate harnică și veselă la mijloc. Elegante — *acesta* e cuvîntul — elegante țerance în fuste scurte trec, pe cap cu pălăria de paie a marilor doamne din secolul al XVIII-lea și purtînd-o cu aceeași grație. Răzimate în furcă, par a ieși dintr-o pinză a lui Boucher.

Pare că am merge drept către înaltul părete alb, în care soarele pornit spre apus izbește drept. Coarraze-Nay pare a fi chiar la intrarea în defileu. O mare fabrică de mobile în prima din aceste localități. O mare țesătorie lîngă cenușia biserică împodobită cu un fronton interesant lîngă castelul cu turn pătrat și casele cu coridoare.

Lăsăm la dreapta munții și intrăm în regiunea de înalte coline din „podgoria“ lor. Piatra e însă pretutindeni acoperită de sălbateca pădure deasă. Casele sînt cuiburi negre, în fața cărora aleargă cerdacele. Un castel părăsit înalță peste oarbele ferești grele turnulețe conice. Un grup mai mare de case în coborîre, la Visens, castel și mănăstire drept pe culme. Un cartier de vile urmează, pe cînd în față reapare virful sterp de munte al Pirineilor. E Lourdes.

Orașul lecuirilor inspirate, lăcașul minunilor Maicii Domnului descoperit de păstorița Bernadette. La intrare însă, în locul semnelor religioase, nu se cetesc decît imensele reclame ale deosebiților industriași, între cari Părinții Trapiști, fabricanți ai ciocolatei S. Bernard. Zilele pelerinagiilor, cînd nervii unora excită pe al celorlalți, sînt încă departe. Numai pe două turnulețe de metal se arată direcția și numărul de metri care trebuie parcurs pînă la biserică așteptărilor celor mai bune.

La ieşire, munţii se prezintă întregi, în şir, cu vîrfuri teşite şi vîrfuri conice, în izolarea lor din mijlocul tăpşanelor verzi. În vale, oile se înşiră domol spre casă, mîinate de fete cu codiţă şi cu umbrelă, ori de moşul care, supt şăpcuţa lui, are aerul unui bătrîn filozof la plimbare.

Acuma, la scăpătarea soarelui, sîntem însă, cu toate vîrfurile ninse din dreapta, care multă vreme încă vor urmări, în adevăr în şesul hrănitor, şi înaintăm spre Septimania vizigoţilor, pe lîngă unele sate strîns lipite, din ţigla neagră a cărora iese fumul cinei de sară. E cea mai îngrijită cultură de cereale care se poate închipui.

În mijlocul acestei admirabile verdeţi, Tarbes. Supt vîrfurile albe i se desface sprintenul turn conic, ghimpat al catedralei.

Şi alte fabrici se succedă. Se lucrează şi ceramică asemenea ca ibericele azulejos, şi ele renasc şi aici pentru acoperirea unora din faţade.

Trec supt munte care cu patru roate, întru toate asemenea cu cele de la noi.

Tourney, Torniacum, e acum în domeniul latinătăii cuceritoare peste bascii primitivi. Dar ţinutul asupra căruia se lasă noaptea n-are nici păduri, nici lanuri întinse. El îşi prelungeşte îndelung monotonia tristă.

Tot sudul acesta, înainte şi după Toulon e un întins cîmp de măslini şi viţă, cu sămănături bogate alături. Uneori şi grupe de pini. Terna e roşie ca sîngele şi contrastul cu verdele tînăr e uimitor. Ici şi colo apar pe culmi vechi întărituri, castele. Grupele de case sînt însă în general, după sistemul parizian, indiferente. Dar Forum Iulium, Fréjus, cu biserica lui bătrînă, cu vegetaţia-i bogată, cu străzile înguste pe care trec rotunzi cai voinici, cu frînturile de arce, cu turnul masiv crenelat al bisericii, păs-

trează caracterul arhaic, peste cochetele tărcături moderne. Zdravăna rasă a femeilor brune, cu fața rotundă, cu profilul roman apare.

Alături chiar, alt turn de aceeași făptură în mijlocul unui cochet oraș nou. E. S. Raphael-Valescure (Valloscura).

Sub carierele de porfir roșu, marea tulbure sub ploaia neprecurmată. Goala stîncă roșă fărâmițată se prăbușește în nesfîrșirea luciului palid albastru. Măslinii se prind de piatră și malul aspru ascunde sate cu nume dulci.

Provența. Și plouă...

Tara latină cea mai depărtată din Europa:
Portugalia, 1928.

ȚERI SCANDINAVE

PEISAGII SCANDINAVE. SPRE NORVEGIA

La Trelleborg, dimineța, după o liniștită străbatere în ferry-boat a Mării Baltice, a „Bălții“ scandinavo-rusești. Iarăși priveliștea, în aerul ozonat al dimineții, a simpaticului port cu casele roșii, biserică roșie, numai ziduri roșii, în jurul cărora se rotește praful zburător al rîndunelor. Îndată începe cîmpul : grîu cu bronzatul spic greu, ovăz încă verde pe care-l pasc splendide vite cu părul alb și negru ca de cafea, trifoi în floare, dughie chiar. Pe șosea trec căruți trase de cai dintr-o veche rasă scurtă, voinică. În fund supt pomi grupe de căsuțe cu înaltul acoperiș în două ape, de țiglă, dar adesea de șindrilă, de scînduri, chiar de stuh. Mori de vînt își înalță nehotărîrea aripilor largi răsfirate.

Malmö prezintă de-a lungul canalului, și în fața mării de un albastru siniliu, inverosimil, pe care spuma apare ca o scamă răsîndită, catedrala-i roșie, șirul de case în aceeași culoare și piața la care vin căruțele țăranilor din împrejurimi cu caii scurți în picioare și văcuțele invariabil negre cu alb. La cîțiva kilometri, cu același puternic turn roșu, cu același grup de case și desperarea agitată a morii de vînt în fund, același spectacol. Pe alocuri, alături de

frumoasa recoltă, pepiniere, grădini de flori. Cea mai strictă și, adaug, mai elegantă împărțire a pământului.

Toate acestea sînt scoase din pădure, din vechea pădure gotică. Îndată ea apare, cu desigurile ei nestrăbătute. Numele satelor o anunțau : aceste *torpa* (*dorf*) și *răda* (de la *roden*) „runc“ (v. Runcul Dornei). În numirile de localități și *gruve* (*gruben*), „gropi“, *bude* și *holmi* (Ångelsholm, Laholm), holmuri (v. *Cohalmul*, holmul de piatră, din Köhalm, în Ardealul nostru). În mijlocul pământului învălurat pe neașteptate se deschid lacuri a căror oglindă de un adînc albastru se desface dur din verdeața întunecată a păpurișului.

Mergem pe marginea mării, căci la Gravie dunga apelor neliniștite tîvește din nou orizontul. Dar din viața istorică nimic : nici veche biserică, nici castel în ruină, nici ziduri de apărare. Parc-ar fi un colț de colonizare canadiană.

La Falkenberg sîntem în regiunea brazilor și a moliilor, cari cresc ca pădure pe coastele rotunjite. Spre Göteborg un mușchi roz-violet îmbracă piatra goală și totuși, alătura, sînt cele mai frumoase sămănături, dese și pline. Nici un colț utilizabil nu e pierdut ; grămezile de gunoi sînt gătite lîngă arătura proaspătă, lîngă lespezile sure pe care te-ai aștepta să cetești rune. La Warberg sîntem iarăși pe malul mării și firmele pescarilor și afumătorilor de pește încunjură stația plină de trenuri. Ceva mai încolo măruntaiele de piatră ale dealului se taie. Vom trece între apele verzii care se coboară din lacul Venner și această aspră coastă de granit fumuriu, îmbrăcat pe alocurea cu aceeași iarbă violetă : pentru întîia oară văd cîteva oi pascănd o margene de lan. Pe alocurea spectacolul e ca în sierrele pustii ale Castiliei, dar îndată veselul lan gata de seceriș rîde la soare. Și în curînd pădurea, tot mai deasă, îmbracă piatra.

Göteborg împlintă în această natură plină de antinomii puternicele-i case de piatră, lipsite și ele de orice element

istoric. Un singur castel rotund, fără acoperiș, pe o culme, în mijlocul acestei țerării, și apoi ne reia pădurea cu bolovanii ei suri și brazii largi în brațe. Și, totuși, și pe aici vezi țerării la lucru : tăind cu picioarele pînă la genunchi în baltă papura, ori arînd un ogor cît o năframă cu singurul lor căluș rotundior, voinic și mîndru. La căsuța de lemn roșu nu lipsesc florile. Vitele nu țesălate, ci pieptănate cu cea mai mare îngrijire pasc în luminișuri.

Trollhättan. Coadă lacului Venner stăpînește prin ochiuri de mlăștini toate împrejurimile. Dar pe piatra goală apele nu poartă mîl și nu desfac miasme. Un ascuțit albastru de mare prinde de la soarele cald răsfrîngerii de oțel. La Oxpered e punctul prin care el, prefăcut în rîu, se coboară spre mare. Lacul e încunjurat pe la Mellerud. De pe dealul care, la schimbarea de direcție, domină-un splendid peisagiu cald, aproape italian, el se vede supt dealurile din fund, dominînd toată zarea. Apoi reintrăm în pădurea de brazi.

Tingvalla : nume ca în Edde și în *Saga lui Frithjof*. Zeii scandinavii trebuie să mai umble cîndva prin pustiul acestor nesfîrșite păduri. Ei își vor fi apărînd brazii sacri de a deveni hîrtie de export. La Ed abia cîteva vile se adună în punctul unde e mai vastă pînza de ape a celui mai sprinten din lacurile Suediei. Mișcări de mare-i încrețesc însă luciul de un albastru metalic. Și aici zeii Valhallei s-ar regăsi în ciuda tehnicei care și-a rezervat în vremea noastră dreptul de a face minunile.

Și iată că în vîrful pietros al brădetului căsuțele de lemn din roșii încep a fi cenușii. O splendidă șosea mărgește culmea. Miroasă a hotar. Și în'adevăr la gara cu cărămida aparentă văpsită roșu, Kornsjo, firma de „tollkontor“ arată că în adevăr aici e despărțirea între cele două țeri, reunite de congresul de la Viena pentru a despăgubi pe Bernadotte, devenit rege al Suediei, de pierderea, către Rusia, a Finlandei, neconținut îndușmănite, apoi, prin invidii de vecini, ajunse a fi legate numai prin

ființa aceluiași rege și definitiv despărțite acum a treizeci de ani.

Nici funcționari cari să alerge din loc în loc, nici vameși cu limba scoasă, nici soldați de o parte și de alta, nici zarva unui capăt de țară, și unui început de altă țară. Ciu-dat. Aflu însă că trenurile accelerate se revizuiesc la Friedrikshalm, vreo treizeci de kilometri mai departe.

MUNTE NORVEGIAN. PÎNĂ LA OSLO

Același munte, aceiași brazi. Aceleași oglinzi albastre de lacuri în pădure. Aceleași case de lemn, care uneori îți permit a nu fi cenușii, ci tot roșii ca dincolo, ceea ce intră în simfonia locală. Cum, de mult, oamenii nu se văd, nu poate fi vorba de o deosebire între costume și între figuri.

Mergem pe drumul lui Carol al XII-lea, pe ultimul lui drum. De la Tighinea în câteva luni a răsărit aici „leul nebiruit“, lacom de răsplătiri, de biruințe, de cucerire. Pe aici a pornit pentru ultima oară nestinsa lui sete de a ciocni armele și de a face să se înfrunte steagurile. Din urmă îl mîna moartea, și ea lacomă, de a-l avea pe dînsul, pradă cum nu mai putea să aibă alta, și el, cu ochii în același cer de un așa de senin albastru, n-o simțea. Mîinii din acelea care trec din oameni în oameni, nesăturate, neogoite, îl mînau înainte. Nu putea să steie pe loc : nu-l ținea pămîntul. Cetatea care-l sfida la hotar, cuibul regelui danez, încunjurat de gurile tunurilor, trebuia luat, cu orice preț. Nu știa el ce mare va fi acest preț, ce sublimă nebunie va veni la scadență.

Răpede, de-a lungul firelor de fier despărțitoare. Acuma e bună pace pe aici : buna pace a locurilor unde nu e nimeni. Nici sat, nici coș de fabrică, nici ogor, nici pășune în poiană. Suveran e aici bradul, pe ambele laturi. Casa cenușie, casa roșie se înfrățesc, fiind făcute din același lemn. Undeva în desiș morminte proaspete, pe care

le păzește un turn, și în sfârșit un furnal înalt. Apoi stăpînirea pădurii rămîne întregă : noaptea prin ramuri pot sufla în voie misterioasele pasiuni de odinioară, de la țară, la țară, de la rege la rege.

Cea mai înaltă, mai strașnică piatră e aici, la norvegieni, în bolovani uriași rîvnind la ceruri, ca și cum s-ar voi să împiedece și intrarea zmeului celui mai aprig în năvală. Într-un loc măruntaiele muntelui sînt rupte, dar în loc de granit coerent sînt bolovanii rostogolirilor de ghețari prinși într-un biet moale aluat vulgar. De cealaltă parte însă stau drept, fac front, brazii cu carnea roșie cu țepoasele ramuri, ca grenadirii lui Carol al XII-lea.

Un joc de călușei lîngă lacul larg și clădării de scînduri la un „tampsas“, fierăstrău cu aburi, strică iluzia. În loc de nuferi, bușteni plutesc pe apa neagră supt coșuri ce fumegă. Tisedal, o „vale“ de industrie, cu multe fațade cenușii. Instalații imense, aducătoare de mult cîștig. Vinzoleli de copii golași în drum, nobile întreceri la locurile de tenis. Dar această obraznică oază modernă se trece răpede. Și noi sîntem cu trenul nostru în curentul invaziei, și, pe margini de prăpăstii, fugim, fugim iute către șanțurile de sînge de la Fridrikshall. Picături roșii atîrnă de pe ramurile sorbului.

Dar gara largă, de un vag caracter modern, zice numai Halden. Zidiri nouă răsar în toate colțurile, copleșind vechile coperișuri de olane roșii-adînc. Frederic danezul e gonit din numele localității sale de noul naționalism, ca și Cristian de la Oslo, odată o Cristianie. Dar nici amintirea suedeză nu poate plăcea. Și de aceea trebuie drum la cetatea de sus la piatra lui Frederic, Frederiksten, cu forturile ei, ale „leului de aur“ (*Guldenloeve*) și ale „Vîrfului de munte“ (*Overbjerget*). Și numai așa ți se poate arăta locul tocmai unde glonteale cu izvor necunoscut străbătu fulgerător capul speranțelor fără sfîrșit și unde bătrîni ostași ridicară pe umerii lor obosiți trupul regelui care apăsase prea greu asupra vremii sale. Acuma soare,

sus, se joacă pe pietre, unde acel sânge a' fost spălat de
a'fitea ploi roditoare, și în curînd va fi o lipsă de gust față
de democrație să se rostească și numele aceluia în care
Alexandru al Macedoniei părea a se fi întrupat din nou.

La gară, în nevoia de a găsi uniforme inedite, regă-
sesc vechiul ciacou negru austriac cu dunguțe de fir pe
margene. Nici aici, picior de soldat. Doar în locul crucii
galbene pe albastru e crucea albastră, tivită cu alb, pe
roșu. S-a descoperit un nou sens al graniței, care e cel mai
puțin impozant, dar poate nu și cel mai rău.

Trecem peste brațul de mare intrat aici, sau peste dru-
mul de ghețare deschis în stîncă, și intrăm în singurătatea
muntelui care-și plătește vama cherestelei și fabricii de
hîrtie.

În margene : sămănături, ovăz, cartofi, ba chiar sfeclă,
varză, cam întîrziate. Norvegia n-are bogata cîmpie de
lîngă mare a țerii vecine. Cu atît mai harnic taie ea din
trupul codrilor de brazi pentru a se hrăni în locurile unde
hrana n-o dă o mare, a Nordului de o altă bogăție decît,
pentru Suedia, Baltica, împărțită de aproape cu Rusia, cu
Finlanda [...]. Rari vite, cu o înfățișare mai slabă. Cai de
aceiași rasă, mărunți, rotofei, pasc prin desișuri.

Industria de lemn urmează. Sarbsbörg : poduri înjghe-
bate peste prăpăstii, clădării de scînduri, vagoane pline de
prada muntelui. Ca locuitor, un muncitor oarecare. Lîngă
gară cel mai uriaș depozit lemnos, pe care l-am văzut,
deasupra căruia elevatoarele-și deschid aripile. Jos, apa
e prinsă de mii și mii de butuci. E cel mai mare măcel de
brad ce se poate închipui — și este de unde, căci aici bo-
gățiile sînt exploatate cu o atentă socoteală. Pe cîmp case
de lucrători ca dintr-o cutie de jucării, tot mai multe, și
cu o biserică în felul lor.

Scîndurăria epică apare și la stația următoare, cu
aceeași risipă printre bolovani negri a caselor cenușii, cu

aceleași plute călătorind pe apă. Par curioase lanurile de ovăz și cartofi care se intercalează.

O regiune mai largă, cu un mai determinat caracter agricol, urmează. Satele cenușii, toate de lemn, dar cu bază de piatră, și aici, sînt grupe de fermieri, de aparență foarte nouă. Ele merg întruna, aproape fără întrerupere. Foarte îngrijite, avînd adesea și grădini de flori amestecate, de un caracter mai variat ca în Suedia de jos. O deosebită bună-stare. Frederikstad : satul ajuns oraș. Cîteva case de piatră. Cimitire care sînt de la un capăt la altul numai o floare.

În marginea golului de mare, Moss, locul unde adunarea populară a hotărît acea unire cu Suedia, care trebuia să ție abia trei sferturi de veac — importantă manifestare, aproape cu totul în afară de obiceiurile politice ale timpului, prin care un popor își arată voința altfel decît după rețeta lui Jean-Jacques Rousseau.

Drumul se întoarce spre interior ca să ajungă la Ski. La opt și un sfert soarele abia se apropie de apus și se aprind cele dintîi lumini. Cerul e încă arzător de flacări și va mai trebui un ceas pentru ca splendoarea norilor aprinși să se stingă, lăsînd în urmă o și mai trainică rămașiță de lumină. Pe apa largă a golfului se coboară tot aurul cerului splendid.

Apoi, supt întunerecul care cade foarte încet, ca un ușor fum, care nu împiedică lectura de la distanță a firmelor și anunțurilor, ne urcăm neconținut prin nesfîrșite păduri de brad printre ale căror trunchiuri strălucesc la fereștile caselor ascunse cele dintîi lumini. Comparația cu drumul Prahovei se impune : aceleași cărări șerpuitoare, prin aceleași deșisuri, aceleași surprinderi din partea caselor pitite în umbra lor. Apoi, sus pe platou, o gară destul de banală, nu prea îngrămădită — în ciuda congresului de istorie, care, vădit, nu interesează și nu impresionează deloc — pentru orașul de-abia de 300.000 de locuitori pe care-l servește.

O stradă cu clădiri de granit de o înălțime mijlocie. Altele se deschid în dreapta și în stînga, pe linii perfect perpendiculare. La lumina electrică economicoasă o oarecare uniformitate și, cum, sîmbătă seara, toate vitrinele sînt închise, și o oarecare tristeță. Cu toată frumusețea acestor amurguri prelungite se vede că nu e un oraș care-și trăiește nopțile. Numai parada ȋtelurilor veghează, cu auriturile mătăsurilor și catifelele pentru snobi.

A doua zi, la nouă de dimineața, duminică, lumea nu e încă sculată. Mă primblu prin străzile cu asfalt și granit ca prin cărările unui solemn și pustiu ermitagiu. Tramvaiele albastre în veșnică mișcare sînt pe trei sferturi goale. Cîteva automobile sună pentru distracție, căci nu e nimeni în calea lor. Mai tîrziu grupe de familie plecate spre excursii, camioane cu elevi aduși de aiurea, bătrîne cu preistorice capele cu bride, duse la biserică de nepoate.

În voie străbat strada regelui Ioan (Koning Johansgate), purtînd și acum numele lui Bernadotte suedezul, strada Prințului (Prinssinsgate), Strada Bisericii (Kirkensgate), piața pe care paradează cu pălăria-i largă răsfrîntă și bărbuța à la Richelieu cineva de pe vremea regelui danez Cristian (unele albume se mai intitulează ale Cristianiei), care a refăcut în veacul al XVII-lea orașul cel vechi, absolut distrus. Cîteva mari clădiri, care cuprind bănci, muzee, Universitatea, Teatrul, marele Storting roșu, Camera, cu linii de mănăstire, fără ca exteriorul să arăte că ar fi potrivită pentru cutare uzagiu. În fundul străzii principale, cu un parc strîns într-un unghi, Palatul regelui Haakon și al reginei Maud desfășură o fațadă încovoiată care nu e lipsită de eleganță. De sus pînă jos granit solid; alături supt lacurile cenușii pari a gici lemnul, și sînt așa de simpatice anume vechi clădiri scăpate de refacere, cu înaltele coperișuri de olane roșii... Ceramică nouă și veche la ferestă. Cîteva librării.

Observarea vitrinei lor e interesantă. Mult, și aici, pentru distracție. În norvegiană, *Cartea vânătorului și a pescarului*, câteva romane moderne. Puține traduceri. Colecții complete *english novels*; alături cu acestea, alte cărți engleze, *Lucruri văzute în Norvegia*, *Norvegia și fiordurile ei*, ghiduri. Puțină literatură franceză, de un caracter nesperios ori picant : negoțul cu sclave albe în Argentina (și în traducere). Ceva literatură modernă suedeză. Multă preistorie norvegiană (și în nemțește), și o carte despre vechea cultură țerănească. Doar o broșură catolică despre Sf. Olaf. O singură carte despre Moss și eliberare. Un singur exemplar din memoriile lui Amundsen cel pierdut. Nimic din clasicii lor, ale căror statui împodobesc piețele ; Kierkegaard, romanticul, Bjoernson, Ibsen. Ceva știință aplicată. Puține cărți populare : și una studentească (o broșură de două-trei coli o coroană = 35 de lei). Destulă muzică (și cîntece populare). Pentru artă, mai mult importatie germană.

Soldați cu bereta scoțiană pe ureche, cu uniforma sprintenă, de caracter străin, arată și ei că regina e fiica lui Eduard al VII-lea și că Norvegia-și sprijină pe Anglia independența și dezvoltarea. Nici urmă de poliție, de nici un fel. N-ai pe cine întreba : cu toată asigurarea germanilor că orice om cult știe nemțește și uneori și vorbește, n-ajungi la nimic cu vreo limbă străină, nici la Universitate, prea puțin și la otele.

Cercetăm cel dintîi muzeu : galeria de pictură și sculptură așezată în dosul Universității, într-o zidire nouă de cărămidă roșie, pe coperișul căreia păzesc grifoni ca pe edițiile lui Cotta de la Stuttgart. Partea de jos o cuprind bogate reproduceri în ipsos și câteva statuete romane. Din pictura străină un curios de Deuș, flamand din secolul al XVII-lea, care arată să fi trăit în Spania lui Murillo, după culoarea, figura și atitudinea eroilor săi. S-a făcut o încercare, în adevăr, să înceapă a înfățișa întreaga dezvoltare a picturii norvegiene abia cu secolul al XIX-lea,

cînd apar cele dintii portrete copiate după cele franceze, urmate îndată de cele dintii peisagii, mari, circumstanțiate, țapene, cu o înfățișare onestă și crudă de cromolitografie. Atmosfera țerii nu e cîtuși de puțin înțeleasă, tipul de aici rămîne încă să fie descoperit. Încetul pe încetul însă începe a se desface originalitatea de viziune în ambele domenii. Cu Dahl, Tidemand, Krohg ea se pronunță. Peisagiul lui Munthe e acuma un impresionant adevăr. Cel care ni se pare mai caracteristic, Eric Werenskiold (n. 1843), cuprinde toate aspectele pămîntului, toate gesturile omului. Cei de la țară, fetele după gradul de vreascuri strimbe, cea imbrobodită și codana, amîndouă cu aceleași luminițe de cicoare supt grîul părului bogat, în aceleași haine de călugărițe franciscane : în fața lor zarea care fură ochii ; țerani la îngropare, privind movila de țernă proaspătă, pe cînd pastorul sever și impasibil cetește mîngîierea cărții veșnice. Cei de la oraș : pianiste cu minile prinse pe clape, Ibsen ca spectator liniștit al vieții atît de frămîntate cu tragicul ei. Dintre cei ai generației următoare, Heyerdahl, mort în 1913, dă o interpretare personală a vieții ce ne încunjură încă. Răsar la această altă școală fonduri de lirism albastru pe care se profilează fantasmatic arborii îngrămădiți capricios ai pădurilor patriei. Cutare, ca Fritz Thaulow, aleargă pentru altă coloare la piețele arse de soare, la casele albe cu profiluri maure ale Cordovei. La cei de tot noi, mai puțină nebunie anarhică decît aiurea.

Rar public în această zi de duminică. Uneori țerani de toate vristele, serioși, atenți. Se opresc lung unde-și văd căsuța și ogorul ; privesc, înțeleg și aplaudă. În piață, jos, muzica militară, încunjurată de mulțime, se învrednițește de adevărate manifestații publice.

După amiazi descopăr în dosul palatului regal, precedat de statuia dezrobitorului Bernadotte, și a vastului parc, deschis cînd regina lipsește, un întreg cartier, acela pe care l-a creat capitala, pe care-l crește ambiția indepen-

dentei. Case de locuință se înșiră de-a lungul unui nou esichier de străzi drepte, perfect pavate cu acel granit care e uneori în formă de stîncă naturală la temelie. Arhitecturi convenabile, utilizare. Un ansamblu plăcut. Nu lipsesc grădinile. Cea mai mare, la Frogner, în colțul nord-vest al orașului, se deschide largă copiilor, cu boschete, leagăne, călușei, și în mijloc un modest muzeu al orașului. La celalt capăt îi răspunde grădina botanică.

Vîntul a adus nori. Tot spectacolul feeric a dispărut. În fundul zării se chinuie aprig un colț de mare murdă. Cu două ceasuri înainte seara a venit. Agonia leneșă a zilei luride e mai tristă decît la căderea subită de perdea în locurile noastre.

Dar lumea se întoarce de acolo, de la mare, în valuri neconținute. Femeile sînt sprintene și cochete. Caută colorile cele mai văzătoare. E un pitoresc amestec de roșu, de violet, de albastru, de verde care se cuprinde între cele cîteva sute de metri ai pieței centrale. Nimeni îmbrăcat rău sau neglijent, nimeni părăind trist. Sfîrșitul de serbătoare cu trup înviorat și suflet refăcut al unei societăți absolut sănătoase. Se bucură și bieteles bătrîne în negru, cu neînchipuite pene la pălăriuțele pescuite în fundul lăzilor, și trec vorbărește strada, făcînd ascuțite semne de umbrelă tramvaielor în plină tinereță care duc un adevărat roi de lume multicoloră și zimbitoare. Copii cu perisorul de in se zbat în hăinuțe roșii ca niște flori de cîmp în bătaia vîntului. Lîngă chioșcul cu țigări, singura prăvălie deschisă, trei soldați cu larg lampas la pantalonii largi își gîdilă nasul cu moțul negru al căciulițelor scoțiene.

Dar, cu seara, vine ploaia. Ca o perdea s-a tras pe tot cerul, și plouă. Pînă tîrziu în apa care cade lumea așteaptă tramvaiul salvator. Pentru bucuria zilei de lumină și frumuseță, cu toate costumele acestea de fluturi liber exhibate, natura, crudă, își ia vama.

A doua zi, pe trotuarele ude mișcarea e extraordinară. Ea continuă toată ziua supt cerul amenințător. Fără nervozitate și amărăciune. Încet, aproape comod, cu o vădită plăcere. E ceva meridional în acești oameni ai înalțelor latitudini. Ei gustă vara, dumnezeiește de lungă în lumină, gândindu-se la întunecoasele îngustări ale zilelor de iarnă. Ansamblul e foarte simpatic.

Nici un gest de brutalitate (știi oamenii aceștia să injure?). Sergentul de stradă care se ivește cu ciacoul lui dirige mișcarea automobilelor cu un ușor joc de degete ca al unui pianist expert. Omul cu sacaua primăriei te așteaptă să treci. Sentinela de la palatul regal, în marea uniformă cu pene de vânător și cu pușca pe umăr, stă să discute cu dumneata asupra posibilității de înscriere în registrele Curții. Comerțul se face cu cele mai alese preveniențe. Doar necunoștința limbilor străine pune piedeci la înțelegere. Dar această înțelegere fiecare o vrea în treagă, chiar dacă s-ar pierde vremea, oricât de multă. Cine a mai văzut un gazetar, o „gazetară“, care în mijlocul conversației declară că n-a înțeles tot și așteaptă note lămuriri pe care amicul meu Karadja, fiu de suedeză și elev al școlilor Suediei, le dă în cealaltă limbă a peninsulei, pe care o înțeleg toți, și cei cari n-o vorbesc?

În marginea orașului, la punctul de plecare al unei mici peninsule, din vremile vechii regalități a Hakonilor și Olafilor, se ridicase o fortăreață apărătoare a capitalei. Regii danezi o reclădiră, și astăzi ea mai prezintă, cu pridul ei ridicător, cu șanțurile adânci, cu încunjurul de ziduri, deschise pentru a se putea cuprinde cu ochiul în tregul golf cu cele câteva insule sâmbănite într-însul, cu turnurile ascuțite, un impresionant ansamblu. Înăuntru, pe lângă câteva cămăruțe în colțuri, se întind lungi cămări de primire și petreceri, pe pereții cărora se înșiruesc regi și regine în portrete coșcove și cojite. Așa cum este, castelul reprezintă singurul element păstrat din viața istorică a Cristianiei.

Palatul regal e în interior o înșiruire de goale săli în stil pseudo-clasic cu coloane dorice și covoare mai mult democratice. Împreună cu congresul istoric am fost primit într-o seară pentru obișnuita defilare pînă în obișnuita sală de ceai. Regele Hakon, odinioară Carol de Danemarca, e împotriva oricărei etichete, și suveranul popular al Norvegiei se pierde aproape în mulțimea invitaților tineri și bătrîni ai bieteii noastre științii: regina e fiica lui Eduard al VII-lea și a unei princese daneze; despre tînărul prinț Olaf se spune că e deosebit de prietenos cu toată lumea și, deci, și iubit.

Muzeul de antichități cuprinde o foarte bogată colecție etnografică din Siberia și Grönlanda, din Insulele Sondei și din arhipelagurile oceanice, ca și din alte regiuni ale Extremului Orient, și la vreo sută de mii de monede și medalii. Dar pe lângă aceste două elemente altul de cea mai mare însemnătate științifică. Pămîntul norvegian ca și cel suedez închide tezaure de preistorie care iese neconținut la iveală. Nesfîrșite sînt dulapurile care prezintă rămășițele epocii de piatră și ale celor de bronz și de fier. Săbiile care s-au găsit la noi, la Drajna, sînt reprezentate aici și prin cîteva splendide exemplare, perfect conservate. La aceste urme ale trecutului fără însemnări scrise se adaugă cîteva bucăți de aur. Ceramica e și ea foarte bogată; e toată decorația vaselor noastre și altor manifestări de artă populară. Secția evului mediu e însă o uimire prin noutatea și valoarea artistică a lucrurilor care se înfățișează. Nicăiri în lume lemnul n-a avut o mai dibace și îndrăzneată întrebuințare. Înainte de toate triumfala sculptură a ușorilor din bisericile dispărute, cu multele lor turnulețe încălecate unele peste altele ca în unele înghețări din Ardeal și Moldova muntoasă. Puternicele linii împletite scriu un capitol deosebit în istoria artei. O fantastică înflorire a fost realizată cu un admirabil simț al spațiului, cu un perfect instinct al naturii. Tot ce s-a

mai făcut auirea în acest gen rămîne manifest inferior. Imaginația nordică a întrecut tot ceea ce sudul, pe care l-am crede mai înzestrat în această privință, a putut iscodi. Orientul a dat acestor meșteri totdeauna noi lei reduși la încolăcirii de pisici sălbatece, păsările măiestre cu gîturile lungi, ciudatele animale de pradă, laleaua bogat desfășurată drept deasupra intrării, dar totul se întortochează și totul se deslușește desăvîrșit prin talentul necentenit spornic al acestor mari creatori.

Ei împodobeau și trăsurile uriașe cu înaltele roate, paturile de paradă, jețurile înflorite ale șefilor. Și nu mai puțin luntrile, dintre care cîte una, ca aceea din Oseberg, a fost găsită întreagă în adîncimile pămîntului, bun păstrător. Ținte în toate colorile bat marginile, înflorind negreața fibrei macerate în apa sălcie cu albastrul sau verdele lor de mărgică. Boturile se sapă în fiare de pe altă lume, cu fălcile întinse și ochii căscați, misterioasă și impresionantă amenințare pentru dușman.

Pe lîngă cîteva *retables* pe lemn, din veacurile al XIV-lea și al XV-lea, pictura e reprezentată prin întregul plafond multicolor al unei biserici distruse. E acolo o vădită influență a Bizanțului, care atrăgea și reținea pe varegii întregii Scandinavii. Dar e în același timp și o minunată spontaneitate populară ca în bisericuțele franceze din veacurile al XI-lea și al XII-lea, S. Savin, Liget. Aceeași duiosie de pastorală creștină retrăită în bunele suflete simple, nesecate izvoare ale unei clare poezii. Maica Domnului se întîlnește cu Ana ca două păstorite la un ceas de seară, avînd să-și spuie tainele zilei ; înaintea pătuceanului unde zace pruncul, bizare bestii rurale își ițiesc capetele, pe cînd, îngrijorată, femeia îngrijitoare se apropie de obosita mamă ; pe lîngă Isusul în glorie, care vine direct din Orient, Răstignirea se chinuiește în spasme de durere pe lemnul Crucii. Totul în ușoare tonuri ruginii.

În mijlocul fiordului capitalei norvegiene se desface ca o pînză, la apusul orașului, peninsula Bygdö. Cine nu

cunoaște frumuseța de natură și de muncă omenească închise acolo n-a căpătat noțiunea exactă de ce poate face această clasă, muncitoare fără a se chinui, din puținul fond pămîntesc ce i-a fost dat.

Stîncă a fost lăsată pentru drumuri, țernă s-a adaus pentru înalții pini cu coaja roșie și acele răsfirate, pentru o întreagă vegetație de grădină de pomi, în care atîrnă mere și pere care nu știu cînd și cum s-ar coace (un bogătaș făcea să i se coacă piersicile la razele ultra-violete), pentru trandafiri acățători cari-și răsfață florile în cununițe, pentru un întreg parter multicolor (uneori ce e mai fraged se acopere seara în văluri). Casele lumii bogate sînt aproape fără excepție din lemn, vopsite în alb, în cenușiu, în brun ; ferești largi se deschid în senina lor fațadă ; totul e de cea mai de aproape îngrijire, cum n-o poate visa nici cel mai bun gospodar.

Și regele-și are aici locuința obișnuită, un alb castel sprinten, deasupra căruia se ridică un elegant turnuleț ; grădini bogate îl încunjură.

Dar la Bygdö trebuie să vie arheologul, care caută aici una din cele trei luntre de îngropare ale regilor vechi, ca și cercetătorul vieții populare norvegiene.

Un loc întins, cu plantații de toată frumuseța, cuprinde toate înfățișările satului, nu în reproduceri, oricît de dibace, ci în piese autentice, strămutate aici. Înalte clădiri negrii, al căror interior, ca la casele săsești din Ardeal, cuprinde grelele bănci, mesele și lăzile împiestrite, scrinurile, paturile sculptate, blidarele în care se prind farfurii cu florile vesele ; deasupra se încrucișează grinzile grele. S-a adus și o odaie de baie și șuri, cotețe care răsar din desișul de brădet. O biserică-și grămădește una peste alta, în patru-cinci etaje, coperișurile-i ascuțite de șindrila mărunță ; partea de jos cu stîlpi samănă cu galeria din vîrfurile turnului la înjghebările ardeleni corespunzătoare. Un muzeu strînge alături piesele de ornamentație.

Ni-a fost dat să vedem acolo costumele populare cele mai caracteristice. Femeile cu cozile pe spate, cu şinul prins în corsetul colorat, cu fusta de ciif înfioată, iar peste toată îmbrăcămintea groasele şnururi roşii. Bărbaţii într-un port asămănător, cu pantalonii pînă la genunchi şi lungi ciorapi de lînă târcată ca la sătenii noştri de la Dunăre.

Au cîntat şi au jucat la căderea nopţii, în răcoarea pătrunzătoare a brazilor. Cîntecul pentru cîntec vine din Franţa, cu notele-i clare, cu îndrăzneţele-i ridicări şi neaşteptatele capricii : e *jucărie* şi e *chemare*. Altfel cîntecul pentru danţ, care-şi are lenevirile orientale. El răspunde danţurilor înseşi, de o mare variaţie şi de un înalt interes. Uneori e hora, cu unele prelungiri de mîni, şi mai ales cu încetul ritm grav al unui act religios ; alteori fetele trec supt mîinile îmbinate, ridicate sus, ale băieţilor şi băieţii, la rîndul lor, supt mîinile fetelor. Jocul în doi, uneori la spatele băiatului, face parte iarăşi din străvechile noastre îndeminări. Cînd picioarele bat pămîntul, pare că aştepţi chiuitura românească. Danţul cu cinchituri la pămînt, caraghioase, cu sărituri peste cap, cu azvîrlirea printr-o mişcare din picior a *pălăriei* pe care o ţine, sus, fata, trimite la datine slave, ca acelea oglindite în „căzăceasca“ de la noi. Iată, spune într-un rînd vecinul meu francez, un danţ curat breton. Dar de aici dintr-o poezie curată şi clară, sfîinţită şi ea de inspiraţii religioase, e danţul faclelor pe care le ţin sus flăcăii în faţa şirului de fete, purtînd în mîini luminiţe, pentru ca ele să se petreacă neconţinut prin para flacărilor şi ploaia de scînteii, desemnînd cu o nesfîrşită graţie figurile cele mai grele şi mai periculoase.

Din Orient vin unele din aceste cîntece, din aceste danţuri. Din Orientul bizantin servit de varegi. Din aceeaşi lume care a dat luntrilor forme de gondole şi li-a pus lei ieratici şi monştri răsăriteni la proră, care a prefăcut în rame de uşi împletiturile fantastice încunjurînd aceleaşi dihanii de fabulă, aceiaşi lei cinchiţi, în iconostasele orto-

doxiei. Ca și prin arta populară, de inspirație tracică, simtem vecini și tovarăși peste atâtea mări și țeri...

Cercetăm ziua aceste căruțe de lemn unse cu rășină, aceste solide *châlets* în care cu adevărat și-au trăit viața atâtea generații de țerani norvegieni. Totdeauna sculpturi în fațadă : din ele n-a putut pleca însă nesfârșita împletire de linii care împodobeste intrarea în biserici. Raportul acelor fațade de acestea e al podoabelor de flori, de păsări care se întîlnesc pe casele noastre țerânești după tipare de lemn luate de la ornamentele de piatră ale bisericilor domnești și boierești. Artă nu vine de jos, ci se coboară acolo, la materialele simple, ușoare ce sînt la dispoziția săracului. Pentru a înțelege și a fi drept trebuie inversat raportul.

Înlăuntru, covorașul cu linii geometrice întins peste paiele patului, uneori peste măsură de scurt, masa, blidarul, scaunul n-au nici o săpătură pe dinsele. Nimic din acele țesături bogate care fac la noi mîndria caselor țerânești. Nu sînt scoarțe pe pereți, nici perdele la ferestrele mărunte. Fantasia are un cerc restrîns și un loc limitat. Pe o scăriță te duci la rîndul de sus, unde e adeseori patul și care se deschide asupra unui balconaș.

Biserica are la ușă un cadru de sculptură bogată. Rînduirea ei internă e foarte curioasă. Puternice coloane susțin un larg pronaos unde se aduna mulțimea. Aceasta e biserica. Ceea ce formează la noi naosul, nava, se reduce la un mic pătrat, așezat pe un plan mai înalt. În față se află pe alocurea o adevărată catapiteasmă cu fața delicat sculptată și chiar cu șirul de sfinți care deosebeste pe cea din Orientul ortodox. Picturile din dreapta și din stînga n-au rînduială strictă răsăriteană : multe flori, apoi, nefiind cupolă și *pendentive*, doi apostoli stilizați aproape bizantin ; două scene oarecare li se alătură. În altarul îngust, o mare zugrăveală, cuprinzînd întreaga absidă, prezintă Cîna cea de taină, cu o notă oarecum germanică. Pe alături, la dreapta, e pridvorul, răzîmat pe colonete ca acelea de la bisericile noastre.

Trei clădiri de muzeu se desfac din ansamblul lădițelor de lemn gudronate. Una, cea mai importantă, prezintă odaia norvegiană, mai ales a claselor de sus, în cursul veacurilor, pînă în pragul vremii noastre, cînd dai de salonașul lui Ibsen, în fața căruia i s-au rînduit respectuos, onest, dar stîngaci toate diplomele de onoare. De la primitivul stil sătesc se trece imediat la un rococo țerănesc și burghez care-și răsfăță florile învoalte, roșii, de „lăzi de Brașov“, în mijlocul bogatului frunziș verde, penajele și toate cochetăriile naive și greoaie. De-acolo înainte pentru toate epocele avem a face cu împrumuturi, pînă la palidele figuri femeiești prinse de nedibaci meșteri ambulanți de portrete.

Între aceste cămăruțe care învie trecutul în toate înfățișările lui materiale, o sală îngustă, cu scaunele ei așezate în rînduri de amfiteatru și cu spațiul gol rezervat în față, face impresia unui mic teatru de societate părăsit. Acolo însă, în aceste modeste dimensiuni și cu această completă lipsă de orice lux, și-au ținut ședințele de la 1814 înainte deputații Norvegiei libere. Este drum de acolo pînă la imensa clădire de granit, sur, cu aspectul de biserică medievală, care adăpostește astăzi, în drept mijlocul orașului, pe reprezentanții tuturor claselor regatului.

Arta de biserică dă, în altă clădire, figuri mari cu fețele busnate, roșii, cu gesturile naturale și vulgare, în care e foarte mult din influența germană de pe continent. E acomodarea la gustul țerănesc a bielsugului de chipuri cioplite prin care se umplea cu nemiluita golul bisericilor de la începutul epocii moderne.

De un mare interes e însă marea colecție, în vreo douăzeci de camere, a artei populare în toate domeniile. Și, aici, în blidare, în îmblăciile de bătut rufe, în formele pentru brînză și unt, în marginile de paturi, în atîtea unelte ale căror rost îl găsești mai mult sau mai puțin, e lupta între două stiluri. Întîiul, cu stelele și zimții lui, nu e altul decît acela pe care-l cunoaștem și la noi, rămășiță prețioasă a

vechii arte preistorice a tracilor. Celalt descrie lucrurile, reproduce natura, o adaugă și o umflă, dar n-o destramă și n-o reduce la tipurile ei primitive ; în locul tonului de vechi fildeș al lemnului întărit de vreme se aștern deasupra colorile care mîngîie ochiul și acelea care-l saturează. Vestul, cu realismul lui, a bătut necontenit în tradiția milenară a artei geometrice și a izbutit a o învinge cu totul. Proportia obiectelor de caracter apusean e zdrobitoare. Te crezi în odăițele unui sat sășesc din Ardeal.

Dacă mai toată ceramica — afară de cîte o încercare neizbutită și confuză — are florile albastre pe fond alb pe care le cunoaștem, e altfel cu covoarele și țesăturile. Tot ce se arată aici într-un domeniu și în altul e ca la noi, absolut ca la noi, dacă se înlătură țesăturile influențate de tapițeria occidentală, care așează în mijlocul unui cadru stilizat călăreți în luptă, magnifici regi burtoși, încremeniți unul lîngă altul supt coroanele lor grele cu multe vîrfuri, gen pe care-l imită ateliere de azi în frumoase lucrări complexe, formidabil de scumpe. Floricelele iilor și scoarțelor sînt repetate în sute de modele, din care nu e unul singur în care să se poată ivi vreo îndoială.

Multă lume țerănească în haine de oraș se plimbă prin largă grădină. De la ei și pentru ei e totul : aceasta o văd și se îndeamnă astfel, simțind adînc că țara este în adevăr a lor. Undeva, în aer liber, se joacă *Tatar bled*, „Singe țigănesc“ — „Tatar“ e țiganul și aici ca și în Suedia și ca tătarașul nostru, pentru că bunii noștri lăutari se trag din auxiliarii de război ai tătarilor năvălitori în secolul al XIII-lea. De acolo, în sunetul muzicei, pleacă izbucniri de glasuri care răsună pînă departe. „Satul“ tipic norvegian a trebuit să-și aibă, între altele, și scena sa.

La doi pași însă, în singurătate, supt înaltul acoperiș care deasupra lui înlocuiește cu scînduri albe albastrul cerului deasupra vastelor mări periculoase, trecutul rasei înfățișat alături cu prezentul ei se întrupează în mîndria războinică și eleganța artistică a vasului vichingilor, ase-

menea cu care altele două sînt expuse la Oslo, lingă Universitate. Gîtul de leabădă se desface nobil, puternic arcuit, tăiat la mijloc de osul axei centrale, deasupra cuprinsului în care se închidea banda întreagă a cavalerilor bătrînei aventuri de vitejie și de jaf. În față, pregătind apariția capului de bestie amenințătoare din vîrfurile clobantului, dantela animalelor misterioase îndrăzneț stilizate ținește marginea. După lungi rătăcirii, lemnul negru, de pe care valurile spălau sîngele luptelor, a ajuns la bătrînețe să ducă la mormînt trupul reginei adormite.

Se întîmplă, asupra celei de-a doua dumineci pe care o petrecem aici, ca seara tîrzie să cadă în cel mai desăvîrșit senin. Marea se vede pînă departe în zări adormind cu o liniștită voluptate. Cerul de un albastru dulce, cu nuanțe nesfîrșit de delicate, se înfășură de amurg în văluri roze desfășurate larg ca inspirația vechiului meșter în liniile de sculptură ale unei vechi biserici de lemn. În acest cadru lumea care se întoarce acasă e ca beată de bucurie.

Muzeul de artă industrială cuprinde splendide colecții de ceramică, mai ales chineză, două aripi pline de mobilă veche, altele prezintînd lucrări în metal, obiecte antice, țesături copte dar ceea ce interesează mai mult și aici e aceeași artă populară, pentru care este în Norvegia un adevărat cult, pe care ea îl merită pe deplin. De-a lungul păreților se înșiră covoarele : de o parte, în țapene șiruri de figuri solemne și naiv ridicule, imitațiile gobelinurilor occidentale, între flori și fructe, prezentînd *Biblia* alături de scene istorice, Cavalerul călare din Hedemarken, de pe la 1180 ; de alta, în altă gamă de culori, mai ștearsă, mai tristă decît în scoarțele noastre și cu mai multă uniformitate, mergînd pînă la monotonie, figurile geometrice, numai pe margini, sau ocupînd tot cîmpul. În vitrine cîmășile nu se deosebesc decît uneori în cromatică de ale noastre ; lipsesc însă benzile de pe umere, și figurile stilizate se îngrămădesc într-un bielsug disgrațios pe piept. Și aici,

în al treilea muzeu deci al produselor populare, îmblăciile, *hyndetraek*, *putetraek*, de ambele feluri : preistoric și apusean. Și aici lăzile larg înflorite, ușile zugrăvite vesel. Lucrul, care poate fi datat prin inscripții, continuă pînă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea. Unele covoare, cu nume de donatori, sînt închinare bisericilor, ca aiurea tablourile și sculpturile.

În față se întinde o grădină ca un rai, deasupra îngrijitelor straturi ale căreia, cuprinzînd toate florile nordului, se ridică înalți mesteacănii cu plîngătoare ramuri. Cloane și arme, dar mai ales „stele” negre, cu vîrfurile artificiale sfărîmate și roase, par a însemna în rune isprăvile vechilor regi. Aici, e cel mai îngrijit poartă din cimitirele lumii. Se unește pompa mormintelor scumpe, cu sculpturi adesea frumoase, și mișcătoarea simplitate a simplelor lespezi, înșirate una lîngă alta, toate asemeni, cu schimbarea numelui singur al membrilor aceleiași familii. Ici și colo e așezat vasul pentru băutura păsărilor care țupăie pe toate cărările și par a aduce solie de la cei vii în vasta împărăție a morților.

Pentru acei cărora Norvegia li datorește recunoștință e un loc înalt și singuratec, o Walhală cu pajiștile largi de care nu se poate apropia nici o funebră vecinătate. Chipul lui Wergeland se desface de pe o stelă fără alte podoabe. Unde e numai steagul țerii cu faldurii de piatră risipiți asupra granitului roșu doarme Björnsterne Björnson, și unde numai stîlpul cernit se ridică deasupra lespezilor e Ibsen și soția lui. Aici în mijlocul oamenilor, între flori, nu departe, pentru motive, lăudabile, de salubritate și lîngă locul unde se aruncă altele din gunoarele pe care viața le lasă în urma ei, stau de pază creatorii morali ai patriei lor, păzindu-și de supt brazdă opera.

În față, alt cimitir. Aceleași brazde, aceleași flori, aceleași litere de aur pe granitul negru, aceeași pace pînă la care zvonul străzilor a murit. Cea mai veche biserică a

oraşului, cu pietrele rînduite încă în veacul al XII-lea — dar temeinic restaurate astăzi şi cu un interior gol şi proaspăt zugrăvit care-şi urlă banalitatea protestantă, înşiră lungu-i pronaos, scurtul cor pătrat, absida altarului şi aceea a proscomidiei. Mic turn modest, acoperiş coborît peste colaterale ; nimic din înălţimea şi complicaţia catedralelor unde dorm regii. La cea mai mare din bisericile de aici, a Maicii Domnului, Freselskirke, în faţa căreia sînt galerii de comerţ ca la hanurile noastre bisericeşti, e doar monumentul cu meşteşugită grilă de fier, de la sfîrşitul secolului al XVII-lea, al unui general. Frumoasele broderii episcopale se află astăzi la Muzeul de artă industrială.

IMPREJURIMILE CAPITALEI NORVEGIEI

Oslo e într-un fiord şi vizitarea lui se face în două ceasuri de vase care adună duminica şi serbătoarea lume de pretutindeni : fete de prăvălie care-şi mănîncă într-un colţisor modestul dejun, multă altă lume femeiască şi cîte un bărbat doritor de odihnă după munca mecanică a săptămîinii.

De la plecare pînă la întors te găseşti numai între vase cu pînzele albe, ca un stol, larg risipit, de păsări marine, între bărci cu motor şi mici luntre în care vişlesc tineri gol pînă la brîu, fete vesele că-şi pot încerca puterile. Toate insuliţele de granit brăzdate regulat, ca un pieptene, de năvala atîtor valuri, sînt acoperite, iarăşi, ca de o coborîre de goelanzi, de această lume albă, albastră, roză, întinzîndu-se, oferindu-se soarelui, zburdînd de viaţă, de sănătate şi de bucurie, fără umbra vreunei intenţii urîte. Vasul trece pe lîngă înotători cari se dau în lături şi rîd ca într-o feerie a unei mări fantastice. Mii de oameni împoporează un capăt de plajă. Pe tot ţermul, unde aşteaptă căsuţele imaculate în mijlocul verdeţii, a grădiniţelor cu broboane roşii de cireşi, copii şi oameni în toată firea, femei

de toată vîrsta aleargă, sar, se aruncă în apă și-și scutură la soarele amestecat cu picuri de ploaie trupurile înviorate de ciocnirea undelor. În această împărăție a celui mai vesel dintre locuitorii oceanianului Neptun nu e deosebire de clasă : sus pe deal sînt micuțele adăposturi ale lucrătorilor și cu o perfectă demnitate ei iau parte la aquatica zben-guire dominicală a unei întregi națiuni.

Și au dreptate să iasă din această frumoasă capitală care supt muntele de sus își răsfiră într-o așa de armonioasă coborîre miile de case. La fiecare pas e o surprindere. Păreții căptușiți cu brad și smălțați cu floarea veselă a locuinților de lemn se sucesc, se întortochează, par a se închide pentru a permite apoi lunecări discrete prin canaluri înguste. Ei par a fi produsul capriciului nesfîrșit al unor neastîmpărate genii marine a căror operă de fantasmă ar putea să dispară deodată deasupra apelor unite în sfîrșit cu ale mării deschise. Mării aceleia de departe, cu valuri mari, care duce la Stavanger cu antica-i biserică, la Bergen cu catedrala, refăcută, a vechilor încoronări, la Trondjem, creațiunea altuia dintre regii neastîmpărului medieval, creator cu puterea acestor insulari a unui ducat, a două regate, a atîtor formațiuni răsăritene, scăldîndu-se în apele surori ale mărilor calde.

Dar acolo, deocamdată, n-am putut ajunge.

SPRE SUECIA PRIN MUNȚI. PEISAGII SUEDEZE DIN VEST

Spre Stockholm, drum în munți supt ploaia înceată, îndărătnică, învăluind zările. Întregi cartiere de lucrători cu micile case de lemn brune. Lumini electrice au rămas prinse de trunchiurile brazilor. De cealaltă parte, lîngă fierăstraiele cu aburi, rîul Lagen cară butucii. De la Lillétröm se părăsește valea Gudbrandsdal, cîntată de Wergeland, care-și avea căsuța aici. De aici se merge lîngă apa Glammenului, larg dezvoltată ca un lac. Lîngă căsuțele

risipite înalte clădiri de fabrică : se lucrează lemnul, se face hîrtie. La Kongsvinger ne apropiem de hotarul Norvegiei tăiat între păduri în care bradul e amestecat cu copacii văilor. Nici o sămănătură : finul cosit se usucă de atîta ploaie pe un fel de garduri.

Lîngă Magnor despărțirea, în mijlocul pădurii cu pămîntul umed și frămîntat, e însemnată printr-un monument care prezintă vecinii scandinavi înfrățiți. În puține țeri s-ar putea încerca în piatră un asemenea simbol.

Linia merge tot pe lîngă șirul dealurilor acoperite cu păduri. Numai în margene cîteva lanuri înguste. Totul sămănat cu căsuțele roșii, care au revenit. La Ottebol stația se desface dintre lileci, și puternicul tei care o umbrește e la acest sfîrșit de august în plină floare. Pămîntul pădurii e răscolit pentru vecina fabrică de turbă (torf).

Terenul e mai favorabil sămănăturilor. Ferme mai desfășură păreții roșii acoperiți cu țigle. Căpițe de fin au forma unor bulbi cu vîrful în sus. În marginea lacurilor, la care ne-am întors, se înșiră un grup de case curățele încunjurînd biserica, și ea de lemn. Cărămida, foarte roșie și dură, e întrebuințată numai la clădirile de fabrică.

Tot mai larg e locul ocupat de lacuri, care se întind pe toată zarea. Drumul se coboară spre sud, prin ținuturi de agricultură. La Kil sîntem aproape de Venner, care se întinde ca o mare.

Prin locuri din ce în ce mai deschise spre Kristinehamn, „Portul reginei Cristina“, unde largile alei de parcare anunță un oraș mai însemnat. De la Laxa, în coada lacului, linia urmează apoi drept la răsărit, spre Stockholm tăind regiuni din ce în ce mai populate. Nicăiri însă, pînă în vecinătatea imediată a capitalei, urme de trecut : ardeuri, deasupra înjghebărilor de lemn, turnul, străbătut de ferești oblonge, al bisericii, totdeauna nouă sau refăcută. De la Laxa forța electrică mîină răpede trenul spre Capitală, printr-un ținut unde fabricile se îndesesc.

În seara care se lasă încet, cu aceeași cenușie umbră, îndelungă, ca supt subita spaimă a unei eclipse, pădurile adinci de brad se oglindesc negre în apele stătătoare care pe rînd își arată și își ascund luciurile. Apoi, după un șir de gări mărunte care-și strecoară o clipă strălucirea fugară, toată zarea se umple de miile de lumini răsfirate în valuri ale Stockholmului.

„Venetia Nordului“ are farmecul lacului său și canalelor care pornesc de la dînsul. Pe granitul dur al capătului de munte se înalță mari palate în stil florentin. Al regilor întrece cu mult tot ce s-a mai adaus în umbra lui : clădirea Ministerului de Externe, pretențiosul Parlament, severa Academie cu fațadă clasică, bănci, imense clădiri de locuință, restaurante cu turnurile terminate în terasă, Muzeul nordic, de aceeași aspră maiestate, și chiar masa roșie, de cărămizi aparente, a noii primării, cu îndrăznețul turn masiv biruind puterea înaltelor ziduri tăiate prea rar de mici ferești gotice și sprijinindu-și laturea de către apă pe coloane prea mărunte. Cu ele împreună, el formează ca o cetățuie interioară, ca un nucleu de necucerit, un ade-vărat Kremlin al stăpînului de pe vremuri, al aceluia care a păstrat stema celor trei coroane ale Uniunii din Calmar. Cu lungile lui șiruri de ferești și rampele care se taie armonios el are cu mult mai mult prestigiu în vechile lui pietre din secolul al XVI-lea decît ceea ce vremea modernă, cu tirania claselor și îmbulzeala partidelor, a lăsat monarhiei constituționale. [...]

În acest cuprins îngust se taie străzile pietruite cu același granit din care sînt făcute, în țara caselor de lemn, pachetele marilor clădiri ale burghezimii de funcții și de comerț. În așa de puțin spațiu orașul de atîtea sute de mii de locuitori își aruncă într-o turbată alergătură camioanele și automobilele înaintea cărora fuge o lume îngrozită. Din tot nobilul calm de acum un sfert de veac tehnica învingă-

toare n-a lăsat aproape nimica. Neconținutul vuiet surd al marilor capitale răsună și aici în această scoică de stîncă tare care se prinde de stîncoasele temeiuri ale prelungirii de munte. Un tip omenesc înalt, tare, vînjos, în făptura căruia, scandinavul de rasă se amestecă adesea cu finezul, și, cred, cu un oarecare tip baltic, care nu e de obicei frumos, corespunde aceleiași hotărîri dîrze a naturii. Aici nu mai e poetica semînție a vichingilor aventuroși, blonzi germani pur-sînge, ci substratul politicei războinice de pe vremuri iese din această interesantă sinteză omenească.

Muzeul nordic întrece tot ce se putea închipui, ca bogăție și ca bună orînduială.

Partea de jos e închinată istoriei. Și aici ce domină e regalitatea care se luptă. Steagurile ei și steagurile cucerite de dînsa pînă la zdrențele cu dubla pajure pe ele, atîrnă de pe balcoane, unul după altul, în grupe după victorii succesive. Carățele cu aurul așa de nou domină cu strălucitoarea lor masă. În cutare loc se expune un drăguț leagăn regal. Armuri de carusel stau în picioare amintind pompe cavaleresti părăsite. Săbii, puști, pistoale, care au aparținut suveranilor sau celor de supt imediata lor comandă, daruri de metale scumpe și pietre rare venind de la hanii tătari sau de la alți domni ai Orientului. Prinosul trimis de ardeleanul Gabriel Bethlen, un cumnat, prin soția sa Caterina de Brandenburg. Prada orientală cîștigată de avîntul epic al lui Carol al XII-lea. O imensă figură regală ciudat zugrăvită se prezintă drept în fața cui intră. Și nu lipsesc nici amintirile tragediilor de luptă sau de palat: calul lui Gustav-Adolf în lupta de la Lützen în care el a căzut de arma chiurasierilor lui Piccolomini, coiful lui, năframa și cămașa care poartă încă urmele sîngelui ce s-a scurs din teribila rană, biata pălărie de piele a lui Carol al XII-lea la Bender, simpla-i tunică albastră, tricornul pătruns de glonte, veșmîntul de curte stropit cu ordine și

masca de veselie întoarsă în spaima morții a lui Gustav al III-lea, omorît de Ankarström la un bal.

Dar, sus, în două rînduri, pentru Suedia însăși și chiar, cît de bogat, pentru Norvegia, este *celalt*, cu toate ale lui : peranul care dă pe plugar și pe ostaș. Și aici covoarele în stil geometric, cele care imită în biet *folklore* naiv tapetele cu subiecte istorice și religioase, nesfîrșit de multe, cămăși, care ar părea să vie de la noi, lucrări în lemn de o infinită varietate, cu mai multă predominare decît la norvegieni a artei preistorice, lucrări în fier, de la lacăte și pînă la grile, lăzi de țară și lăzi de breaslă, paturi cu lemnul măiestru lucrat, mobile de tot felul. Materialul e rînduit după provincii. În dulapuri apar deosebitele costume, cu pieptărașe și pestelcuțe, ale femeilor, și nu lipsește nici tota cu dungile în lat. Pentru a da impresia vieții cîte o femeie care păzește poartă veșmîntul provinciei sale. [...]

Ieșit din lunga operă a ilustrului arheolog Montelius, partea istorică a Muzeului Național prezintă într-o uimitoare bogăție seria urmelor nescrise ale activității omului preistoric, din nord pînă la marginile evului mediu, căci aici antichitate nu este și vechile forme de viață se continuă foarte departe (în epoca modernă, se mai întrebuintau ruinele, care, cum se știe de altfel, nu sînt decît o imitație a vechilor litere grecești, luate din Bizanț). Lucrul aurului se adaugă la puternica industrie a fierului. Forme pe care școala suedeză le consideră ca „gotice“ se alcătuiesc și se dezvoltă. Ce este alături ca pictură de altar e tîrziu și în general slab ; influența germană domnește fără rivală.

Rîndul de sus e galeria de tablouri. Cele străine sînt multe și bine alese. Nu e puțin lucru ca aceeași odaie să cuprindă un grup din cele mai frumoase portrete de Rubens. Madona lui Jordaens, puternica lui Susană sînt din cele mai rare opere ale maestrului flamand. Italia a dat un dureros Crist al lui Bellini, un grațios Botticelli, un Bronzino înfățișînd cutare doamnă din neamul Medicisilor. Nu lipsește sus, un Mîntuitor bizantin profund impresionant,

icoană de proporții mari și de o mindră concepție. Pictura franceză mai mică din secolul al XVIII-lea e lângă odă, care adună o schiță a lui Delacroix, mai multe bucăți de Corot, Courbet, Dupré. Cît despre pictura suedeză, ea trage de la onestitatea operelor pline de un armonios realism în marele salon la nebulă, pretutindeni acceptată, a școlii moderniste. Zorn zugrăvește scene și figuri de un puternic realism, chemînd din toate colțurile satelor viața adormită a claselor rurale ; Lindholm, Troli contribuie la aceeași viziune sinceră. O notă mai întunecată, mergînd pînă la tragic, o reprezintă Josephson. Liljenfors vrăjește aspecte unice ale unei clime care amestecă ziua cu noaptea în cele mai delicate sinteze. În același gen, cu mai larg orizont, mai multă poezie discretă, prințul Eugeniu, fratele regelui, prinde cu măiestrie amurgul fără raze care zăbovește asupra locurilor pierdute între stînci. Nu se poate un mai entuziast imn, ridicat de glasuri diferite, care se confundă totuși în aceeași armonie, patriei. Cu atît mai tristă e decăderea în confuz și exagerat, în strident și anormal, care urmează.

Pe locul vechilor șanturi, deci la Skansen, un entuziast romantic al comorilor țerii sale, Hazelius, a început ca student sărac adunarea elementelor răzlețe din care se putea face icoana vieții suedeze de la țară. Azi în imensul parc care se deschide cu bustul lui de bronz și în care se păstrează cu sfințenie căsuța de lemn în care el ca bătrîn și-a sfîrșit zilele se cuprinde casa țerănească în toate aspectele ei, mai puțin caracteristică în stil și în fațadă decît cea din Norvegia, dar plină de întreaga ei zestre, asemănătoare cu aceea din cealaltă țară scandinavă. O casă de preot e de la jumătatea secolului al XVII-lea ; pe părete sînt încă portretul lui Carol al XII-lea și al părintelui său. O biserică întreagă mutată aici n-are prea mult caracter, dar e de cel mai pitoresc aspect clopotnița, ai cărei stîlpi înalți sînt acoperiți cu șindilă așezată în șiruri ca solzii. Case întregi au același înveliș. Apare și cortul-casă al laponului, cu va-

ra în mijlocul celor câteva obiecte primitive. Cum și aici, omul locului trebuie să se vadă în căsuța lui, lăpona cu ochii oblici și umerii obrazului ieșiți se învîrte în spațiul îngreunat ca în adevărata ei gospodărie din nordul depărtat.

În jur e flora și fauna țerii, aceasta pînă la ultimii zimbri, pînă la castorii din nou aclimatizați în nord, la urșii albi și la greoaiele focu cu trupul de cartaboși și capul de bancher bătrîn. Aici, ca și aiurea în această țară de bună-
late și viață, veverițele sprintene cu coadă în evantaliu își joacă pe iarbă și peste cărări mogîldețele alunii. Mai departe, ca în regiunile cercului polar, cireada de reni, de la puiul abia deprins cu mersul pînă la formidabilul patriarh cu coarnele larg înrămurite, se grămădește : în colibe pe mesele lungi de lemn alb s-a adus anume pentru dînșii mușchiul albastru-sur al țerii lor de origine. După toată truda vieții lui acest singur ajutor al omului în regiunile unde, timp de jumătate de an, e noapte și în amiazi, va fi jertfit de stăpînul și tovarășul său și în ospătăriile de la țară se va vinde neagra lui carne afumată în smocuri umede care par tăiate vii. O lume care încetul pe încetul se îndepărtează, se pierde, se stinge de cînd cazmaua izbește în stînca lor roșie care dă fierul. Danțuri se joacă pe platformă ca la Oslo, și iată parada pe care și-o fac între ei băieți și fete, complimentele către public, ușoara purtare de o aleasă gentileță de *cavalleria rusticana*.

În față, peste întinderea de apă, acoperită de vase, în căderea serii miile de lumini se aprind în mori și silozuri deasupra negrului granit.

La capătul unor lungi alei, cu desisuri seculare, cu poduri pitorești, pe care le ridică la trecerea luntrilor de plimbare fete sprintene care danțînd învîrt macaraua, prin toată această fragedă Svîteră septentrională, ajungem la castelul așezat între lacuri, în punctul chiar de unde privirea îmbrățișează în același timp pădure, întindere de ape, blocuri de înaltă zidărie, prinsă pe granit. Acolo un bancher bogat, Thiel, a adunat, pe lîngă un grup de Rodin, un

șir de schițe franceze de-ale lui Carrière ce e mai caracteristic în pictura contemporană a țerii sale. Totul e și aici din priveliștile fantastice ale țerii cu zilele cele mai mari urmînd nopților celor mai lungi : albe zări ninse, zori triumfale, seri cu lumina trecută prin sită, vietăți răsărînd de supt stîncă, vulturi răpezindu-se din văzduhuri, lebede albe plutind în albastrul adînc al luminii fără soare, termuri de mare sămănată cu vîlmășagul păsărilor luciului. Se merge pînă la marile portrete trase din îndrăznețe, linii albastre ale lui Jansson. Astăzi statul e stăpîn pe comoata adunată de bogătaşul evreu care n-a voit ca bogata lui recoltă să rămîie după uși închise.

Duminecă, pe cel mai vesel și cald soare pe care l-am apucat în aceste locuri ale nordului, străbat străzile, mai libere puțin de alergarea turbată a automobilelor. Totul e închis ; prăvălii, muzee, biblioteci, chiar și restaurantele și cafenelele, pînă la ceasul unu, cînd se mîntuie serviciul în biserici. Acestea sînt pline, dar cu o perfectă rînduială pe stalele de unde nu se clintește nimeni. La biserica germană, destul de cercetată, largul cuprins răsună de cuvintele predicei.

Printr-o deosebită favoare putem vedea sălile palatului nobilimii. Dintre cele trei „state“ de odinioară — al țeranilor fiind reprezentat, cum se vede din cutare tablou, de un rural bărbos și pletos, cu un fel de jachetă rusească legată la mijloc și cu cizme în picioare — numai acest „*ordo equestris*“ și-a păstrat casa. Vastă clădire cu fațada împodobită, pe care e însemnată deviza „*arte et marte*“. Mobilarea, foarte distinsă, aparține la deosebite epoci ale trecutului. Sala cea mare, unde se păstrează locuri deosebite pentru fiecare — de o parte conții, de alta baronii, în față nobilii obișnuiți — e tapisată întreagă cu stemele familiilor nobile, pe fiecare însemnîndu-se și data intrării în ordin. Nu mai poate fi vorba de un rol politic, dar clasa se simte încă : dispunînd de o avere totuși însemnată, ea se îngri-

jește de cei nenorociți și scăpătați dintre nobili. Întimplător, aceeași sală, dominată de chipul lui Gustav-Adolf, e închisă pentru congrese.

Merg o bucată de vreme, condus de experiența de o viață a prietenului Karadja, crescut aici prin vechiul Stockholm, plin de amintiri istorice și de clădiri care au fost marture ale trecutului. Strîmte strădițe de odinioară cu șerpuitoarea linie plină de surprize, case întunecate cu porți pe frontonul sculptat al cărora se găsesc date din secolul al XVII-lea, pieți pe care au căzut capete în lupta cu monarhia Danemarcei, s-au înălțat ruguri pentru rebeli și au ars cărțile catolicismului detronat. Strada de comerț tăind acest cartier, care se întinde pînă în dosul palatului regal, e ca o Mercerie venețiană, îngustă, plină de vitrine amestecate. În această veche parte a orașului, unde nu urlă la fiecare răs_pîntie automobilele, cîte un blajin bețiv, întîrziat în cîrciuma lui, se lasă dus amical, pînă la închisoarea care-l așteaptă, de calmul sergent de stradă cu atitudinea de *constable* englez. În centru a rămas numai ici și colo cîte o zidire a trecutului, căruia-i aparține vechea primărie și de care era legat și palatul ars în jurul raclei lui Carol al XI-lea, tatălui eroului de la Narva. Pe una din piețe s-a așezat reproducerea în bronz a frumoasei sculpturi în lemn medievale, undeva într-o biserică, reprezentînd pe Sf. Gheorghe luptînd cu balaurul, pentru mîntuirea domniței care-l așteaptă.

De fapt, aici orașul nou e pretutindeni. El nu e un adaus la celalt, o culegere de *avenues* nouă-nouțe în margene. De-a lungul lacului, unde abia întîrzie cîte o veche clădire din veacul al XVII-lea, cu roza ei fațadă împodobită de sculpturi cenușii, se împlîntă, adesea și pe stîlpi de lemn ca la Veneția, imensele zidiri de granit : bănci, școli, oteluri cu terasele pline de lume elegantă, căreia-i place a trăi bine și larg, săli de petrecere care anunță afară ora exactă la care se mîntuie balul, locuințe de bogătași, ca aceea în stil *mudejar*, spaniol, pe care proprietarii fără copii le lasă

bucuros, urmînd exemplul regalității înseși, obștii pentru muzee, poșta, bursa, Teatrul Național, opera, în altă parte marea bibliotecă populară — deosebită de depozitul, plin de cele mai rare manuscrite și incunabule, pe care-l conduce domnul Isak Collin — în stil modernist.

După-amiazi intrăm în biserica gotică din Riddarholm, din „Insula cavalerilor“, care, sămănată cu pietrele nobilimii, cuprinde mormintele regilor. Doi dintre cei vechi sînt la altar : mari statui moderne culcate i-ar reprezenta. Gustav-Adolf e pomenit la dreapta, și eroicul chip se înalță deasupra sicriului greoi. În față, supt steagurile smulse de la rușii lui Petru Alexeievici, între tobele pe care s-au bătut ritmurile atacurilor cutezătoare, sarcofagul simplu al lui Carol al XII-lea ; alături sora și moștenitoarea, Ulrica-Eleonora ; în criptă dorm ceilalți ai neamului vechilor regi. Pentru cei noi, morminte pompoase într-o capelă din dreapta. [...]

IMPREJURIMILE STOCKHOLMULUI

Mălarul se întinde fără sfîrșit, zeci de kilometri. De o parte și de alta, cîtăva vreme, vilele, căsuțele de lucrători, toate de lemn, adesea cu steagul țerii împlîntat în grădina plină de copii, corturile vizitatorilor de duminică smălteză bogatul verde al brazilor crîescuți pe rotundele lespezi sure. Ici și colo palide flori albe ori roze acopăr cu un ușor tapet asprimea granitului. Apoi nimic decît pădurea, aceeași, neatinsă, nebiruită, pustie (2 locuitori la kilometru). Deasupra luciului ușor încrețit, care resfrînge cerul de plumb al toamnei începătoare, trec păsările de mare, oprindu-se uneori pe semnalele cu vîrful în formă de mătura care arată mersul vapoarelor. E simbătă și luntrile nu străbat luciul ; din cînd în cînd numai o corabie cu pînze cără încet sarcini grele de lemn.

La o întorsătură se desface, între căsuțe ce se confundă între ele, masa puternică a unui castel regal. E Gripsholm. Imensă alcătuire de piatră cu turnuri rotunde, acoperită cu caracteristica vâpseală roșie. O restaurație recentă i-a distrus patina istorică. Dar neatinse se păstrează unele părți din fațadă și vechea piatră a rămas dură, goală în scările învîrtite, în zidurile aspre ale închisorii unde legenda așează suferința regelui nebun Eric al XIV-lea, pecetluit aici de uzurpația fratelui său. Ici și colo în marea cușcă de granit cu șaizeci de încăperi vremuri mai blinde au încercat să creeze colțuri de viață plăcută. Secolul al XVII-lea deschide săli de recepție, al XVIII-lea crează pentru iubiri princiare ascunse cîte un șir de budoare și salonașe, care încearcă între acești pereți reci să zimbească; undeva s-au lipit oglinzi, s-au înălțat coloane dorice, s-au înșirat fotolii și s-a deschis o scenă: umbra lui Gustav al III-lea francizatul, elegantul, e aici aproape de a nebunului Eric.

În curtea largă două splendide tunuri de împodobită formă italiană odihnesc, fiare supuse, cu boturile de mistreț care le termină. Înscriptia, într-o solemnă slavonă, pomenește pe Ivan cel Groaznic și anii 1575 la 1578.

Și, așa, sute de portrete, originale și copii, de regi, de prinți, indigeni și străini, de generali și cavaleri, de nobili cu și fără funcții tapisează zidurile care au văzut atîtea schimbări. În nesfîrșitul muzeu de figuri, întîlnești o dulce Marie Stuart, copilă cu vioii ochi-negri mari supt căpița care strînge perisorul blond, o tînră Elisabeta a Angliei cu fina figură albă, cu privirea rece, dar încă umedă de tineretă. Un sprinten Carol al XII-lea ca rege, lîngă atîtea alte pinze care-l înfățișează, copil blond, roz și zglobiu, uneori și cu părinții, alături de sora lui Ulrica-Eleonora. Este și un colț de Orient, cu genealogia sultanilor în chipuri și cu ambasadorii în turbane, serviți de dragomani fanarioți.

Întinderea Mălarului e plină de vase în cutare după-amiază strălucitoare, care nu-și va transmite caldul, bunul soare zilei celeilalte. În toate părțile aleargă albe pinze,

luntrice electrice, bărcile, vapoarele de comunicație. E o bucurie generală că apele rid în atâtea lumini și fiecare-și cere partea din mișcarea, din plăcerea la care ele invită.

Cale de aproape un ceas, la Versailles-ul suedez, plin de prada de bronzuri a războiului de treizeci de ani. Castelul greoiu și dizarmonic, cu pereții triști supt cupolele împrumutate din răsărit se oglindește în apele mereu încrețite ale lacului imens, care-i dau un farmec ce lipsește creațiunii artificiale pe un teren fără frumuseță a lui Ludovic al XIV-lea. După normele epocii acestuia se desfășură minunata grădină plină de statui. Cifra Ulricei-Eleonora înseamnă data. Între flori și opere de artă eroismul disprețuitor de forme, de frumusețea însăși, se leagă de bielsugul monarhiilor stăpîne pe popoare cărora nu li se cerea decît ascultarea și tributul. Se lasă seara cu steaguri de aur în apus, și pe butoaiile de metal răsturnate ale semnalelor durduliile păsări albe ale mării se adună în grupe de odihnă.

Celalt mal al Balticei e întru toate asemenea cu cel suedez. Căci Suedia a radiat în afară de-a lungul veacurilor : asupra insulelor, din care Aland se cerea reunită la regatul din vest, deși s-a dat dreptate Finlandei, de care ține astăzi ; asupra Finlandei înseși, unde cei mai mulți înțeleg limba suedeză, și atîția o și vorbesc ; asupra acestei Pomeranii odată slavo-letică de rasă, care a făcut parte din statul suedez. Pe Rügen același cîmp de ovăz și de grîu, de cartofi, de sfeclă, aceleași vaci albe-negre, aceleași mori de vînt cu largile aripi. Și, după ce se trece la Stratsund, țara cu vechile biserici roșii amintește mai mult ținuturile scandinave. Ce vine mai jos către Berlin, cu casele de cărămizi răpănoase și meschine, cu tristele fabrici banale, n-are caracter. Pădurea de brazi care ocupă nordul Prusiei face parte din peisagiul nordic. Dar îi lipsește nobleța și pitorescul granitului.

AMERICA ȘI ROMÂNII DIN AMERICA

CAPITALA AFACERILOR

1. New York

Prietenii sînt pe bord : Davila, Benchea, Boncescu, Rosenthal, fostul director al *Adevărului*. Alții și alții. Ziariștii americani au venit în grup, cu fotografii și fac întrebări care nu sînt așa de curioase cum se spune că ar fi obiceiul. Îi interesează la noi chestia evreiască — mulți dintre ei sînt creștini — și politica d-lui Mussolini. Răspund cum și cît pot. Mi se spune că adesea cuvintele sînt rău înțelese sau răstălmăcite. Ce pot face ?

Statuia Libertății.

Răsărind din ceață în fața imensului roi omenesc, dreaptă, poruncitoare, cu imperativul gestului izbăvitor, ea impresionează. Oricum i s-ar judeca valoarea și oricît i s-ar critica proporțiile, ea are avantajul de a pune în fața laboratorului de muncă, haosului de afaceri, un concept moral, unul din cele mai seducătoare și mai nobile ideale și afirmația mîndră a principiului generator pentru această societate, chemată, cu trîmbița mobilizării tuturor energilor, din toate colțurile lumii.

Îndată, sîntem în angrenajul de fier al docurilor. Fiecare-și așteaptă după nații și companii noi sosite. Batiste

italiene flutură în vînt, înaintea chinuiților frați veni să-și caute pînea. Un mare grup românesc e alături.

Și în frumoasa, vasta sală a navigației italiene, timp de aproape o oră ascult pe rînd bunele saluturi de întîmpinare ale tuturor celor cari au România în singele sau în amintirea lor mișcată. Preoți ai Bisericii unite, muncitori în haine de serbătoare, poetul și filologul Feraru ; evrei din Moldova de care-i leagă inima, vorbesc din prisosul sufletului lor mișcat. Nu e greu a se găsi pentru fiecare bunele mulțămiri cuvenite.

Sîntem acum în oraș. Nu văd îmbulzeala furioasă a vehiculelor mecanice de care se vorbește de obicei. O perfectă ordine împiedecă haosul care altfel s-ar produce. La gări desigur va fi altfel. Și nimeni, aici ca și în orice mare oraș muncitor, nu poate opri, la ceasul cînd omul are voie a trăi pentru sine, îngrămădeala care nu știe ce e acel dulce lucru de trecut : politeța. Dar totul merge cu o rînduială desăvîrșită. Automobilele se întîlnesc, se potrivesc, se opresc fără nici o nervozitate, așa cum pe trottoare — aici abia cercetate — atîta lume se poate suferi și înțelege între sine.

În lenta cădere a zăpezii imediat topite defilează fațade sure, roșietice, violete, brune: de case pentru lumea săracă, de adăposturi provizorii, care cheamă pe emigranți pentru întîia introducere și inițiere. Prăvălii modeste în care clipește primele lumini electrice. Recunosc ușor tipul clădirilor. E casa Mării Nordului : aceeași, în Anglia, în Belgia, în Olanda, în Danemarca, în Norvegia. Construcția de cărămizi aparente pe care funinginea nu le înnegrește cu totul ; scara cu mînerul de fier care înaintează asupra străzii, fereștile dese, pătrate. În tot ce se va clădi pe urmă această primă marcă de fabrică a vechilor coloniști se va păstra. Oricît ar vrea să fie alții, atunci cînd în atîtea domenii ei sînt fără îndoială cei mai tari, americanii nu-și pot renega originile. E aici vechea căsuță neerlandeză, unde s-au oploșit cei dintîi înaintași ai marilor familii artistocratice

de azi : Astor, Vanderbilt, Ironia lui Washington Irving față de Dietrich Knickerbocker nu poate înlătura ceea ce a lăsat acesta în piatra care nu moare, care se perpetuează crescînd pînă la uriaș, la fantastic și la absurd.

Căci așa au vrut împrejurările, nu ambiția omenească, orgoliul de Titan țintind tot mai sus pînă la bolta pe care *sky-scraperele* o anulează, o trimet așa de departe încît dispăre cu totul. Pe această insulă Manhattan, cu vechiul nume indian, între cele două „rîuri“, era singurul loc de poposire în fața unicului mare port de pe o coastă nemărginită, dar de la un capăt la altul ermetic închisă. Cîțiva kilometri pătrați de stîncă, dar o stîncă așa de profundă, așa de tare că poți sprijini orice pe dînsa, mutîndu-i granitul în înălțime. Și oamenii se puseră la lucru — nu de la început, ci atunci cînd porni marele flux al neocupațiilor, cînd mizeria unită cu inițiativa veniră să facă pe această rocă o minune de tehnică fără păreche.

Rămîne desigur în general casa pînă la zece rînduri, cu încercări de arhitectură : frontoane stîngace, de alt stil, acoperind goliciunea teraselor, colonete grecești de rupere a unei uniformități care mai sperie încă. Strada pe care lunecă automobilele, într-un depărtat hure, cu care acuma în orice parte a lumii urechile ni sînt deprinse, trece largă, curată între aceste magazine, depozite, case de comerț, bănci. Din mijlocul acestei arhitecturi care ni e familiară, leviathanele, monștrii științei echilibrului precis calculat se înalță pînă așa de sus de nu li poți urmări decît de foarte departe culmile. Cîteva cu miile de ferești ale zecilor de rînduri, pînă la șazecei în retragere de la unul la altul, ca niște colosale piramide cu trepte venind din lumea zeilor Haldeii ; altele fără nici o nuanțare, o lădiță de oameni peste altă lădiță. Ce ar putea să însemne aici o ornamentație grațioasă care s-ar pierde, una impunătoare rupînd continuitatea în sine maiestuoasă a repetării îndărătnice a aceleiași linii ! Ici și colo se încearcă un turnuleț ca o ciupercă părăsită. E reminiscența altei

arhitecturi, pentru altă lume. Cîte un turn gotic de biserică răzbate pentru ca Dumnezeu să nu fie prea umilit faţă de ce au făcut rebelii aceştia de oameni. Masele sînt așa de formidabil de ponderoase încît ideia riscului dispare cu totu. E o lume de Geryoni aşezată.

Ca la un semn se aprind acele mii şi mii de ochi. Dihăniile *privesc*. O privire limpede. Vezi fără storiuri tot ce este înuntru. O impresie de chibzuială matematică în totul. Simţi, cu furnicările supt picioare, pe pări a marii roabe, electricitatea, care încălzeşte, luminează, lucrează, neconţenita circulaţie a ascensoarelor întreţinînd viaţa acestor multiple etaje care nu cer sfortarea picioarelor omului, devenit, afară de splendida lui minte, creatoare, dominante, numai o parte mică a uimitoarei mecanici pe care a suscitāt-o.

Aşa trăiesc zi de zi milioanele.

A doua zi cerul e aproape luminos. Numai depărtările-şi păstrează albul veşmînt de ceaţă. Strada în acest carter nu înfăţişează figurile de care se vorbeşte. Pe trotore o lume amestecată : sînt şi elegante toalete femeieşti. De o particularitate de rasă nu poate fi vorba, New Yorkul e unu din marile centre evreieşti : mii de evrei numai de la noi. Elementele de imigraţie domină. Ca şi în Parisul de azi însă, omul vechi dă norme. El impune şi transformă. Un „anglo-saxonism“ de atitudine, care e şi el o realitate etnografică, deşi nu şi antropologică. Natura, felul de viaţă, scopurile comune modelează, duc la uniformitatea care se face tot mai adîncă. A nu se uita şi influenţa acestei ciudate limbi, dislocate, desosate, fluide, sugestie mai curînd decît accentuare, care e limba engleză. Are comunicativitatea electricităţii.

Tot felul de automobile, autocamioane, tramvaie cu două rînduri, căruţe de transport cu coviltirul tăiat, ca acela care poartă la Paris pe turiştii americani. [...]

Același mers socotit al automobilelor. Luminile roșii și verzi le orientează. Dar la semnul de oprire mișcările circulare din străzile laterale sînt îngăduite. Nicăiri pripă. Nici la ieșirea din magazine și birouri mulțimea nu se grăbește. E extraordinară posibilitatea de a produce cu metodă așa de mult fără nici o nervozitate și fără nici un năcaz. În cartierele sărace desigur va fi altfel. Dar New Yorkul e orașul debușeului, nu al producției.

Din vechea curățenie olandeză, s-a păstrat cea mai meticuloasă grijă în gospodăria fiecăruia și în a tuturor.

Mergem să întîlnim pe rectorul Universității Columbia, dl. Murray Butler, o mare personalitate, care de aproape un sfert de secol conduce înaltul așezămînt, cel mai cercetat din toate Statele Unite ; minte superioară, caracter ferm, idealist care-și închină silințele ideii de pace în Europa, el nu e destul de înțeles ca să poată fi urmat, dar autoritatea lui morală e enormă și lucrările-i de psihologie și pedagogie, de politică sînt foarte prețuite.

Pînă la marele complex de clădiri ale cochetelor „collegii“ străbatem, vreo jumătate de ceas, o bună parte a orașului. Centrul de *sky-scrapers* e îndată părăsit ; clădiri mai modeste ocupă marginile unor străzi care pe alocuri sînt puținel roase de circulația puternică. Intrăm în parc, izvor de aer și de sănătate pentru orașul îngrădit la mijloc. Vechea pădure, tăiată, unde e Universitatea, abia acum cincizeci de ani, e aici întreagă, doar rărită, cu tot capriciul dilmelor ei, cu tot neprevăzutul copacilor pe cari nici un sprijinitor nu i-a îndreptat și nici o foarfecă nu i-a mutilat. O bucată de natură frustă, în toată variația și în toată desăvîrșirea ei. Nimeni n-a cutezat încă a se atinge de dînsa. Mai bine grămădesc, aiurea rîndurile peste rînduri pînă la nourii îngerilor.

La întors pe așa de largul rîu puține lumini se mișcă. Peste vastul spațiu de întunec, șirul de forești luminate se succedă pe capătul dealului.

Azi am trecut mai departe decît clădirile roșii și vi-
nete ale Universității Columbia, între care marele „otel
„internațional“ pentru studențime. Noile cartiere se în-
tind încă o bucată de vreme. Același stil de case în care
ceea ce impune e soliditatea și un fel de mulțămire, de
liniște așezată, ca și de bună îngrijire de toate zilele.

Lipsește însă pentru anume zidiri de un caracter spe-
cial adaptarea la mediu. Marea biserică gotică abia ispră-
vită, cu puternicele-i turnuri pătrate, cu adîncă scobitură
a ușilor și fereștilor ogivale, vine de-a dreptul din goticul
înflorit al Angliei și ar avea un sens în cadrul istoric de
acolo, amintind o viață care s-a dezvoltat normal an de
an și secol de secol. Mai ciudat e cînd, pe lângă unele orna-
mente de o formă deosebită, cutare sinagogă participă și ea
la onoarea aceluiași stil ogival.

Am trecut pe lângă goala zidire roșie, de proporții în-
tinse, a Muzeului Metropolitan. La capătul drumului nos-
tru e un alt complex de alte zidiri cu aceeași destinație.

Nu muzee ale statului ori ale comunei. Fiecare din ele
are alt caracter, altă origine și alte venituri. Unul își da-
torește ființa Societății de geografie, altul unei Societăți
spaniole, cel de-al treilea e consacrat, fără îndoială de o
organizație anume, cunoștinții vechii vieți indiene.

E aici, în trei rînduri, un muzeu, tezaur de documente
privitoare la lungi secole din activitatea pe toate terenuri-
rile a unei mari, viguroase și inteligente seminții de om-
meni. Ideia pe care o dă despre vrednicia, despre chema-
rea și posibilitățile ei e din cele mai înalte. Ai a face cu
dezvoltări de îndemînare artistică și tehnică din care ar
fi putut ieși una din cele mai triumfătoare civilizații ale
lumii. Sentimentul de sinceră, de adîncă admirație se
unește cu acela al regretului că împrejurările istorice au
prefăcut această rasă așa de înzestrată într-o nenorocită-
ceată de învinși, aruncați în pustiile Vestului, dezbrăcați
de pămînturile care li-au băut sîngele, închiși în „rezerve

ca ultimii reprezentanți ai unei spețe de dobitoace menită să dispară în salbătăcie și părăsire.

Păcat că aceste comori de care trebuie să vorbesc mai larg sînt prezintate după hazardul vitrinelor, fără osebite după categorii firești, după felul materialelor și tehnicei ! Și încă mai mult : după regiunea bine determinată, căreia-i aparțin, după curențele din care fac parte, după vîrsta căreia, ca linie și culoare, ca elemente înfățișate îi aparțin.

În ciuda acestei pitorești dezordini, să încercăm a deosebi.

La bază, în fund, prin părțile de nord și vest, ca Alasca, rămășițele, pînă adînc în epoca modernă, ale unei străvechi civilizații a pietrei, a simplei pietre așchiate, care rămîne în vîrfurile sulitelor clasei războinice. Nici îndemănare, nici preocupare de frumusețe.

Alături însă, vezi obiecte de fier, care arată o civilizație cu mult mai înaintată, și ea e. firește. aceea a altor triburi și a altei epoci. Masivele ciocane sînt cu totul altă armă decît acele simple vîrfuri de cremene ciocănită.

Pentru a se avea arta religia intervine. Acea ciudată, întunecoasă religie de capricii și de mistere, de monstruoase strîmbături și de sugestii bizare, de vrajă și descîntece a unui popor cu mintea altfel făcută decît și a celor mai superstițioși dintre noi. De acolo vin stîlpii de poartă, aspru tăiați din lemnul brun și negru, cu un monstru uman încălecat peste altul pe care-l strivește : ochi bombați ca ai unor gîze uriașe, guri deschise pentru a rosti cuvintele de farmec care nu se aud. De acolo animalele uscate, triste capete de vulturi fără carne, șuvițele de păr negru prinse de pielea galbenă pe care o înfloresc mărgelele multicolore. De acolo măștile de uimire și de spaimă, menite să înghețe pe dușmanul lipsit de dinsele și să dea și mai mult curaj războinicului care atacă. De acolo figurile și figurinele cînhite, diformate, cu coifuri în etaje, cu îmbrăcămînți înflorite și pline de tot felul de învîrtituri și sucituri. De acolo scenele cu indescifrabile

înțelesuri în care se amestecă trupuri omenеști contorsionate și simboluri stilizate, într-o învălmășeală de un mare efect decorativ. De acolo vasele din valea râului Mississippi, care reproduc fața tatuată sau tăiată de răni, a dușmanului mort cu ochii dureros închiși.

Războiul, gloria și măreția șefilor, orgoliul unei clase dominante veșnic în stare de război cer anumite însemne. De aici chivere năstrușnice, coroane de pene de papagal, mantii de piele ori de pene amestecate, tot felul de ornamente din mărgel colorate.

Dar însuși simțul de frumuseță, instinctul de artă a lucrat, și fără alte îndemnuri, pentru a crea opere care atrag și smulg admirația. Toate materialele au fost întrebuințate : acele mărgel în toate culorile curcubeului, sfărîmăturile scoicilor în care se răsfrîng toate nuanțele, fragmentele de pirite cu străluciri de pietre scumpe, care dau ochi figurilor de animale și smălțează hainele de paradă ale ostașilor, alabastrul din care se desfac reliefuri de o nesfîrșită varietate, bulbucături brobonate, pielea de animal uneori prefăcută într-o peliță albă de o fineță neatinsă, olăria de toate formele, pînă la gîturile lungi ale marilor vase rituale.

Principiile acestei arte care se întinde de la ghețurile nordului pînă la căldurile tropicale din Mexic și Guatemala, pînă la văile înalte ale Perului, sînt deosebite. Unele aparțin direcției lineare, abstracte, stilizate, geometrice, pe care așa de bine o cunoaștem și de la noi. Astfel desenurile, de o rară delicateță, de pe cojoacele canadiene, asemănătoare cu acelea din Siberia și din toată partea corespunzătoare a Europei. Astfel cămășile de lînă de capră ale indienilor din Alaska, în care se prefăce în linii frunza, dar lîngă dînsa ochiul omenesc, în mai multe expresii, figura însăși cu amîndoi ochii, cu nasul lățit și gura rînjită, liniile analoge de pe cutare vas din Perul „preistoric“, avînd în gurguie reproducă figura omenească abia schimbată de stilizare. Astfel în minunatele oale din Chihuahua, în același

Mexic, cu amestecul de romburi, de rotunduri punctate, de melci învîrțiți, de figuri umane supuse aceleiași operații de reducere lineară ca la locuitorii asprei Alasce.

Alteori însă realitatea caricaturală apare în locul acestei reduceri la abstractul geometric. Oameni în atitudini crisplate, jimbate, cinchite sînt amestecați cu păsări, cu dobitoace, neexistente, ca în vasul din Honduras (Yascaran), ori în cele găsite la San Salvador.

O a treia categorie prezintă, ca în unele desemnuri din cavernele franco-hispanice, pe lângă ornamentul geometric, animale, cerbi (în Noul Mexic), în al căror corp intră însă același ornament. Pînă ce se dă animalul însuși, ca în Peru, pe alte vase.

Un simț extraordinar al decorației se întîlnește totdeauna și el ajunge uneori la o perfecțiune uimitoare. Astfel în covorul peruvian în care se amestecă inextricabil, în mai multe registre, floarea, pasărea, maimuța, vagi figuri omenești, totul alergînd unul după altul, ajungîndu-se, împleticindu-se, prefăcîndu-se într-un singur val. Niciodată imaginația omenească n-a putut produce ceva de o mai desăvîrșită armonizare.

Nu se poate prinde mai bine mișcarea decît de acești oameni cari trăiesc în și prin ea. În unele împodobiri de cojoace luptele sînt redată cu un adevăr unic. Toate felurile de a călări, de a lupta de-a călare sînt prinse și reproduse cu o perfectă exactitate. Te miri că se poate și gestul acesta. Trupuri aplecate pe coama cailor prelunghiți de avînt, altele care se suceșc în șea ca să arunce săgeata sau să împungă cu sulita, trupuri care se părăsesc îmbrățișărilor morții. În cutare desemn modern simple așchieri de culoare neagră notează zbuciumul alergărilor. În desemnuri de acum cîteva zeci de ani, de un naturalism naiv, reprezintă viața tribului înaintea corturilor, ceea ce place mai mult e surprinderea gestului trecător apărînd în toată puterea lui de expresie.

Și gustul pentru coloare, văzută supt alt soare de acești ochi admirabili, deprinși cu pînda, cu spionarea, cu veghea și cu urmărirea... Potrivirile cele mai cutezătoare ale colorilor celor mai clare : pete verzi deschise în roșu și margini de negru ; verde lîngă alb și roșu, un galben ca al penelor de păsări scăpărînd ca o scinteie de soare...

Curioasă trecerea la muzeul vecin, în care iubitorii artei și operei spaniole au strîns probe, uneori de mare preț ale altei arte, lîngă odaia unde un pictor de largi concepții, de înfocată iubire pentru colorile țerii sale, Sorolla, a prezintat în scene de tot felul toate provinciile Spaniei. Pe lîngă picturi pe lemn și pe pînză de pe la începutul secolului al XV-lea, pe lîngă autografe și incunabule, cîteva pînze de maeștri. Un grup de lungi figuri tragice al lui Greco, între care o Madonă de o dulce și tristă expresie supranaturală. Pentru a spune adevărul, după ieșirea de dincolo, această nobilă și sigură artă, de atîta măsură, pare rece, artificială, cărturărească, în același timp cînd ea se ține prea fricoasă de ceea ce dă singur natura.

Ne întoarcem. În dosul marelui parc cădem în cartiere neîngrijite, în care gheța reține murdăriile, dar vîntul vîntură hîrtille răspîndite. Străzi de un comerț mărunt și urît. Oamenii cari-l fac îi samănă. O grijă de ban plutește în aer care se pare mai puțin și mai încărcat. Încă vreo cîteva sute de metri și ne găsim în plin ghetto. Supt stilpuri cari sprijină linia trenului s-au înșirat într-o piață ca în Moldova sau în Galiția tot felul de mărfuri : fructe, carne, pește, piese de îmbrăcăminte, nimicuri ieftene. Poste amestecul de colori strigătoare cartelele cu însemnarea stîngace a prețurilor cheamă clienții. Și ei vin, se plimbă, cearcă, răscolesc, cumpără, în frunte cu doamnele și domnișoarele negre, de o coloare pe care clima a îndulcit-o fără a putea schimba linia caracteristică a profilului. Dar totul se face fără alt zgomot decît al miilor de conversații de țirguială ; nu se strigă și nu se cîntă : e un fel de moc-

neală socotită asupra acestor scene de răsfăț ale pitorescului vulgar.

Și ajunge o întrerupere de trotoar ca să te afli în cartierul cel mai elegant. Marile case cu mai multe zeci de rânduri adăpostesc pe oamenii cei mai bogați ai orașului. Broadway, vechea „Cale Largă“, acum decăzută, nu se poate asemăna cu aceasta luxoasă *Avenue* a cincea. Abia se mai preling grupele de negustori cu șăpcuțe, deprinși a trăi în stradă. Figuri elegante în fața vitrinelor clare, luminoase. Atît de mult aici fiecare și-a făcut cortul său : colaborează la lucru cu oricine, dar îi place a sta la el acasă, după avere și gusturi în burghezie, mai mult decît după rasă în orașul de 6—7 milioane, în care milionul de evrei e alături de blocurile tot așa de mari ale italienilor, irlandezilor, mai puțin germanilor, dar și negrilor.

La Universitatea Columbia. Frontonul grecesc spune cu mîndrie că e o creațiune, de caracter religios, a lui Gheorghe al II-lea¹, că libertatea a asigurat-o și mărit-o. Vechea notă e arătată încă și prin capela puternică în care lumina arde veșnic și care adună și pe cei cari aparțin altor religii.

De jur împrejur colegiile, otelurile pentru studenți — al studenților poate să cuprindă măcar o mie din cele patru-cinci mii care sînt înscrise — restaurantul pentru profesori, seminariile, odăile de lucru pentru aceia din personalul învățător cari locuiesc departe în oraș.

Cu profesorul Muzey luăm dejunul în mijlocul familiilor de profesori, care și ele au dreptul să ia parte la această viață în mijlocul școlii.

Alte două Universități funcționează în oraș : una a statului, alta a orașului. Numărul colegiilor răspîndite în toată țara e enorm.

¹ George al II-lea, rege al Marii Britanii și Irlandei (1683—1760) (n. ed.).

Dar diplomele nu asigură o funcție. Cui îi trebuie un funcționar și-l examinează înaintea unor comisiuni anume.

Auditoriul, căruia îi stau la dispoziție mici biblioteci într-o atmosferă de odaie proprie, e compus din mai multe nații. Nu lipsesc japonezii, cari se îndreaptă mai mult spre studiile economice.

Între studenți, și români. D-ra Galitzi a publicat o frumoasă carte, bine construită și cu îngrijire scrisă, despre procesul de asimilare a românilor din America.

La Universitate serviciul-e făcut de negri. La ascensorii mai numai negri. Negri sînt portarii. Între femeile care au grija copiilor multe negroaice. Toți de culoarea mai deschisă a celor transplantați de veacuri în America. Cum dădacele sînt de această rasă, mulți copii învață englezește cu accentul prost și particularitățile inferioare ale acestora.

Un dejun la *New York Times*. Două imense clădiri sînt proprietatea puternicului ziar, prin care un Ox, un Finley poruncesc opiniei publice.

Ziarul american n-are articole prime, nici telegrame, nici foileton. Mărunte notițe se amestecă haotic atrăgînd atenția cetitorului prin literele groase ale titlurilor. Totul înecat în oceanul anunțurilor. Un public grăbit de ce-i convine, petrecînd cu ochii nesfîrșitele coloane, frunzărind ce-i place orice-i trebuie. Strigarea pe stradă e necunoscută. Chioșcuri mai nu se văd. Mecanic fiecăruia ziarul îi sosește la ceasul care se cuvine.

La locuința lui Pierpont Morgan junior. Casă și muzeu sînt legate. În cel mai autentic, dar mai discret lux, colecțiile imense se urmează de-a lungul înalților pereți. Incunabule, manuscrite din cele mai prețioase (Psaltirea cu litere de aur pe pergament purpuriu de la Tours, cele mai frumoase vechi cărți bizantine, miniaturi răzlețe, legături din toate epocile). Opera de artă e larg sămănată : cel mai

mare Bellini : un grup de sfinți de cea mai inspirată expresie ; un Perugino, doi Memling.

Secretarele conduc amabil pe învățați. Cercetătorii lucrează. E o atmosferă de zimbitor cenacul al spiritelor de o înaltă cultură și de un gust ales.

Muzeul Metropolitan nu e nici el o creațiune a statului, ci adunarea mărețelor daruri ale mecenatilor. Numele lor sînt înscrise pe table de marmură, veșnicind memoria bunilor cetățeni, a oamenilor a căror viață a fost numai muncă, a mărinimoșilor donatori : Pierpont Morgan, Aleman...

Nu se poate o clădire mai potrivită pentru scopul pe care-l servește. Mari săli luminoase, stăpînite de înalte galerii. Nu lipsește nici atriul reprodus cu îngrijire, în cea mai luxoasă formă, a unei case romane : pe cînd afară ninge din plin și se acopăr trotuarele de catifeaua albă a iernii, aici în aerul călduț copacii din miazăzi își ridică verdeța care niciodată nu trece.

În țara oamenilor practici mai mult decît oriunde aiurea, odăile adesea nu sînt pereți goi de pe cari să atîrne tablouri sau în mijlocul cărora să răsară statuile, mobilele de preț, curiozitățile trecutului. Ele sînt vii, trăiesc, învață și îndeamnă, de-a lungul lor, pînă într-acolo încît grupe de doamne sînt călăuzite de o persoană pricepută pentru a li arăta cum se poate împodobi propria lor casă. Sînt odăi de culcare mutate dintr-un palat venețian, grinzi sculptate care vin din Spania secolului al XVI-lea, elegante budoare pe care le-a dat cutare castel părăsit al Franței. Deseori tablouri grațioase răsar prin colțurile unei astfel de încăperi.

Se fac expoziții trecătoare pentru cîteva săptămîni, în mari hall-uri anume pregătite. Astfel avem acuma copiile frescelor egiptene, adunate îndelung cu o nesfîrșită răbdare de o întreagă misiune. Și înflorirea aceasta de tonuri palide, succesiunea de figuri exotice vrăjesc o așa de stră-

înă lume milenar de veche între zidurile pe care le bate asprul vînt al mărilor nordului.

Scoli, studenți, studente cercetează cu atenție fiecare obiectele expuse. Ciudate veșminte de sport, *sweater* de lînă, fustă scurtă ca un *pagne* egiptean, mult peste genunchi, capete tunse și zburlite, băieții deopotrivă cu fetele, vînjoși, cirjobați, lălii, pe cînd alături alte grupe, de o eleganță deosebită, poartă costumele cele mai scumpe pe care le poate procura imitația locală a marilor case din Paris. Cîte una stă de copiază pe carnetul ei reproducerea templelor egiptene.

Dărnicia miliardarilor n-a făcut numai să se afle aici ghipsuri care reproduc toate capodoperele. Mari colecții de o imensă valoare au fost strămutate peste Ocean, în acest lăcaș al comorilor plătite cu atîta aur. Astfel obiectele egiptene adunate de lord Carnarvon și-au găsit aici adăpostul definitiv. Un mormînt a dat, ca acela care a îmbogățit Muzeul din Turin, icoana în mari păpuși de lemn a întregii vieți de supt faraonii de acum vreo două milenii : vîslașii, măcelarii cari ucid vitele și li spînzură cărnurile. Figuri de o extremă delicateță, zvelte învîrtiri ale trupușoarelor de bronz, juvaiere în care aurul și smaltul se îmbină în cea mai încîntătoare întovărășire, animale, gîngăni de toate spețele, pînă la o caraghioasă grupă de broaște — această artă multiplă, veșnic nouă, veșnic bucuroasă că poate smulge o nouă taină naturii înmulțește pînă la nesfîrșit minunile ei. Nu se poate uita marea statuie de lemn a femeii strînse în cămașa ei de in supt care se simt toate liniile, se gîcesc toate zvîcnirile vieții.

Ca și la Muzeul din Berlin, se prezintă și aici specimene din acea artă a Egiptului ptolemaic în care geniul grecesc a dat o altă inspirație meșterilor acestui arhaic pămînt. Pe sicrie, în locul figurilor schematice, e portretul, realist pînă la asprime uneori, alteori scînteietor de viața unei tinereți curmate de Parce : urmărești ochioasa figură brună a adolescentului răpit de moarte. Pînzele de un co-

lorit vioi și variat cuprind scene pline de adevăr și mișcare ca aceea a negrului vînător, lîngă calul focos al căruia aleargă cîinele cu limba scoasă. Într-una se văd zboruri de înger, două veacuri înainte de Hristos.

Șiruri întregi de odăi cuprind ceea ce miliardarii au putut cîștiga pentru țara de care sînt așa de mîndri, din comorile de artă ale maicii noastre geniale, Europa. Una întreagă e plină de pînze din cele mai frumoase ale lui Rembrandt, ca „nobilul slav“, mîndru, desprețuitor în blănurile lui. Rafael e reprezentat printr-o mare pînză sacră care nu e din cele mai frumoase ale lui. Un admirabil portret de Van Dyck. Un colț al spaniolilor, din care nu lipsește nici Velasquez, nici Goya, cu portretul princesei de Parma, sora reginei cu pliscul de pasăre rea. Cîte un Tiziano și un Veronese cu o frumoasă figură blondă. *Închinarea magilor* de Rubens e de o extremă gingășie în atitudinea mamei și în gestul de curiozitate al micuțului Dumnezeu ; marea mantie roșie a unuia din craii Răsăritului stăpînește tot amestecul de vesele colori clare. Sfînta Familie a lui e plină de reminiscențe italiene. Un grav Andrea del Sarto.

Dar mai ales s-au adunat cu iubire germanii ca Memling, ca ambii Holbein (frumoasa lady Guilford a celui tînăr). Rareori o mai hotărîtă opoziție de atitudini decît în *Adorația* lui Quentin Massys : de o parte figurile răsăritene, negre, cîrne, încruntate, rumăna figură a regelui cu zgardă de aur la git, supta figură a bătrînului care, cu iataganul la coapsă, ridică mîinile spre închinăciune și în față, așa de cuminte, supt vâlul ei de răsăriteană, Maica Domnului pierdută în albastrul întunecat care întinde în pelincele albe copilașul cu craniul neformat încă și cu micuțele mîni tremurătoare.

Nesfîrșite par odăile care cuprind ceea ce s-a putut smulge în risipa bogăției europene. Civilizațiile asiatice și-au dat și ele partea : covoare de Persia și de Anatolia (unul foarte complicat, cu amestecuri curioase de linii sti-

lizate, de șiraguri ale florilor geometrice), sculpturi în lemn de o învâlmășită bogăție, care au căptușit temple în India, covoare care li corespund, cu bunele figuri late între florile lumii calde, contribuții variate ale Extremului Orient.

Se mai poate zice oare înaintea acestor tezaure cu atîta grijă adunate și dăruite cu atîta dărnicie că aceasta e țara singurului negoț, a afacerilor exclusive, a lui „*business*” și a lui „*money*”? E atîta iubire pentru frumos, atîta rîvnă în căutarea și însușirea lui, atîta nobleță în generozitatea ctitoriei artistice, încît societatea care a putut da din sînul ei atîția binefăcători într-un așa de înalt domeniu poate respinge cu indignare ofensa unei critici nedrepte, căutînd a face din ea o Cartagena oarbă pentru realizările neperitoare ale artei. Și în rezultatul strălucit al atîtor efortări e și o lecție pentru alte societăți, moștenitoare ale marilor generații creatoare de frumuseță, care prin lupte între popoare și state, prin discordii sociale, prin opere literare distrugătoare de suflete văd răpite stăpînirii lor ce era mai scump în moștenirea strămoșilor.

Dl. Nelson Cromwell îmi arată la ieșire un întreg cartier, un *block* masiv de case, de vechi sistem olandez, între care și a sa. „Ele vor dispărea în doi-trei ani, vor fi dărîmate.” Rockefeller le-a cumpărat și le va da jos. În loc va fi după porunca lui hotărîtoare un nou cartier, o „cetate” a lui, care-i va purta numele. Vor fi grădini în jurul locuințelor vesele, iar în mijloc se va ridica Opera, Opera uriașă pe care o merită acest oraș cît o țară.

În această societate imensă organizată pentru cea mai sigură și, mai răpede muncă productivă sînt două ierarhii; una moștenită de la organizațiile și dominată de doctrinele Europei: aceasta are și nu are importanță. Șefi fără forme exterioare importante, fără tot decorul de artă și de frază al nostru, lucrînd și ei în colțul lor exact ce se cere de la dînșii, fără condiții și fără putința inițiativei. Ei vin de la

sufragiul popular, care acesta e la dispoziția curentelor electorale, a grupărilor de interese a capriciilor. Adesea tineri, fără nume, fără trecut, fără înfățișare, asupra căroră s-a oprit votul mulțimilor pentru că se aștepta ceva de la dînșii, chit că a doua zi să fie aruncați în neant. Primar e aici un irlandez de vreo treizeci de ani, șeful statului, o rudă a lui Roosevelt, despre care nu se știe spune multe și ce se spune face parte din biografiile obișnuite. Alături însă sînt oamenii fără titlu și fără situație cari exercită o adevărată dictatură de influență. Cu mai puțin idealism, e cazul lui Pericle la Atena, al lui August la Roma. Ei sînt *imperatorii* acestei fabuloase munci, săracii de ieri, Cresușii de astăzi, binefăcătorii de mîine ai națiunii, căreia-i întorc bogăția într-un moment adunată în mîinile lor. Ei dau samă în fiecare moment de vrednicia care li îndreptățește rolul. Aici abdicarea nu se încapă. Pînă la sfîrșit pe breșă, ei dau exemplul unei lupte care e menită să continue fără capăt. Resorturi de fier îi susțin și cu ochi de diamant privesc spre viitorul în care au rol de conducători. „Pierpont Morgan, spune Nelson Cromwell, a fost un Bismark.“ La optzeci de ani acești *conquistadores* au frăgezimea de simțire, încordarea de voință a unor tineri. Mor lăsînd altora o sarcină întreruptă brusc de sfîrșitul firesc al ființei omenești chiar cînd un zeu a locuit într-însa, un zeu de putere și de biruință.

Privesc pe unul dintre dînșii. Alb, zburlit, cu ochii mari rotunzi privind parcă în toate laturile. În jurul lui vice-guvernatorul unui adevărat regat de insule, un profesor de o mare notorietate, atîția fruntași tineri și bătrîni ai acestei armate. Întrebările lui cad rar, scurte, poruncitoare. Lung, răspunsul, amănunțit, ca la un examen. El ascultă, reține, chibzuiește : în orientarea lui de mîine va intra ceva din ce a ascultat azi fără a face din partea lui nici o reflecție. Priviri sfioase îl cercetează, și el le simte, făcîndu-se că le ignorează. Uneori ride tare ; zimbetul nu

i se potrivește. A poftit la masă, dar el a făcut o anchetă. A avea oameni întregi înainte, cu puțința de a scoate ce vrea de la dînșii i se pare mai util decît a răsfoi cartea, cartea care nu spune decît același lucru tuturor și pe care, pe lîngă aceasta, n-o poți privi în ochi.

Această viață e în adevăr publică. Pe fiecare îl vezi ce face. Ieșirile de la lucru aduc valuri de mulțime, și pe jos, care inundă trotuarele. Ai o adevărată defilare de națiuni înainte. Deosebirile etnice se pierd însă îndată. Am singura barbă din New York și o pălărie prea mare se cere a fi sacrificată de cine nu vrea să atragă atenția. A copiilor în rîndul întii — dar și ei au așa de mult de lucru ! După geamurile perfect egale fiecare e vizibil la opera lui : de mii de ori toată ziua aceeași persoană la același lucru face același gest.

Am văzut un cerșetor, unul singur. Un tînăr orb, bine îmbrăcat, care cînta. Incolo pentru oricine e ceva de făcut. În aceste multiple rosturi voința omenească în orice timp află resortul care o așteaptă.

„Avem cea mai bună rețea telefonică de pe lume.“ Se poate vorbi în cîteva minute cu Parisul și Madridul. „Se dă o deosebită atenție legăturilor internaționale.“ — „E scump.“ — „Nu. Pentru că se cruță timpul. Și apoi casele care-l întrebuințează au «coduri» care rezumă fraze întregi, întregi situații într-un singur cuvînt.“

În schimb vechii olandezi ca și noii imigranți au introdus lungimea tocmelelor. În țara iute conversațiile ajung nesfîrșite ; ele pot fi reluate în fiecare moment. E atîta idolatrie a ocupației încît, cînd nu este, ea se inventează.

Prin cartierele „orașului de jos“. Aici caracterul provizoriu al elementelor polietnice din care se compune populația e și mai evident. Vezi unde a căzut și a poposit fiecare. Cartiere evreiești prezintă restaurante românești, ruso-românești, cu firme cum e „Carmen Silva“ și reclame de mititei ; alături italienii își afișează societățile de ajutor

mutual, magazinele lor de ulei. O întreagă stradă e prinsă de chinezi, cari-și expun fabricatele exotice, stofe de mătăsă în colori vii cu delicate broderii, mici obiecte de fildeş, lucruri de metal, de o fabricație indigenă mai mult decât dubioasă ; se vînd reviste chino-americane. În piețe e o fierbere neogoită și murdăriile se adună, se calcă în picioare, se frămîntă cu zăpada pe care nimeni n-o curăță, de vreme ce e așa de scump timpul. Copiii se țin ciorchină, jucîndu-se, pumnindu-se, „luptînd“, tăind lemne pentru cămăruța părintească.

Din trecut a rămas așa de puțin vechiul, ticnit, simplu, patriarhal trecut. O bisericuță ca de sat, cu pridvorul pe colonete. Municipiul cu ornamentația lui modestă ar face pentru un orașel de provincie în Europa ; la spatele lui cea mai îndrăzneată din clădirile uriașe.

Și, la doi pași, noua viață se zbate și domină. Cartiere întregi s-au dărîmat pentru a da o nouă stradă și mașinile supuse cară pămîntul dărîmăturilor. Trei poduri lungi de un kilometru înjugă brațul de mare care e Great River cu pîrghiile colosale și țesătura firelor de fier. Pe cel din margene, precedat de o bizară colonadă în stil antic trenurile rapide se țin lanț. Iar ochiul care nu mai vede maghernițele ce putrezesc și se dărîmă se oprește uimit la masele gigantice ale mamuților de piatră, terase, piramide în retragere, turnuri, care par blocuri căzute din aștri în ruină, monoliți venind din alte sisteme solare.

CAPITALA POLITICĂ

1. Spre Washington

Gările prezintă același caracter de pașnică și sigură mișcare. Supt mărețele bolți lucii, stîlpi de fier anunță în litere roșii ceasurile de plecare. La gurile culoarelor trenurilor care poartă scrisă sus destinația lor se prezintă pen-

tru a-și lua încărcătura omenească. În Pullmanuri, care înlocuiesc lipsa claselor superioare, fiecare-și are numărul. Hamalii negri așează fără a schimba un cuvânt bagaje.

Teren de fabrici fumegînd negru, cenușiu, alb, galben. Orașul le trimete afară, le respinge. Trenuri aleargă grăbite printre dîsele, amestecînd fum cu fumul. O vegetație de baltă cu spicele uscate, din care răsar reclamele. Rîul își tremură la soare solzii de argint.

Crucible steel company : furnalele sînt în plină activitate, dar nici un om nu se vede. Nici aiurea. Puterile naturii sînt puse ele să lucreze. Omul a făcut, s-a retras, supraveghează, atîta.

Newark. Opririle sînt dese. Același aspect de astăzi, de case, același tip omenesc. Orașe fabricate în serie. O lungă defilare de fabrici, între care „garagiul armatei de salvare”. Pe alocuri case de locuitori de același tip, ca niște jucării. Turnuri țuguiate de biserițe abia răsărite. Rareori marele bloc de piatră amintind Metropola.

Toate acestea tăiate în marea, vechea pădure, care după fiecare grup reapare, încătușată în parcuri, redusă la copaci răzleți, liberă (ca Menlo Park).

La New Brunswick, capitala acestui stat, New Jersey, n-a rămas nimic din vechea modestă origine germană. Biserici fără caracter străbat cu vîrfurile lor îngrămădirea caselor de zid și de lemn.

Nume de localități în mare parte făcute : Colonia, Căstoria ori amintind pe primul colonist : Adams. Forme prescurtate ca Plainsboro amintesc „burgurile” inițiale.

Apoi din ce în ce mai multă pădure, cu copacii învîlmășiți, frînți, deșrădăcinați.

Casele risipite din Trenton. La Bristol pentru grupul căsuțelor de lemn un parc cuprinzînd cutare templu al Iubirii ca din secolul al XVIII-lea.

Iată, în această severă pădure a nordului, un grup de case care cutează a se chema „Andalusia“. Alături Torresdale amintește vechile așezări olandeze.

Un uriaș pod, de o elegantă construcție. Apoi fabrici de tot felul lângă cimitire albe, fără cruci, pe care roșul coroanelor pătează zăpada. Urmează o mare de case deasupra căreia nu turnurile bisericilor domină, ci gîtlejurile drepte sau răsucite ale coșurilor afumate. Străzi îmbulzite. E Philadelphia de Nord.

Nimic corespunzător cu vechiu-i nume sentimental, în legătură cu ideologia secolului al XVIII-lea ; „iubirea de frate“. Nimic care să arate marele act de întemeiere a Republicei, care s-a săvîrșit aici. Nimic din severitatea calmă a moravurilor puritane. Și aici vîntul vremii a stîrnit patima muncii. Și furnalele de azi nu mai spun același lucru ca umilele hogeacuri de acum aproape două sute de ani.

Oraș s-a creat lângă oraș. Dincolo de grădina zoologică, peste terenuri libere, e altă aglomerație de lemn și cărămidă, altă familie de fabrici, Philadelphia de Vest.

Apoi mai departe largi poduri peste mlăștini, case de lucrători ca șiruri de vagoane ori ca fațade clare, rîzătoare, masive zidiri ca de cetate africană, lângă altele care scînteie din sute de ferești. Totul închinat zeului nemilos al producției industriale. Așa, de curios sună alături apelația biblică de Sharon Hill !

Un alt centru de fabricație urmează, cu topitorii și un dock de construit corăbii. Se îngrămădesc în mormane căsuțele furnicilor omenеști, cu tot felul de unelte risipite înaintea fațadelor murdare, ca fleșcăirea în vînt a rufelor de toate colorile. O biserică rusească mărunță cu bulburile ei verzi ; alături altă mai mare, cu aceeași cruce a ortodoxiei. Apoi urmău malul unui vast lac înghețat pe margini, care se întinde aproape pînă la capătul zării. Vasele mari îi sfarmă coaja ninsă, pe care se joacă raze ale soarelui din negură. În curînd tot cerul e plin de răsuflarea

grea a unei uzini colosale, alt cuib de neobosiți ciclopi. E noul mare centru din Wilmington.

De obicei nici o împodobire. Rareori cîte un joc de colori în aceste case care sînt doar un depozit al familiei și un adăpost de noapte. Cea mai mică notă de frumuseță îți apare ca o mîngîiere. Dar întinderile largi, frumoasele grupe de arbori, permanența naturii despăgubesc pentru această sărăcie de gust a unei omeniri venite la muncă și la cîștig.

Păduri pe ușoare dealuri, pete de lacuri. Într-un loc sună cuvîntul italian, dulce aici : Principio. Aproape, cu căsuțele-i albe, pentru ostașii bolnavi, Perryville pe malurile celui mai calm dintre lacuri, odihnit acum, în februar, supt pojghița-i de gheață. Primele așezări franceze se învederează și prin numele localității vecine : Havre de Grâce.

E un ținut de fermieri : proprietarul uneia din ferme și-a pus numele pe o largă pancartă deasupra cîmpului acoperit cu zăpadă. Cocenii recoltei de porumb mai înnegresc cîmpul care doarme. Aiurea zidurile casei de țară strigă minunile pilulelor de leac și ale preparatelor contra durerii de măsele. Aberdeen : ce depărtat nume scoțian care trezește în minte pagini din Walter Scott ! Trecem la Otter Poul, unul din aceste lacuri în care pe alocuri zac luntre înțepenite. La Gunpow, alt lac, tot așa de larg.

Printre copacii negri, suptirateci răsar pini cu crengile răsfirate, grupe de brazi întunecați. Regiunea fermelor se prelungește spre zările albe. Pe alocuri o bisericuță de lemn, o vitrină de prăvălie cu de toate pentru acești izolați, în cari se continuă vechea viață de familie, pură, plină de sentiment religios, a întemeietorilor. În amestecul de colori clare, uneori și într-un ușor capriciu al liniilor se simte grija de frumuseță. Omul așezat nu se poate să n-o aibă. Un ușor fum albastru se ridică din coșuri la căderea înceată, liniștită a serii clare.

Dar capitala acestui rustic ținut n-are nimic care să-i semene. Vechea Baltimore și-a dezbrăcat caracterul supt care o cunoaște istoria. Prin negura amestecată cu fum care a căzut dintr-o dată se văd lungi șiruri de case muncitorești, cu balustrade care se clatină, cu ferești ieșinde de pe care cad stindurile, cu învălmășire și mizerie. Cupolele unei biserici orientale se ridică sus peste bielele terase ninse. Și totalul marelui oraș e stăpinit de turnurile ascuțite ale altor confesiuni. Atmosfera religioasă, măcar aceea a rămas în ciuda prăpăstioaselor schimbări moderne. Ea ajunge și pînă la suferința materială a miilor de deșerați din margene.

Chiar și pămîntul din împrejurimi e răscolit adînc. El trebuie pentru fabricile de cărămizi. Dar e de ajuns ca trenul să mănînce cîteva zeci de kilometri pentru ca zăpada să se întindă iarăși imaculată la picioarele soborului de sprinteni copaci ai pădurii.

În acest mediu, la țară, între ferme ca acelea de unde a pornit însăși lupta de libertate, silințele de întemeiere, s-a făcut Capitala.

2. Washington

Iat-o așa cum au voit-o seninii, binecuvîntații ideologi. Nu un campament de horde venite pentru cîștig, ci un calm lucru de bună socoteală, în neconținută comuniune cu natura. Operă chibzuită, făcută cu plan, executată cu multă răbdare, apărută de invazii, ținută la o parte de fluctuații. Mai mult decît atîta : oază de liniște în mijlocul luptelor politice și sociale. Căci locuitorii nu votează. Nu votează, dar au pentru o jumătate de milion de oameni două Universități. Oraș simbolic de credință și de unitate, întrupare eternă a ideii generatoare, păstrător vrednic al numelui venerat al ctitorului, sanctuar al sfîntului invizibil al cărui spirit purificator și conciliator se simte însă în toate.

O clară minte franceză a dat, acum o sută de ani, planul armonios, complet, deschis inițiativelor înțelepte, creșterilor normale. Ca tip al casei, nici căsuța burgheză a olandezului, nici *wigwam*-ul fermierului improvizat, nici cuțiuța în ruină a doua zi după isprăvire a muncitorului adus cu hurta ca sclav european al mașinii americane. Vechea Eladă și-a împrumutat templul, cu senine frontoane și coloane albe. Luminoase zidiri se inspiră numai de la preocupății de zimbitoare conveniență. E un bun lăcaș pentru înțelepții oțiva cari ajung în fruntea zecilor de milioane. Aici gândirea are orizont și inspirație.

Ca pentru a îndeplini impresia, a nins. Ca în Suedia zăpada se păstrează largă, albă. Deasupra, un cer albastru ca acela care domină cugetarea. Liniștit, cu copiii de mînă, lumea se primblă dimineața.

Aceasta e adevăr, dar adevăr de duminică dimineață ; în parte și iluzie.

Adevăr prin ceea ce orașul de 600.000 de locuitori risipit pe o întindere de patru ori cît a Bucureștilor arată în cartierele centrale, în piața împodobită cu statuia călare a lui Sherman, în jurul căreia sînt elegantele sălașuri ale oțitorva din legații, pe străzile care sînt mărgenite de marile oteluri, de principalele prăvălii, de marile birouri și mai ales în nucleul format de Casa Albă, reședința președintelui, de clădirea Parlamentului, Capitoliul, de unele ministere, de monumentele comemorative ale luptelor și gloriilor de odinioară.

Nimic mai interesant decît comparația între albul palat și imensa clădire a Camerelor. Cel dintîi, de o absolută și încântătoare simplitate, are pecetea vremilor cînd lucrurile mari în domeniul ideii se făceau în condiții materiale modeste. Un clar fronton de vilă engleză din secolul al XVIII-lea, ceva mai mult decît căsuța de țară a lui Washington ; cîteva birouri alături, de jur împrejur un modest parc, nimic pe lîngă uriașele rezerve de verdeată care în alte părți ale orașului formează ca niște colțuri

de pădure necălcată, din care răsar săltând și privind cu ochii lor mari luminoși prietenoasele veverițe. Abia un păzitor civil la poartă : nici o uniformă militară, nici o pușcă pe umăr. Lăcașul corpurilor reprezentative, dominat de o cupolă care imită și întrece pe acele pe care, la Institut, la Invalizi, la Panteon, Soufflot le-a dat Parisului, înșiră un întreit glorios fronton clasic. Înlăuntru, unde cel mai îngrijit confort modern domnește, cu culoare lungi legînd sala Senatului de aceea a Congresului, se prezintă pe pînză și în statui cîtă istorie a putut face, în anii anteriori epopeii industriale care azi domină și înlocuiește totul, această societate nouă. Mult război : cu englezii, cu mexicanii ; mulți generali, frenezie de luptă din cele dintîi timpuri, cînd acești oameni trăiți la o parte în grele împrejurări au văzut că pot desfășura steaguri și birui vechi societăți militariste. Foarte multă gloriificare a cetățeanului, a legislatorului, a reformatorului, a simplului orator ajuns la reputație în statul său, în mijlocul oamenilor săi. O întreagă odaie îi cuprinde pe cei mai remarcabili dintre fruntașii fiecăruia din aceste state ; mari și mici de statură și de importanță, în cele mai deosebite atitudini, dînd icoana completă a gloriilor de o singură generație, iute formate, iute uitate, haos de măririi veștejite : dacă n-ar fi inscripțiile, i-ai putea lua pe unii drept alții ; același tip ar putea fi chiar întrebuințat pentru oricare dintre dîșii ; felul de a purta părul, mustățile și barba jenează puțin ; în orice caz, el nu e o necesitate.

Aceleași glorii, alături de monumente alegorice, și pentru scandinavul care a călcat întîi pămîntul american, ocupă pîetele prea mari pentru proporțiile acestor monumente. Poate că obeliscul lui Washington e o mai bună formă de amintire decît aceste obiecte de grădini și de muzeu în jurul cărora se zbate o viață care le astupă și le copleșește.

Senin, avînd ca fond albastrul cerului, vast ca idealul căruia i-a fost consacrată această viață, templul grec al

lui **Abraham Lincoln**. Pentru că a sfărîmat sclavia, de sigur, mergînd pînă la cel mai cumplit război civil, cu sutele de mii de americani jertfiți, dar și azi în sud negru nu se suie în tren cu albi și e silit a merge în mijlocul străzii; pentru înaltul învățămînt al rasei lui Cain sînt Universități separate, trei la număr. Dar omagiul care se îndreaptă către președintele între președinți privește înainte de toate, oricare i-ar fi fapta, nu numai pe martirul asasinat pentru fapta lui, dar pe omul de credință și de voință, pe acela „care a umblat în căile Domnului” pe acela care și împotriva tuturor și-a izbîndit gîndul fiindcă l-a crezut drept. Ca zeul în templul său uriașă statuie impresionantă apare în vîrfurile scărilor, după colonadă. N-a fost oare spiritul lui Lincoln acela care a mînat America, orice ar fi, pînă la capăt, în cel mai mare din războaiele lumii ?

Aproape, și muzeele. Iarăși inițiativa privată. Iarăși negustorul mecenat. La „Corcoran”, Clarke a dăruit cea mai completă și mai aleasă colecție de artă modernă franceză, de la Chardin pînă la Cezanne și la Van Gogh (frumos tablou de flori, foarte decorativ). Sînt acolo toți : Corot (și o țigancă îmbrăcată românește), Rousseau, Diaz, cu impresionante pînze, Troyon, Jules Breton, Rosa Bonheur. Toată adîncimea pădurilor Europei, toată taina lacurilor, toate roșiile prelingeri ale amurgului, toată truda pentru pîne a vechii Francii au fost mutate aici. Și englezi, americani urmează linia : Bruce Crane, De Forest Brush, Hawthorne, Dougherty, Grayson, Lockwood, cîntăreții în culori ai acestor alte idile. Dar nici unuia dintre ei nu i s-a revelat specificul american, aerul de aici, taina zărilor deosebite, magia întinderilor pe care artiștii răsăriteni știu așa de bine s-o prindă. Nu e nici corespondentul lui Walt Whitman, poetul în ritmul grandios al muncii, în descoperirea marilor simboluri, nici, cu excepția cutărilor colorate pînze de pitoresc a lui Walter Ufer, cu cei trei indieni albiți supt apărarea coverului ca al nostru, lîngă

oala ca ieșită din săpăturile preistorice în stepa munteană, vedenia tragicilor învinși, de o adâlt de pasionantă noutate. Parcă n-ar fi acest pământ și cei mai vechi, așa de nenorociți, fii ai săi. Aici viitorului îi e păstrată descoperirea și înălțarea maestrului.

Pe o înălțime, biserica episcopală, a aleșilor, aceea care se întitulează cu mîndrie, în fața multor catolici, a fanaticilor metodiști și puritani, a sectelor lacome de adeziuni, „biserica națională“, își înalță catedrala, de un puternic gotic, francez mai mult decît britanic. Capelele sînt gata, în mijlocul așezămintelor administrative și școlare, de mult organizate. Într-una se face slujba după vechiul ritual catolic. Carte de rugăciuni, ingenuncherea femeilor, lungi tînguiri de orgă în care se amestecă limpezi glasuri omenеști. Un grup de comunianți în lungi rochii albe așteaptă împărtășirea. În margene, trei steaguri deasupra unui mormînt de piatră sură : acolo zace Wilson. Putem să ne închinăm spiritului mare din care a ieșit ideia generatrice a țerii noastre.

Dar, alături de această fațadă voită, și aici e campamentul, casa de settler, provizoratul wigwam-ului. Strădile laterale de pe care nu se curăță zăpada, pentru că Congresul n-a votat suma extraordinară și Primăria nu poate lua inițiativa, sînt pline de maidane, de vagoane oprite în loc, de înjghebări, trecătoare. Pe cînd pe arterele principale blocul new-yorkes tinde a se impune, pe cînd noua Legație a Angliei e vechea casă engleză roșie, vînată, cu fațade antice, aici primul tip de locuință nu suferă nici o concurență. Dealtfel și în cartierele bogate casa e o adunătură de scînduri pusă într-un teren vag fără îngrădituri : un hall, cămăruțe pe două-trei rînduri, totul mic, cochet, bine rînduit, cu electricitate, cu lumină, ca pentru gospodărie fără servitori (o negroaică pentru cîteva ceasuri se plătește 60 de dolari pe lună). Și președinții de ieri sau de azi, Wilson, Hoover, locuiau în case de acest tip.

Și automobilele, spre seară, se țin lanț. Sînt nu mai puțin ca trei sute de mii. Fiecare-și are pe al său ; în unele familii tata, mama, fiecare din copii cu al lui. Nu e om care să nu poată conduce și conducerea se face cu o deosebită dibăcie, frînele oprind la un decimetru. Luminile roșii și albastre permit publicului să-și afle calea fără primejdie. Aproape neconținut, pe două, pe trei șiruri circulația urmează sigură, fără grijă, legînd cartierele așa de îndepărtate unul de altul, permițînd ritmul activ al vieții. Ea se întinde, peste locuri goale, uneori cu firme arătînd destinația lor viitoare, biserică, instituție, peste imensele parcuri-păduri, peste regiuni de șubredă improvizație, pînă la satele vecine, unde locuiesc frunțași ai vieții economice, sociale.

Cercetăm Smithsonian Institute. Două imense clădiri în centrul clasic al orașului. E aici o galerie de pictură care se pregătește : cîteva tablouri de maeștri, multe pînze americane. Împărțirea e pe odăi, și ce odăi largi și clare, ce bogăție în materialele de prima ordine care sînt întrebuintate ! De o parte străini, de alta americanii. Mîndria acestui mare popor pătrunde acum și în artă, care începe a fi văzută și ea național. Realizările sînt bune, dar, încă o dată, ce lipsește cu totul, e sensul inspirației locale, nota dominantă venită de aici.

Dar Institutul reprezintă mai ales altceva. Cu mijloacele lui uriașe, el face colecții fără păreche pentru științele naturale. Cu miile se aștern în saltare scheletelē, trupușoarele împăiate.

Cine se îndoieste de înaltul idealism frămîntat cu un puternic sentiment religios, mergînd pînă la misticism, al acestui popor, să meargă o clipă la cimitirul de onoare al eroilor !

O mare întindere de teren acoperit cu arbori de pădure ; armonioasa împărțire a acestuia prin cărări șerpuitoare printre grupe și pajiști. Monumentele comemo-

native, de la sarcofagul sculptat al generalului pînă la pietricelele albe infinit repetate ale soldaților, sînt sămănate larg pe vasta întindere. O sentinelă în sprețara uniformă a acestei miliții străbate cu pas grăbit aleile. Sus, un vast amfiteatru de marmură, de o senină formă clasică. Acolo se rostesc la zile mari cuvîntările comemorative. Caracterul lor îl pot arăta severele și impunătoarele inscripții în care cuvintele latine sînt amestecate cu versete biblice. Sufilele „soldaților cetățeni” pot pluti mulțămite în această nobilă atmosferă de recunoștință națională.

3. Imprejurimile Capitalei

Pe o vreme de ploaie mare, cu boabele grele, de-a lungul cîmpului învălurat pe a cărui bogăție în copaci căsuțele de țară par o jucărie, un cort de lemn, aproape o ofensă în nimicnicia lor față de lărgimea orizonturilor, spre Mount Vernon, casa și mormîntul ctitorului libertății americane.

Admirabile pajiște cu arbori bătrîni ca în jurul unui *manoir* de baron normand în Anglia strămoșească. Aici bate prin ramuri un vînt de trecut plin de amintiri. Spirite familiare se strecoară cu un zimbet trist prin boschete. Grădina se desfășură larg veșnicind din generație în generație florile simple care i-au plăcut lui. În fund larga apă a Potomacului și peste dînsul dealurile din ascunzișurile cărora flinta colonului setos de viață proprie a tras în sclavii cumpărați ai orgoliului britanic.

Casa e de lemn, dar asupra înghebarii șubrede gustul aristocratului din secolul al XVIII-lea, emul al nobililor englezi și al învățătorilor francezi de la cari aceștia își împrumutau gustul ales, a așternut pe plafoande, în jurul căminelor de marmură toate sprintenele ghirlande de stuc în care era maestru acest veac de o așa de zimbitoare ușurătate.

Restul, alcătuit din moștenirea stăpînului și din ce mai adăus neconținut cultul pentru erou, e de o simplitate căreia nu-i lipsește farmecul. Mesuțe, care au aparținut vechii case, elegante scăunașe, paturi cu polog. Și în cele mai mărunte și mai umile din cămaruțe, pînă la pleoapa strîmbă a coperișului, sînt adăposturile agonizante pentru cei doi stăpîni. Aici în foșnetul vechilor copaci izbucnesc biți, cari li făceau la fereastă semnul de rămas-bun și-a încheiat zilele George și Martha Washington.

Intr-un colț cîteva pagini din testamentul lui : rotund, linii clare, armonioase ; cine scrie așa, dînd expresia literară, e un poet și înaltă poezie e în toată desfășurarea, de atîta demnitate și eleganță, a acestei vieți. De cîte ori societatea americană e ispitită să apuce alte căi, umbra întemeietorului e acolo ca să înștiințeze și să îndrepte.

Supt un acoperiș oarecare două sepulcre de marmură. Inscripții scurte, simple. Cîteva rînduri din mîngîietoarea evanghelie a lui Ioan îndreaptă gîndul către mai sus decît noi. Altfel nici un steag măcar, nici o urmă a gloriei și a puterii. Poate și marmura e prea mult. Odată ce duhul Domnului stăpînește asupra odihnei cui a umblat pe căile lui.

Prin Alexandria, locul nașterii lui, prin grupele caselor de lemn, murate de apă, pleoștite de umezeală, înapoi spre orașul care sună în largul lumii numele moșierului, al boierului de la „Mount Vernon“.

O mare colecție indiană se cuprinde la „Muzeul Național“, alături de obiecte de artă filipină, samoedă și neagră. Între acestea din urmă grosolane contrafaceri ale figurii omenеști, stîngace și strîmbate caricaturi, mai mult figuri desfăcute. Dar tocmai în fund, la Zuluși, mărgelele iau aceleași forme geometrice ca la indieni și la noi. E de neînălăturat părerea că și aici, prin Asia, e o pătrundere a vechii arte preistorice care-și avea vatra în toată Europa de Sud : zulușii ar veni deci de sus și din răsărit. Mișcă-

rile de populație în continentul negru n-au fost cercetate încă.

Partea cea mai importantă din colecție e compusă din produsele artei „maya“, păstrate în Yucatan. Aici cultura indiană e originală. O minte cu totul alta se vedește în această îngrămădire de linii sucite după un ritm pe care cu greu îl putem înțelege. Mari fațade de lemn sau de piatră sînt ocupate cu zigzagurile unei imaginații de o bogăție și de o noutate extraordinară. Fațade de ciudate ieroglife împodobeau temple imense în care uneori se întîlnesc, pentru a glorifica zei necunoscuți, profiluri de cea mai nobilă linie.

CAPITALELE INDUSTRIEI

1. Spre Chicago, prin furnalele veșnice

De la Washington spre Chicago. Spre Philadelphia o linie paralelă. Păduri de fagi și de brazi, căsuțe de *settleri*¹ sămănate fără garduri, fără mijloace vizibile de osebite a terenurilor. Aproape de oraș cimitirele sînt acoperite de flori roșii ; rar mormînt care să fie uitat : se poate zice că în această neobosită uzină, în această furie de cîștig lipsește poezia, și chiar cea mai delicată ?

Spre apus, pădurea abia atinsă cuprinde orizontul. Indată pămîntul se ridică în dealuri pietroase ; negrele lespezi goale iese în marginea drumului. Străbatem una din prelungirile Aleghaniilor. La vreo două sute de kilometri de Baltimore ne aflăm în vaste locuri de exploatare agricolă, în care trăiesc fermieri de veche așezare și de neschimbate tradiții. Pe alocuri casele de lemn în toate colorile, roșii, vinete, galbene se strîng împreună. Nu se poate zice că sînt interesante, dar, cînd în dosul marilor

¹ Referire la persoane stabilite în teritorii nou descoperite, termen care desemnează pe primii coloniști americani (n. ed.).

geamuri așa de curate se aprind veselele lumini electrice, îți dai seamă că e în aceste locuri de muncă și liniște și fericire. Pământul e alb de zăpadă, ușori fulgi încet-încet se adaugă.

La York ne apucă noaptea, pe această albă graniță canadiană. Orașel liniștit în pașnica ninsoare, cuib de plugari înstăriți, fără străini. Și trenul se înfundă tot mai departe, în linie dreaptă, peste câmpii, spre Vest. Un ținut de metalurgie, cu întinse orașe de lumină, din care, ca din uriașe incendii, țîsnesc flăcări.

O întreagă noapte în trenul grăbit, care scoate la trecerea prin sate urlete de vacă sălbatecă. O formidabilă scuturătură agită vagoanele de fier. Ele, și tot ce le privește, reprezintă ceva simțitor deosebit de ce cunoaștem în Europa. O descriere a vehiculului american poate interesa.

Verzuia cutie de oțel a Pullmanului — trenul de lux, celalt avînd o singură clasă pentru toți călătorii și fiind lipsit de îndemînare pentru a dormi — se lungește în culoare sucite pentru a duce la săli largi, cu scaune deosebite pentru fiecare. Noaptea, din bulbucătura de deasupra se coboară cîte două paturi scărițate, în care te cuibărești cum poți, apărat de curiozitatea celorlalți printr-o simplă perdea. Dacă-ți părăsești pentru moment cuibul, ține minte bine numărul, căci poți nemeri, prin semi-întunec, aiurea. Numai în fund sînt doi fericiți cari pot închide ușa după dîșii.

Serviciul e făcut de negri, cu capete de toate formele și nuanțele, blănite cu cîlți creți. Ei fac paturile, ei sînt întrebuințați la restaurant. Placide fețe fără expresie, ochi de farfurie, speriați. În mîni au neconținut ca o temere care-i face să schițeze gesturi de prisos ori să arunce mișcări brusce. Un întreg trecut de robie se vede în tot ce fac pentru stăpînul alb, alături de care îi pune legea, dar nu și obiceiul — *quid leges sine moribus!* Deprinși din generație în generație să ajute la orice, ei pîndesc cînd

ai nevoie să muți o bucată de farfurie și se grăbesc s-o facă, lăptos și dulceag. Un instinct de dădacă, transmis de-a lungul veacurilor.

Poartă trăsurica, leagănă copilul, îl învață jocuri, îi cîntă vechi arii sălbatece muiate în lacrimile milioanelor, li spun povești, li încarcă imaginația și li strică limba cu sunete guturale și fluide. Negrul nu e aici alături de alb, ci adesea undeva, bine ascuns, în însuși fondul sufletului aceluia.

La o atît de mare distanță — „ca de la București la Budapesta“, spune un prieten — același peisagiu. Pădurea în fund tînără, rărită. Căsuțe care par căzute din cer la întîmplare, fără a alege locul. Dar cîmpul, pe care petele de zăpadă sînt rare, e acoperit în mare parte de cocenii trecutei recolte de porumb.

2. Cetatea oțelului : Chicago

Chicago, care se prelungește acum cu suburbiile lui uniforme, înșirînd căsuțele de lemn ale muncitorilor de-a lungul străzilor înzăpezite unde curge fumul norilor grei care-l învăluie, nu e un oraș, ci o țară, o țară grămădită pe un singur loc, cu munca ei, cu gîndul ei creator, cu faptele bune, așa de multe, cu mizeriile, cu crimele ei (trăsurile băncilor sînt ca acelea ale penitenciarelor noastre și unele au mitraliere ; atacurile de bandiți în plin centru nu sînt rare). Vechiul nume indian plutește, cochet și bizar, asupra unei aglomerații de „cincizeci și trei“ de nații.

Cu *sky-scraperele* lui, care caută și izbutesc să învingă pe ale New Yorkului, kilometrice alei de monștri — e vorba de o sută de rînduri în pregătire — cu largile lui străzi, aceastăaltă metropolă a producției americane — abatorii mecanice, fonderii — face cea mai mare impresie. Mișcarea, distribuită pe suprafețe vaste, n-are însă caracterul

grăbit de aiurea. E un fel de maiestosoasă siguranță în zvicnirile ritmice ale acestui corp imens.

Viaducte colosale, păzite de statui a căror inspirație e nobilă, duc spre partea care în trei ani va sprijini cea mai mare expoziție pe care a văzut-o lumea. O cîmpie care ar părea ilimitată. Mari clădiri clasice se ridică ici colo așteptînd creațiunile în care se va vădi originalitatea tuturor civilizațiilor de pe glob. Și, pentru ca acestei măreții omenești, actuale și în pregătire, să i se adauge din partea naturii ceva care o depășește, lacul Michigan, o mare pe care vapoarele pun douăzeci și patru de ceasuri ca s-o străbată și ale cărei valuri pot să provoace catastrofe, își întinde vastul luciu pe care ghiața încearcă o ușoară pojghiță lingă nisipul și lespezile țărmului.

O stradă de cîțiva kilometri trece printre giganticele clădiri pe care o ornamentație în linii orizontale o face să apară și mai înaltă. Largă, mărgenită de mari magazine cărora nu li lipsește decît o vitrină mai îngrijită ca frumuseță, ar fi una din cele mai frumoase străzi din lume dacă — s-ar vedea. Dar în acest oraș de industrie o veșnică negură acopere totul și din ea se lasă funinginea deasă care înnegrește clădirile abia terminate. Și aici nu e, ca la New York, amintirea trecutului de viață tihnită; orașul de patru milioane și jumătate de locuitori a răsărit ca din nimic în marginea lacului-minune, străbătut de vase mari ca transatlanticele. Washingtonul a trimes gustul templelor grecești, uneori foarte armonioase, ca acela care adăpostește Acvariul; restul vine din dorința de a întrece New Yorkul. Grija de podoabe originale e în general mai mică decît acolo. Și lumea care străbate străzile acestei imense „factory“ n-are nici bunăstarea, nici calmul burghez de acolo. Sînt cartiere de neocupați în care se moare de foame, și filantropia în afară de societățile de ajutor e lucru foarte rar.

Și aici dăruitorii, ctitorii, evergeții au răspândit larg banii pentru a înălța și mobila cele mai impunătoare muzee din lume. Și adaug : și cele mai cercetate. E emoționant să vezi cu câtă pietate un public amestecat, în care foarte frumoase și elegante femei, splendide exemplare de rasă, străbate nenumăratele odăi, apoi copiii serioși, fetele cu ochelari, băieții cu tunsoarea căzăcească, umblind puțin la întâmplare, dar cu atîta dorință de a învăța, în sfîrșit școlile, pînă la prunculeții de la început, defilînd, supt conducerea unei profesoare sau unei călugărițe, de-a lungul maiestozelor încăperi. Ordinea e perfect ținută și personalul de pază, aici ca și pretutindeni, un model de corectitudine și de bunăvoință.

Mergem întîi la Field Museum, pentru „științi naturale“, deci și pentru antropologie, ba chiar pentru ceea ce se adaugă ca artă, de la sine, la cunoașterea națiilor. Nu sînt aceleași formidabile fosile de șopîrle preistorice, cocoșate și cornorate, ca la Muzeul din Washington. Dar în domeniul antropologic compensația e foarte largă.

O surpriză — și cît de mare ! — e de la început aceea a descoperirilor de obiecte de aur în Columbia (America de Sud). E în ornamentele circulare, în măștile lățite, aceleași artă ca la Tirint și Micena, lucrată cu aceeași tehnică. Din ce în ce mi se impune marea idee mîngîietoare a unității tuturor civilizațiilor umane.

Vechea Americă, din toate regiunile — afară de produsele interesante ale sculpturii în ivoriu, de caracter naturalist, la eschimoși — cuprinde, pe o mulțime de rînduri, toate imensele săli de la stînga. Ceea ce a adunat societatea din New York, e, încă, mai puțin pe lîngă această comoară. Ceea ce gustul, priceperea în colori, imaginația în linii a rasei roșe a putut face din lînă, din mărgele, din sidef, din pene, e adunat aici. Se face o largă parte superstițiilor, și astfel, între altele, găsești cele patru nenorocite capete omenești, despoiate de oase, fierte, arse pe dinuntru pentru a fi reduse la proporțiile unor jucărele : lîngă

pletele lungi, negre a trei indieni, spîni, un cap de bătrîn alb cu barba și mustățile albe și al unei femei cu luciosul păr răsîndit.

Ceea ce este, aici, extraordinar de important e olăria peruviană („Nazca“). Ea e de o bogăție de inspirație fantastică. Forme bizare : capete de om, unele din ele cu delicate forme quasi-italiene, altele reprezentînd divinități pocite, cu tiare ca niște căciuli, cu gulere, încinși cu minile și cinchiți pe picioarele terminate cu gheare, măști care se strîmbă, broaște care se tirăsc, buhne cu aripile grele, picioare de șerpi cu ochii albi, alături de creațiuni populare care sîmănă cu candelile romane, în plus capul de monstru de la capăt. Pe dinsele de obicei desemnuri geometrice, mai ales armonioase rurale, dar și măști, păsări zburînd, pești, vietăți curioase, cu gheburi de batracieni și cornițe deasupra capului diform cu gura căscată. Oalele „chimu“, din același Peru reprezintă numai busturi umane cu acele pociri care se păreau meșterilor indieni necesare pentru a da ideia unor ființe superioare.

O revelație e arta semi-neagră a Melaneziei. Capetele morților, unse cu lut, colorate, împodobite cu linii variate, devin ele înseși o podoabă. Măști de tot felul prefac fața omenească în simboluri stilizate ; uriași stîlpi, asemenea cu ai indienilor, pomenesc strămoșii ; pe vîsle se zugrăvesc ochii boldiți, contururile schematice ale unei arte de abstracție ; vedenii de vulturi ; pe înaltele scuturi aceeași imitație omenească în cîteva aspre trăsături caracteristice ; în chipurile funerare mari coifuri se boltesc și, cum lîngă fiecare răposat trebuie să fie animalul de care-i legat roștul, trupul înfioat al cocoșului capătă una din cele mai măiestrite stilizări. Noua Zeelandă, insulele vecine aduc prinosul acestei arte generale. Unele statui de morminte ori de temple, ținute tainic în adîncul pădurilor, reprezintă cea mai îmbielșugată adunare de variante și fiorituri, de capricii ale liniei. În Insulele Ermiților se fac astfel de ace

sculptate cum le-ar putea privi cu gelozie marile civilizații artistice.

Un alt muzeu, cel de artă, adaus pe lângă școală, aduce alte revelații. Pe lângă admirabilele planșe ale iaponezului Hokusai, arta chineză, din care și la „Field“ erau date nobile specimene de costume, de măști religioase și teatrale, de elemente ale „jocului de umbre“, apare aici supt o formă cu totul deosebită de aceea cuprinsă în porțelane, bronzuri, jade și lace. Iată în sculptură scene de un puternic realism, cum e cămila gata de drum, carul cu coviltir pe care-l trage taurul masiv, calul de război, celalt cal, care, desperat, într-o întindere tragică a gâtului, nechează după stăpîn. Cutare cap de copil ar părea opera unui sculptor italian din secolul al XVI-lea. Două portrete mari pe mătasă a doi mandarini din dinastia Han samănă cu chipurile păstrate de arta flamandă : cu cea mai mare îngrijire sînt date trăsăturile individuale. În două statuete apar perfect caracterizate, gentile cu fața lor aproape albă, două doamne de onoare supt dinastia Tang. Ceramica spaniolă de Talavera, cea mexicană, galbenă, cu elemente de imaginație indiană, cea de un adînc albastru a vechii Sirii, cea arabă, mozaicul săpat al ceramicei indiene din grota care cuprinde statuia zeiței adormite între florile de lotus fac parte din aceleași tezaure.

Sus, la tablouri, spre care duce o expoziție de pictură în mare parte modernistă — și ce nu e modernism (o, ce Crist sălbatec schilodit !) e onestă copie după modele europene — un întreg grup de pînze ale lui Greco, între care o *Madonă* de neobișnuită întindere și varietate, un Velásquez, Sf. Ioan în pustie, care e una din cele mai frumoase bucăți ale lui, cîțiva Goya, între cari trandafiriul copil călare pe berbece ; Venera care doarme a lui Tiziano, un bun Tintoretto și un interesant Zurbaran. Catalonia a dat două retable ale lui Huguet (în altă sală splendidul retable al unui anonim din 1396, prezentînd cu o strălucire de colori uimitoare viața Domnului, cu o Cină la care parti-

cipă și Maica Domnului și încă o femeie, totul așa de pur, de dulce și de nou, cu o așa de reală ieșire din Mormînt a unui Crist între îngeri pestriți). Un Moretto, în care femeia cu lungul păr blond ar părea că vine din penelul lui Veronese, un frumos Crivelli, cîteva grupe strălucitoare de Giambattista Tiepolo. Printre cei noi, două portrete de suedezul Zorn, un Zuloaga, un Hristos pe laț de Carlson, alt suedez — ușoară viziune de palid albastru cu slaba lumină a nimbului divin — și apoi toată cea mai nouă școală franceză, cu Degas, Renoir, Gauguin, Van Gogh, pînă la cele două puternice pînze ale lui Lucien Simon. Tabloul lui Daumier : Don Quijote și Sancho Pancha trece prin caracterul sumbrului fond spaniol de intențiile de ironie ale caricaturistului. [...]

3. Spre ai noștri

Acuma merg la ai mei, la cei mulți și trudiți, pe cari blăstămul vremilor vitrege i-a zvîrlit aici ca epave ale Oceanului și cari, muncitori și modești cum sînt, nu s-au lăsat mînați de vînt ca niște hîrtii netrebnice, unul ici și unul dincolo, ci s-au adunat la un loc, au făcut societăți, biserici, au creat, nu colonii, ci adevărate centre românești, dovadă a vitalității unei rase care nu este de rînd.

Una din aceste societăți, aceea care cu sacrificiile ei bănești mi-a făcut plăcerea de a mă invita în America, cea din Indiana Harbor, care de douăzeci de ani îmi poartă numele, își serbează jubileul. Și aici jubileul unei societăți naționale nu e lucru între patru pereți de sală festivă, ci ceva care se vede și se aude, un eveniment al orașului, plin totdeauna de sens social și de respect pentru inițiativele individuale. Toate celelalte societăți, aproape fără deosebire de nație, au *datoria* de a participa, și un „magistrat” liber ales, cu *mayorul* și cu președintele consiliului comunal, cu inspectorul școlar, cu personalitatea decisivă

care e judecătorul, și el ales, adaugă petrecerii prestigiului persoanei și funcțiunii lor.

De aceea, conduși de vrednicul profesor Nicolae Benchea, mergem „oficial“ la suburbia orașului care după un vechi port de indiană — ce arhaică poveste pierdută în tulburile zări ale începuturilor! — se cheamă Indiana Harbor. Doi polițiști cu șapci și, pe piept, cu o stea ca a marilor decorații europene, ne precedă pe biciclete. Ei au dreptul de a trece și atunci când semnalul roșu poruncește automobilelor să stea. Și pentru a face știut că trece autoritatea, care a venit la otel să mă invite, și cortegiul oaspeților, sirena lor se amestecă în vuietele celelalte, dominatoare și asurzitoare.

Trecem întâi prin cartiere de căsuțe plantate la rînd fără împrejmuire, fără notă personală. Casa olandeză a reapărut, vinătă, roșie, albastră, cu scara înaintînd asupra străzii. Reclame cu haz, ca aceea a laptelui de la „vaca mulțămîită“, pătează cîmpul care acum e numai cîlți încolori de iarbă uscată. Uneori aceeași reclamă se prefăce în statuie, în care interesant e pedestalul cu explicațiile.

Apoi locuințele se răresc : mari fabrici acopăr totul, și în această zi de duminică, cu valurile lor dese de ceață, de fum : noaptea aburii vor lumina ca valuri de foc și reclame roșii vor da impresia unui sfîrșit de lume.

După aceea, acest Chicago de răsărit se încheie. Indiana Harbor începe, cu căsuțele de muncitori, *nereale*, desigur, dar îngrijite, curate cuiburi trecătoare în care însă cel ce se sălășluiește pe cîțiva ani își poate afla mulțămirea. Fețe apar la ferești : femei, copii — ca totdeauna foarte drăgălași — cari privesc îndelung, cu o zimbitoare curiozitate, această defilare de automobile pe care flutură alături de „Star Spangled Banner“ steaguri necunoscute. Ne-am oprit pentru a ne semna. [...]

Pe piața dinaintea „școlii înalte“, *high school*, gimnaziul (aici se numrotează cele douăsprezece clase de la cea dintîi), mare clădire roșietecă fără stil, așteaptă ai

noștri. Bune fețe ardelențești, așa de cinstite, cu un larg zimbet de mulțămire, doamne în rochii de tîrg printre care atîtea porturi românești cîte s-au putut găsi în fundul lăzilor, cununițe albe pe care sînt insignele societății [...] copii de toate vrîstele, în haine de serbătoare, și steaguri, multe steaguri — între care și unul italian — cu vulturul, cu crucea, cu colorile noastre iubite, și stelele dese ale Americii, cu chipurile după fotografiile ale patronilor.

Primarul îmi dă un lung obiect de nichel, „cheia“ orașului, așa cum se face aici, vorbind scurt, franc, sincer. Și apoi spre biserică.

Fiindcă aici e un mic Ardeal, cu toate despărțirile ca și cu toate legăturile lui, sînt două biserici solid făcute din lemn vâpsit și tencuit, frumoase întruchipări care înfățișează o admirabilă pornire spre jertfă — una din ele fiind a treia oară zidită asupra a două focuri distrugătoare. La uniți, unde se face slujba aproape întreagă — aici s-a sfințit, la început, steagul, și deci ea primează — o gospodărească grijă, o pornire spre podoabe care ne deosebește ori în ce loc, a strîns litografiile catolice, dulci îngeri de porțelană, tot ceea ce catolicismul adaugă zimbitor și alintat unei religii de smerenie solemnă. Ca în vechile lăcașuri de acasă, dascălul se trudește a da răspunsurile : pentru nimic în lume n-ar renunța la această onoare. De sus, din cafas, corul înalță cîntece, lungi și triste cîntece, ca niște plîngerii care par a veni de la milioanele de morți în suferință de-a lungul veacurilor de amărăciune. [...]

După o clipă de odihnă în locuința parohială polonă cu preoți de cea mai amicală întîmpinare — și steagurile defilează în mijlocul unei întregi populații răscolite de spectacolul extraordinar — în casa polonă ospăț. Ardealul îi are secretul, și l-a păstrat și aici. Șase sute de oameni vorbesc prin mandatarii lor, pe cînd de pe scenă răsună cîntece românești (cîntăreata e fiică de român și de maghiară, măritată cu un polon). Și apoi se așteaptă cuvîntul.

Sala de petreceri străjuită de albul vultur al Poloniei pare prefăcută într-a a treia biserică.

Seara, „producție” de muzică și teatru. O păreche de actori veniți acum șapte ani de la noi, soții Ionescu Ardeal. Cum prind ascultătorii orice glumă care-i atinge în partea vie a sufletului lor ! Coruri : cele americane încete, fără colorit. La ale noastre, în care sînt numai costumele neamului, se prind — și cît e de mișcător ! — și femeii de o vîrstă care pentru acea clipă își recapătă depărtata tinerețe. Cînd se înalță aria de la vatră, tremurată de emoție, o întreagă viață li se năzare, vădit, înaintea ochilor înălțați crămați cari privesc peste apele învălurate ale Oceanului.

E numai ziua întîi.

A doua zi avem prilejul de a vedea primăria. Nimic din oficialitatea europeană, solemnă și puțin ipocrită. Oricine, pînă la dactilografe, pînă la uşieri se prezintă pentru a întinde mîna. Ca și la președintele Hoover, pare că sînt toți acasă. După niște gratii în mijlocul șirului de odăi, „închisoarea provizorie”. Niște negri, de o perfectă indiferență pentru situația în care se află și pentru privirile curioase care-i caută, par leit dobitoace la cușcă. Un tînăr alb, simpatic, vorbește la zăbrele cu o femeie care l-ar îmbrățișa dincolo de bare : o idilă de temniță, aproape duioasă.

Pentru a vorbi studenților despre România — aleg formația satului nostru, așa de mult deosebit de al lor — sînt dus la o „high school”. Mare zidire de cărămidă aparentă roșie, cu curți interioare, cu pereții îmbrăcați înlăuntru cu porțelană care se poate spăla. Săli de clasă cu scaune de fier și catedra joasă, culoare cu tablouri, unele originale, donate de elevi, cari printr-un decalog sculptat în marmură sînt îndemnați a privi școala ca o casă a lor. [...]

Seara, mi se dă o masă de evrei români. Mulți și în situații foarte bune. Discursurile se țin în englezește —

unele frumoase al rabinului, care nu vine de la noi, e de o mare eleganță de formă și de o nobilă ideologie, care pune în perspectivă o înțelegere între „fiii Romei glorioase, dătătoare de pace pentru omenire timp de trei secole, și între urmașii profeților“. Această englezească, în care se amestecă accentele violente ale unui „american boy“, luptător în partidul republican, e însă de pură fațadă. Vanitate de a arăta ce au ajuns a fi în noul mediu al „porților deschise“. Dar orice glumă românească prinde, stîrnind lungi țîșniri de rîs; numai femeile născute în America nu înțeleg. Cînd un evreu spaniol din Craiova cîntă vechi arii de la noi, din care nu lipsește :

Șapte lei suta de raci,
Și pescarii tot săraci,

sînt în sală aclamații. Rosenthal, fostul director al *Adevărului*, uită atentatul stupid care era să-l curățe¹, și vorbește foarte mișcat de „voișia și duișia“ românească prin care, în scrierile unui Bercovici și unui Diamant, s-a dat o nouă notă literaturii americane. Cuvintele mele de sfătuire, din care nu lipsește și critica, sînt ascultate cu atenție și îndelung aplaudate. Scriitorului ce sînt, i se dă o călimară de aur. Fiecare ține să-mi strîngă mîna, fiecare spune de unde este, ce rude a păstrat. Un bătrîn îmi declară bucuros că banii lui sînt la dispoziția sătenilor noștri pentru a cumpăra pămînturi. [...]

Bănățeni sînt românii din Chîcago. Cei mai mulți dintre dînșii veniți dinainte de război, alții chemați, din familia lor, de către aceștia. Bănățeni oacheși și vioi, ducînd aici frumuseța, zburdăciunea, sîngele lor iute și iubirea lor de cîntec.

¹ La 10 octombrie 1923, avocatul Alexandru Bacaloglu, care împărtășea ideile fascismului italian, a încercat să-l asasineze pe I. Rosenthal, pe atunci unul dintre directorii cotidianului democratic *Adevărul* (n. ed.).

Sînt dus la biserica lor (și aici vechea clădire a ars și una nouă s-a făcut în loc). E într-un depărtat suburbiu, unde grupul românesc, important, are ca vecini pe italieni. Cele două nații, așa de apropiate, nu sînt în legătură. De curînd ceva s-a întîmplat care a pus între ei alte sentimente decît ale frăției. Un incendiu a distrus o parte dintr-o prăvălie italiană : se spune că, pentru a împiedeca orice cercetări serioase ale societății de asigurare, proprietarul a pus două bombe, dintre care una, luînd foc, a frînt imobilul bucăți, dar a păgubit și casele vecine. Cel închis vorbește de răzbunarea unui conațional. Ziarul românesc *Libertatea* prezintă una din familiile cărora astfel li s-au făcut grele pagube. [...]

Trecem la clădirea pe care obștea românească o posedă. În rîndul de jos e sala de adunare, în cel de sus școala. Toată lumea se adună pentru a asista la încercarea copiilor, cari cu multă greutate, lăsați toată ziua, prin forța împrejurărilor, în mîna străinilor, sînt ținuți în cunoștința limbii părintești. Pe rînd, chemați de părintele Opran, căruia i se datorește această mică organizare, ei recitează versuri din cartea de cetire adusă din țară și în locul căreia s-ar dori o alta, mai potrivită pentru împrejurările nouă. O doamnă face să ciripească și copilașul abia ridicat pe care-l ține în brațe, și ce mîndrie părintească atunci cînd din buzele suptiri iese cîntecul românesc !

Îi regăsesc seara, împreună cu mulți, foarte mulți alții, cuprinzînd una din sălile mari ale orașului. Porturile de aur, argint și roșu ale Banatului îmbracă pe sprintenele fete care, cu doamna preoteasă în frunte, servesc cu atîta grație prînzul pentru ca, întrerupîndu-se, să facă a se auzi pe scenă cîntarea pentru care e vestit Banatul.

Cuvinte nu pot cuprinde bucuria pe care o dau celui venit de departe ca să cerceteze o viață națională amenințată de astfel de scene. De ce s-ar pierde pe meleaguri străine atîta vlagă și atîta voieșie ? Și de ce, îndemnînd „acasă” pe fiecare, am auzit spuînd : „Nouă ni place aici” ?

De ce între băieți vorbirea aproape exclusivă a limbii engleze ? De ce această fatalitate pe care mintea o înțelege, dar înaintea căreia inima se revoltă ? De ce să pierdem pe oamenii muncii, atunci când ne mănâncă paraziții politici ?

CAPITALELE TRECUTULUI

1. Gettysburg

La ieșire trecem din nou în fața fabricilor care storc vraga oamenilor noștri : Indiana Harbour, Gary, cu frumoasa gară, de unde pleacă strada principală cu clădirile de căpetenie, zidiri de piatră în stil european. Fabrica de ciment se laudă cu 175.000 de saci producție pe zi. Pe urmă iarăși pădure, sprintenă pădure bine îngrijită. Cîmpia de hrană, ferma cu turnulețul ei de petrol și-au reluat stăpînirea ca și cum n-ar fi alături infernul fabricelor și afacerilor. Numai păduricea și calmele ape ale unui lac de argint înviorează monotona strecurare a căsuțelor de muncă. Ici și colo doar cîte o fabrică își clocește căsuțele improvizate ale muncitorilor. În seara cenușie, tristă, fără un semn de primăvară, miriștile, în fundul zărilor, ard pentru a curăți cîmpul.

A doua zi spectacolul se schimbă. Pădurea e mai întinsă, mai bogată, mai *adevărată*. Ploaia multă, care continuă, a creat o primăvară ce îndrăznește a miji. Uriciunea căsuțelor de țară va începe îndată a se ascunde. O mare apă ne urmărește o bucată de vreme cu dunga ei largă albicioasă.

E împrejmuirea Washingtonului. Orașul se pregătește de înmormîntarea fostului președinte, apoi șef al Justiției. Taft. Dar nici o risipă de decor teatral. Gara nu e în negru. Nicăiri steaguri atîrnînd, decît doar la legații și ambasade. Cavaleria trece, peste două ceasuri apoi și ar-

tileria. Ținută ireproșabilă, fără înțepeneală ; frumoși cai ; lume puțină, care nu se descopere toată la trecerea steagurilor. Deocamdată, pe un afet de tun sicriul, învelit în steagul înstelat, e dus la Capitoliu.

În ziare părerile de rău sînt sincere, dar discrete. Un articolaș simțit, un desemn : Unchiul Sam onorînd catafalcul, drapelul lăsat asupra rămășițelor. E mai impresionant decît mult zgomot fără o adevărată emoție. E vădit însă că orice ține de politică nu pasionează și nu zguduie mulțimea. Și apoi toate trec aici așa de răpede !

A doua zi la cîmpul de luptă din Gettysburg, unde, în iulie 1863, înaintea trupelor sudice, apărătoare ale sclăviei, a fost oprită în loc, cu patruzeci de mii de morți din ambele părți, de armata pe care o însufleșea convingerea de neînduplecat profet biblic a lui Abraham Lincoln.

Drumul taie prin țerna roșie ca de sînge, despărțind bucăți de pădure prin care sînt sămănate casele de lemn în colori variate. El atinge orașele curate, liniștite din această Maryland, ce Fredericks, Lewisburgh. Caracterul rural de fermă veche, ușor înseilată, rămîne. Figuri de negri răsar foarte adesea în pridvoarele sprintene. Ei formează o mare parte din populația școlilor elementare. Cîteva *high-schools* de stat sînt suite pe delulețele verzi, cu turnulețele și cupola mărunță a capelei. Odată, într-un așezămînt particular, o maică era în mijlocul fetițelor ; aiurea, pe urma gliganilor cari se strîmbau la trăsura noastră purtînd un om cu barbă, doar corecți tineri clerici își purtau cu eleganță gulerele albe pe negrele sultane. Și aici catolicismul lucrează — putere orînduitoare, sigură de sine.

Ajungem la locul unde odată un modest tovarăș al lui Penn își ridicase coliba. N-ar fi gîcit că peste două sute de ani se va da aici o crîncenă luptă nu numai pentru idei

de egalitate între creaturile lui Dumnezeu, idei care erau și ale lui, ci pentru a se ști dacă munca va fi liberă sau nu. Cu atâtea sacrificii ea s-a liberat, dar întrebarea e ce usagiu s-a făcut din libertatea declarată legal înaintea cerurilor judecătore. Negrii chelneri, negrii argați, negrii dădace, negrii portari pot răspunde și poate răspunde aproape întreg sufletul lor fără încredere într-însul, veșnic cu ochii la ordinele vechiului boss, ale stăpînului care a rămas. Și totuși vechea rasă britanică, pură, pentru ei s-a jertfit așa de generos.

Dar poate că aici, în țerna scormonită de ghiulele și frământată de alergarea luptătorilor s-a mai hotărît ceva: datoria de a fi împreună a Statelor Americii libere, state vechi, de la început, state adause prin cuceriri și alipiri. Unirea era de bună voie; ea a fost impusă cui voia s-orupă. Regimelor cu principii deosebite li s-au substituit aceleași norme superioare ale vieții constituționale. În acest pămînt muiat de sînge, opera unității naționale s-a înfăptuit. Să nu se uite planurile latine ale lui Napoleon al III-lea, care s-au risipit în această luptă.

De aceea locul, cele șaptesprezece „acre“ de pămînt, merita sfințit, prin memorabilul discurs al învingătorului, ca și prin recunoștința vremurilor următoare. E acum un „parc național“ al amintirilor, cu peste patru sute de monumente, cele mai multe de un gust discutabil și în general rău grupate. Statele, orașele, regimentele au vrut să pomenească pe ai lor, și e duios că, alături de asemenea scumpe dovezi de amintire, stegulețe, coroane de flori se înfig, se așează lângă pietricelele celor mărunți, după trei sferturi de veac de la trecerea lor din viață. Un vînt de iarnă aruncă furios fulgii în valuri deasupra mormintelor.

Stau alături învingătorii și învinșii. Poporul american poate lega împreună sentimentul de mîndrie pentru cei dinții cu acela de iertare pentru cei din urmă. Odată ce a biruit cauza care trebuia să biruie !

Ar fi fost de dorit ca în jur să fie liniște, marea liniște care e supremul omagiu adus eroilor, adecă oamenilor cari și-au dat bucurios viața pentru cerința lor. Dar lumea nu se poate opri, cu nevoile și cu trivialitățile ei, și astfel iat-o adunînd călăuza a trei dolari „explicația” și cochete restaurante cu orge mecanice. Dar pretutindeni pacea cimitirelor e profanată ; de ce n-ar fi și aici ?

2. Baltimore

La un ceas de orașul făcut, acela care s-a dezvoltat de la sine, vechea creație colonială, Baltimore, așezată în mijlocul aceleiași pădurici de peisagiu englez din veacul al XVIII-lea.

Centrul catolic de pe vremuri — și aceasta se simte pînă la Washington — a căutat să rămîie credincios, pe cît se poate, originilor sale. Nu sînt fabrici vizibile, cu căsuțele pentru lucrători. Două *sky-scrapers*, imediat trecute pe cărțile poștale nu strică vederea generală, așa cum sînt puse. Strada principală, între clădiri de piatră roșie, are mersul ticnit al unui oraș de provincie.

„Stilul colonial” e afecționat pentru zidirile de interes public. Cu coloanele lui albe, cu țesătura lui de cărămizi, cu lunga desfășurare a aripilor de castel de-o parte și de alta, a miezului încununat cu o cupolă, el face cea mai prietenoasă impresie. Numai micul muzeu, bine croit și perfect împărțit, prezintă puri stîlpi ionici în față, pe cînd pe laturi alcătuirea de cărămidă samănă cu o veche mănăstire italiană.

Universitatea, clădită cu sacrificii de multe milioane de dolari, e o fundație particulară, și ea poartă numele întemeietorului, John Hopkins. Veniturile sînt luate din dobînzile unui fond de 35 de milioane și din taxe, din

grele taxe pe studenți. Ca mai pretutindeni în America, școala tehnică e cuprinsă și ea în organismul universitar. Ceea ce am văzut din sălile de ceremonie ca și din obișnuitele odăi de curs e la nivelul celor mai înalte cerințe moderne. Biblioteca are poate cea mai luminoasă sală de lectură ; în largile ferești sînt prinse semnele marilor tipografi de pe vremuri.

Aici s-a introdus pentru întia oară tendința germană a înaltei școli pentru cercetări personale. Tradiția continuă. Fără a fi prea cercetată, Universitatea își păstrează rangul. Întîlnesc un medic român, dl. Olinescu, care la marele Institut de igienă se bucură de o bursă Rockefeller. Un fost elev al meu e profesorul care dă lecții de românește. Românește mi-a vorbit, cu atîta bucurie, d-na Silverberg, o doamnă care asculta bucuroasă lecția mea și o altă doamnă, franceză, care trăise în București o parte din viața ei, avea, la gară, ochii în lacrimi. Nu se poate spune îndeajuns ce farmec lasă în inimi țara pe care așa de ușor o desprețuim și o ponegrim.

Am văzut colecțiile muzeului. El are un Rafael de cel mai mare interes, reprezentînd o princesă italiană din veacul al XVI-lea, un zaraf de Rembrandt, un Tiziano, iscălit — nu pune aceasta pe gînduri ? — un foarte bun Franz Hals, dar pe lîngă aceasta aquaforte, de Dürer, de Rembrandt însuși, într-o bogată donație. Și, nu mai puțin, o lungă serie de aquarele în care iese la iveală, cu măsură, o viziune nouă, clară, precisă, a colorii americane în peisagiu și a valorii pe care poate s-o aibă culoarea în sine.

3. Philadelphia

Dacă Baltimore păstrează colțuri din vechea așezare a secolului al XVIII-lea, în care a trăit Franklin, o întregă pătură, păstrată cu greu, dar încă existentă, încunjurată de

respect măcar la zile mari și cînd vin străinii se poate vedea la Philadelphia, care devine astfel mai mult decît orice alt oraș american depozitara trecutului de nobil idealism convins și luptător.

Iată într-un colț — ce colț îmbulzit de urîte clădiri noi, lipsite de drept și lipsite de sens ! — hala Independenței. Vechea clădire în același gust al secolului al XVIII-lea englez, al epocii georgiene, cu simpatica fațadă roșie și sprințenul turnuleț. Aici adunarea Pennsylvaniei și-a ținut ședințele. Aici s-a format pe încetul, între reprezentanții vastei provincii, spiritul de independență, și era natural ca tot aici, în orașul de frățească și sentimentală numire greacă, să se adune și delegații tuturor alcătuirilor americane pentru a lua marea hotărîre. Ea n-a fost efectul unei mișcări de entuziasm ca în deciziunile Adunării franceze din august 1789. Nu, ci îndelung, lună de lună, pînă la acea glorioasă dată din 1776, s-au sfătuit între ei acești fermieri, acești oameni de diferite profesii, mai ales acești *oameni de drept*. Căci, dacă un conflict economic a fost la baza mișcării de separație, pentru întruparea ei într-o formulă „filozofii“ ca Franklin și Jefferson și-au dat mîna ca acești jurisconșulți. Astfel s-a stabilit textul propunerii făcute, în scrisoarea lui lătăreață, de un deputat dintre cei mărunți pentru ca apoi să se poată stiliza de un Jefferson largă expunere pentru independență.

Se păstrează cu pietate cîteva mobile și obiecte din acel timp ; în fundul odăii steagurile de luptă sînt strînse în mănunchi. În odaia din mijloc clopotul, vechiul clopot pennsylvanian, topit pentru Adunarea cea mică. În ziua aniversării lui Washington au încercat să deie glas aramei sparte și cîrpite, dar sunetul n-a ieșit. El *nu putea* să iasă, atîta vreme cît așa de puține sînt urechile, nenăucite de zgomot și neastupate la pornirile ideale, care să-l poată auzi. Cînd noua viață morală care se formează în această

țară va ajunge să cîștige terenul, atunci din nou valurile chemării la altă fericire se vor răspîndi asupra țerii, și atunci pentru omenirea întreagă va porni de aici din America alt vînt, fraged, înouitor.

Tot trecutului îi e închinată căsuța unde pe ascuns s-a cusut primul steag al libertății — și se încearcă a face în jurul ei calmul unor pajiști bogate, răscumpărîndu-se cu banul fiecăruia toată obrăznicia care s-a strîns împrejur. Aceluiași trecut îi aparțin și cimitirele, cu vechile lor pietre fără cruce, mărunte, sure, ai zice : speriate de ce se aude împrejur, de ce umbră deasă, plină de fum, lasă asupra lor Goldsteinii vecini cu prăvăliile lor imense pentru copii. Cea mai goală, cu o aparență mai părăsită e a lui Franklin însuși, omul celor mai îndrăznețe concepții și celor mai smerite invențiuni de folos general, acela al celui mai mare rol și al celei mai modeste vieți. O altă lespede amintește pe fiul lui. Nici o floare, nici un semn de amintire. Poate că marea statuie ajunge, dar ea e mai rece decît țerna, care se înfioară de frig și tremură de soare, a acestei gropi.

Peste această lume smerită în proporții, mare în avînt pretenția timpurilor harnice, bogate, îndrăznețe a făcut imensul oraș nou pe ambele țărmuri ale vastului Delaware, un adevărat golf de mare, purtînd ușor marile corăbii ale oceanului. Două milioane de oameni, trei milioane cu suburbiile trăiesc pe o suprafață de pămînt mai mare decît a oricărui alt oraș. În centru voluminoasele serii de cutii distanțate ale *sky-scraperei*lor, care, fiind aici de aceleași dimensiuni, samănă o lungă strajă de uriași. Încolo case de cărămizi, case de lemn cu pridvorașele în față ocupă larga cîmpie. Un formidabil pod leagă cele două părți ale orașului, care ține și de Pennsylvania și de Statul New Jersey. Pînă în sala unde trei sute de ai noștri, mai mult bănățeni, așteptau cuvîntul bun de acasă (se va face o

nouă biserică, în locul celei vechi care abia se ține), lungile alei de mici clădiri prietenoase se continuă.

Dar aici este și o mare voință creatoare, o mare voință de a crea din nou ceea ce răzleața inițiativă particulară a amestecat confuz. De aici marile clădiri pentru artă și știință și admirabilele pieți care le încunjură, deschizând asupra haosului de case, asupra largilor artere care le despart una din cele mai vaste perspective de pe lume.

Întîi biblioteca, operă de binefacere privată. Imensa zidire cu un larg fronton senin cuprinde tezaure adunate în cîțiva ani. Este o secție italiană, aranjată de noua Italie, o secție pentru orbi. Comunicațiile între sală și depozit se fac prin telegrame. Împrumuturile se dau cu cea mai mare dărnicie și tot odată și cu socoteala cea mai bună. Sălile de lectură sînt adevărate saloane, scăldate în lumină. Nu numai atîta, dar o superbă terasă cu vederea asupra orașului întreg poate fi și ea întrebuințată pentru lectură.

Muzeul, de o impunătoare arhitectură elenică, un Partenon pe această Acropole, cuprinde o foarte vastă colecție de portrete engleze din secolul al XVIII-lea : Romney, Lawrence, Reynolds, Gainsborough, cel de-al doilea încercînd și o scenă mitologică din chipuri de persoane contemporane ; un mare grup de americani din aceeași epocă e alături. Peisagiul englez trece de la jocurile de lumină și aburi ale lui Turner la coloratura puternică, adîncă a lui Constable, la delicateța lui Wistley ; două Veneții de doi maeștri contemporani pun alături melancolia palidă a unuia cu țîșnirile de flăcări roșii deasupra cupolelor a celuilalt. Marea pictură veche e reprezentată printr-o bună alegere de primitivi italieni, ca Basaiti, printr-un oriental sticlind din pietrele turbanului în întunec al lui Rembrandt, prin fragedul răstignit cu pleoapele rozē al lui Rubens, de la care și două curioase peisagii încercate, printr-un Van Eyck de un migălos lucru de miniaturist, prin

cîteva pînze italiene din secolul al XVI-lea și printr-un interesant Zurbaran.

În față, zelul lui Mastbaum a adunat de pretutindeni, într-un muzeu cu poarta de bronz pecetluită de cele mai alese lucrări ale maestrului, o foarte mare parte din opera lui Rodin. E acolo replica Gînditorului, e zvîrcolirea martirului, e nespusa puritate a primăverii cu trupurile gingaș îmbrățișate, topirea în val a nereidei, e filfierea de coamă leonină a lui Balzac și apocaliptica încruntare a lui Hugo, deasupra și dedesuptul căruia se desfășură și se înlănțuiesc alegoriile, e dragostea pierdută într-un singur trup și e gîndirea simbolică, întrupată și în mîinile care închid catedrala, în mîinile care se deschid cercetătoare, în mîinile ridicate spre cer și în mîinile crispate de durere. Toate acestea prezentate cu o grațioasă ospitalitate, care face ca simpaticul bătrîn îngrijitor să redeschidă cu un zimbet ușa odată încuiată. Cînd oare aceste moravuri vor pătrunde în Europa, ale cărui muzee par date pe mîna celor mai brutali dintre polițiști ?

4. Trenton. Princeton

De la Philadelphia, prin cele mai frumoase dumbrăvi de copaci neatinși, prin grădini de sere și mai ales prin livezi în care mugurul piersicelor celor mai dulci așteaptă chemarea primăverii, spre locul unde ne așteaptă harnicul grup de români din Roebling și din Trenton, din Florence, a căror caldă ospitalitate n-o voi putea uita niciodată. La acești sălăgeni e cea mai duioasă amintire a țerii unde poate nimeni dintre dinșii nu se va mai întoarce.

Cea dintîi localitate e o creație a fabricii de sîrmă. De ea atîrnă mai totul pînă la casele de același tip, prinse în mari blocuri, în care cineva e suferit numai cît lucrează stăpînului. Tot el a dat și clădirea bisericii unite.

O altă biserică unită, una din cele mai mari și mai frumoase din America, avînd geamurile împodobite cu sfinți peste colorile neamului, e în orașul vecin, capitală a Statului New Jersey, una a ortodocșilor, mult mai modestă fiind la Roebing. Ce frumos suna corul condus de harnicul părinte Bungărdean, care, împreună cu celalt preot, Crăciun, face ce poate ca să împiedece nenorocita înstrăinare-a generației nouă (fete de cincisprezece ani iau italieni pentru a întemeia o familie de limbă engleză).

Drumul de la o așezare la alta, tot pe marginile largului rîu, printre copaci de pădure și vile, e de toată frumuseța. Undeva se văd ruinele caselor în care a locuit prințul Ludovic-Napoleon, visînd de împărăția de mai tîrziu : principalul pavilion, privind peste rîu, la mare, deschizătoare de drumuri spre viitor, a fost refăcut de un milionar.

America și românii din America. 1930

VEDERI DIN GRECIA DE AZI

I. DIN SALONIC ÎN TESALIA

Serbia țerănească, plină de tradiții și de poezie, cu mîndrii țerani în costume arhaice, se mîntuie în noaptea cu lună care dă munților și văilor fantastice străluciri.

O mijire de zi cețoasă. Nouri grei se grăbesc să se împrăstie înaintea zorilor. O cîmpie goală, seacă, fără locuinți. Un țerm de mare fără pitoresc. Obișnuitul spalir de salcîmi.

Deosebesc prin lumina încă înjumătățită gări moștenite din vremea turcească, albe, mărunte, joase. Semnalele căii ferate sînt cuprinse în cutiuțe rotunde cu înfățișarea de morminte musulmane.

Trecem apa răsfățată larg a Vardarului.

Funcționarii vămii și poliției se presintă în tren. Uniforme franco-engleze foarte îngrijite. Oamenii sînt, vădit, foarte mîndri de dînsele. Acel *point d'honneur* grecesc care a îndemnat și ajutat la multe. Vorbesc foarte bine franțuzește și sînt de o aleasă politeță. La capăt o vagă dorință de recunoaștere, aș zice : de aplauze.

Peste puțin un lung șir de lumini electrice anunță Salonicul. Θεσσαλονίκη, „biruința Tesaliei“, apare în venerabilele caractere elenice deasupra unei stații moștenite.

de la turci, cu ciudate ferești de toate dimensiunile, larg conturate în privazuri, cu grădele ca pentru a ascunde haremuri, cu migăloasa complicație în care se complăce Islamul. Clasă se cheamă *θαύσσα*. Cea mai mare din inscripții trimete la cafeneaua adausă, ale cării mese primesc și acum, înainte de șase, pe cei dinții degustători ai licorii favorite și cetitori ai ziarelor celor mai curînd trezite. O lume nervoasă, agitată, dar nu și zgomotoasă, se zbate în toate părțile. Multe șapcuțe și cîte o impozantă căciulă în mijlocul atitor tuflituri neglijate. Ofițeri în cea mai pură ținută franceză fumîndu-și prima țigară a zilei. Grăsuțe evreice își caută locul în trenul care așteaptă. Nicăiri sforțarea sîrbească de a părea și de a impune, pe care parc-aș recomanda-o, așa puțintel, și la noi, unde fiecare, mai ales prin gări, nu se gîndește de ajuns că este o lume care-l vede și-l judecă.

Ne coborîm spre sud. Zarzavatul se răsfață pe cîmpul de miriști și de buruieni uscate, care cheamă pe păstorul „vlah“, vechi oaspete al acestor întinderi. Complectă lipsă de livezi, de grădini. Cîmp stîrpit de veacurile stăpînirii exploatare. Mlaștina, îngăduită, hrănește pădurici de papură. În fund o dulce linie de dealuri cu formele ieșite pare că dintr-o lungă, îndărătnică desmierdare. Ai jura că nu e întrînsele un colț de piatră, un fir de prund. O ușoară ceață le acopere, cu un gest de delicată împăciuire.

„Αξιολχ Lîngă ghereta soldatului simili-francez, pierdută între alte gherete, cu număr și cu notația, enigmatică pentru mine, A, leneșa apă se încovoiaie, cînd mușcînd din țerna moale, cînd răspinsă, între maluri în forme. Această margene tesaliană e lipsită de orice plastică. Pămînt pentru caii vagabonzi, ai căror strămoși au fost călăriți de Achile, și pentru rătăcirea pe arhaice drumuri a ciobanului.

Cu toate problemele agrare tesaliene nu simți agricultorul. Pe alocurea, prin buruienișul ars, torente uscate.

Puțini copaci diformi, scorburoase sălcii cu frunza mărunță, ascuțită. Drumurile sînt cărări de glod împietrit. Rarile case cu varul jupuit par a adăposti o populație de pripas, foarte săracă. Nici un sat nu s-a putut înjgheba, precum mai nici o brazdă nu taie cîmpul. Cîteva ogoare de porumb par înseilate pentru încercare. Corturi albe ascuțite anunță soldați răzleți lucrînd la linie. Lungi șiruri de căruțe primitive cară vreascuri undeva, cine știe unde. Cei cîțiva țerani au șapca muncitorului din port.

Aici o întregă operă de cultură se cere reluată. Deocamdată, cu gheretele numerotate, cu stîngile de fier uitate în bălării, cu prelingerile de apă cețoasă, totul pare așa de provizoriu, de înseilat...

Trecem o nouă apă îngustă, mîloasă. Vechiul pod turcesc în ruine nu e decît o grămadă de lemnărie putredă care, lateral, se desface în praf.

Casele din apropiere, înjghebări de lemn sau mormane de lut, par vechi popasuri părăsite. Alături însă, din paianță și hîrtie gudronată, cochete adăposturi de pribegi, izgoniți, conform tratatului, de statul turcesc omogen. Ici și colo se face oarecare arătură. Cîmpul pare pentru întîia oară desfundat. Cultura tutunului însă arată veche obișnuință. Alături pasc turmele cu măgărușul și dulăii. Hota-rele între deosebitele ocupații nu sînt încă trase definitiv.

Pe țerna roșie tutun și vie ; ici și colo grădina de zarzavat cu apa căpătată de calul care se învîrte în loc, răbdător. Bivolii înceți trag brazdele. Casele sînt răzlețe : n-am văzut încă o biserică. Totuși pe una din aceste îngrămădiri de pietre fără tencuială și var reclama în litere elenice a Chevroletului.

În fund aspra linie înaltă a munților goi. E Olimpul, vechiul Olimp tracic (cf. Olynthos, Oloros), recunoscut și adoptat de greci. Un munte al celei mai vechi rase a noastre. Ici și colo enigmaticele movile, de o formă deosebită de a rotunzilor tumuli dobrogeni.

Trecem răpede pe lângă un grup mai mare de locuinți văruițe, cu o cochetă bisericuță în margene. Un șir de căsuțe albe formează frontul pribegilor. Regiunea întreagă are un caracter de mai solidă așezare. Sîntem chiar la poalele stîncii sălbatece. Un simulacru de înaltă pădure albicioasă, plină de trunchiuri scheletice. De jur împrejur întinse lanuri de porumb supțiratec.

Αποχώρον, Pietroasa. Gară nouă, cu depozite mari de fin presat. De cealaltă parte a cîmpului țepos, o geană de mare se arginteste la soare. Apele bat în piatră și în blana de mărăcini a pustiului.

Ea se răsfață veselă, vie, caldă, pe cînd nori albi groși călătoresc sus, prin spărturile zidului de stîncă. Nici un om de piatră, nici o pînză pe ape. Dar bunul abur al Egeii stîrnește și întreține o întreagă învălmășită pădure pitică. Cel dintîi pom roditor într-o margene de canton răzleț.

Și, deodată, pe o culme rotunjită vechiul castel franc răsare, perfect păstrat, cu incinta lui cancelată și puternicul turn de strajă. Aiurea, de dragul hellenilor, l-au distrus; aici maiestatea lui solitară păzește marea, care încearcă o îngustă plajă, ruptă de bolovănișul năvălitor.

Reintrăm în interior spre Larisa. La soarele plin și cald muntele se dezbracă de nourii grei ai dimineții, arătînd suprafețe mîncate de păduri pigmee. Înalți, vînjoși arțari, cu frunza delicat dințată, se ridică din plebea arborilor cari nu pot să se înalțe. Pyrgetos amintește în nume turnurile feudale care s-au dus.

Din munte se coboară pe măgăruș o fată înfocolită în cirpe negre. Nimic din frumuseța femeii de la țară în veșmîntul care imită frumuseța cromatică a naturii. Dacă la canton atîrnă o cergă păroasă, multicoloră, ea vine de la ciobanul vlah.

Despicăm muntele roșu și galben, clădit în lături ca pentru un palat de uriași. E aspectul canioanelor Americii de Nord, ca grupare și colori. Ca și acolo apa care se scurge în prăpăstii e lăptoasă, tulbure. Evlavia credincioșilor a

pus jos un paraclis modern, îngrijit de aproape. Ciudate flori galbene, cu potire de crini, se prind în anfractuozitățile lespezilor.

Numai pentru cine iese din acest culoar al dracilor; Tempe (ἀνδρῶν γοναϊκῶν, „bărbați-femei“; o fatalitățile unei epoci de materialisti cinici...) poate fi, ca pentru vechii elini, raiul pe pământ. Cîmpul rămîne sterp, sămănat cu pietriș mărunț. Cu mărăcini se amestecă petece de viță săracă. Un grup de case albe-albastre se pitește supt muntele răpănos, măgăruși cu crosna se strecoară pe cărări. Apa e înceată și cenușie, dar frumoase grupe de copaci cheamă la odihnă și la visul care învie fabula zeilor coboriți, puternici și aspri la frunte, de la pripoarele Olimpului.

II. TESALIA

De aici înainte măslinul populează cîmpia; lămiile atîrnă din pomii fermelor și floarea roșie a oleandrului împodobeste cantoanele; pe munții încununăți cu neguri mai dese decît oriunde — o adevărată provocare către imaginația creatoare de zei! — se aciuiază sate mari, cu biserică în frunte, lungă, cu absida altarului umflată, fără turn.

Deasupra muntelui pătura de nourii albi stăruie: e o locuință cu zidurile sigure, cu crenelele înflorite; o lume divină întreagă poate să încapă acolo. De departe albastrul cerului e tăiat de dunga palatelor lui Zeus și ale familiei sale. Venind de jos, gestul de adorare către puterile nevăzute nu e decît firesc. O astfel de catapeteasmă presupune neapărat un templu. Și tot cuprinsul dintre munți se închide într-o singură biserică imensă. Extraordinara limpeziciune a aerului, perfecta liniște a lui contribuie la caracterul ei solemn, sacru și totuși adînc uman. Cu adevărat aici stă Zeus, care n-a murit și de aceea nu are nevoie să învie.

Dar alături femei în cîrpe negre țin copii grăsuți în brațe. Cuptorul de lut, alături de căsuță, cheamă focul descoperit de Prometeu ; pe cînd găinile moțate scurmă de zor în praf, iepurașul alb își caută intrarea la galeriile lui de familie.

S-a tras perdeaua. Nu mai e acum decît vulgară buruiană, arătură prăfoasă mestecată cu praf, oile ciobanului și severul măslin ca singur locuitor al spațiilor nemărginite. Iar movila răzleață pomeneste de zeii pustiului asiatic.

Larg se răsfiră casele cafenii, abia, pe alocurea, atinse de var, ale unui tîrg clădit la întîmplare. Mușcate, oleandri lîngă fațadele triste, cojite. Amestec de poezie și de lipsă a gospodăriei. Vechi olane și nouă țiglă de un roșu strigător. În margene, un turn bizantin cu lungi profiluri la ferestre. Virfuri de minarete, străpungînd grămada de case și căsuțe. E Larisa, Larsa ciobanilor noștri, capitala Tesaliei „crescătoare de cai”.

Acuma începe cîmpia de hrană, întinderea imensă de pășune a Tesaliei. Arăturile sînt dese, dar neconținut păstorul e lîngă plugar. Copacii nu apar decît în oaze. Rîulețe de nimic se strecoară prin lut.

De la o vreme din nou înălțimile apar, umflate, scobite. Așezările omenești rămîn însă extrem de rare și drumurile, nepietruite, sînt goale. Curios e un automobil care se trudește pe pămîntul gol al unei astfel de cărări.

La Orphana un puternic turn franc răsare din mijlocul umilelor coperișuri de ȧlane.

Palaiopharsaloi. Aici e cîmpia mai largă. Pe acest loc s-au întîlnit ostașii răzbunătorilor lui Cezar cu închinătorii statornici ai republicei imposibile. Sîngele stoicilor îndărătnici, Cassius și Brutus, a curs aici și astfel de aici, prin această victorie, s-a început epoca de împăciuire și creațiune a imperiului lui August. Larg pămînt negru supt munții galbeni-albaștri de piatră săracă. De jur împrejurul

vastului cimitir ascuns supt țernă nu e țipenie de om. Trăiește numai, sus, soarele, care arde cumplit.

Mai departe trec turci mizerabili, cu capul gol sau înfășurat în cîrpe, pe jos ori chinuind supt dinșii măgărușul docil.

Ceva mai departe unul din cele mai mari și mai solide sate de coloniști. Clădiri de zid, văruiate, acoperite cu țiglă. Vechiul sat de alături pare a-și ascunde rușinea. Firește însă că acest șir de construcții în serie nu dă nici o surprindere și obosește prin monotonie.

Altă bătălie la Domkos, locul panicei armatelor grecești din 1896. Azi numele popular e numai în paranteze ; deasupra clasicul, „miraculosul“ Thaumakos. „Orașul“ e compus doar din cîteva sute de case răzlețe, dintre care unele au numai în jurul fereștilor un chenar văruiat. Deasupra însă, pe o modilcă, iarăși zidurile medievale, cu ferești goale prin care privește un senin ochi de albastru.

Drumul taie prin înălțimile pietroase și suie spre vîrfurile goale. Nici o picătură de apă nu țîșnește din piatra polihromă, care se prăvale în bolovani. Jos obișnuite case și alba bisericuță cu clopotul vizibil în turnulețul deschis. Smochini, măslini se cațără pînă în vîrf, unde rămîn izolați. Stîncă tăiată scînteie ca sticla. De sus privirea prinde toată această largă dezolație. Ți-i așa de dor de colțul nostru de pădure...

Pare că învii cu șerpuirea iute a izvorului care se grăbește spre vale, binecuvîntare a nimfelor care nu se mai vădesc altfel. Îți vine să li sacrifici un ied alb din turma vecină.

Sîntem tocmai sus pe munte, și rareori s-a făcut o cale ferată de această extraordinară îndrăzneală. În zece, douăzeci de locuri ea sparge muntele. În dreapta și în stînga șosele perfecte îl înfășură.

În margene e spintecătura roșie a „strîmtorii“ (stația zice Angeiai) ; mai departe văile se adîncește, total deserte, doar în fund cu fumul focurilor de păstori. Cea mai

austeră pustietate. Iar în dreapta cei mai înalți munți înalță siluete albastre și vinete, de o precizie de contururi, de o claritate de colori fără păreche.

Un ceas ține această fantastică alergătură pe culmile umede. O clipă se pare a înceta. După popasurile de păstori ca „Nucile“ (Karya), se ating așezări mai vechi, cu îngrijite coperișuri peste păreți albi. Dar la Lianokladi, unde așteaptă automobile de excursii, se începe iarăși străbateră drumurilor înalte.

Gorgopotamos, râu captat cu îngrijire, spumegă jos pe piatra neagră. Asupra munților din stînga apasă aceeași groasă bandă de nori cari par indistructibili. Un moment supt linia palidă a munților din stînga a apărut vaga pînză albastră a lacului Nezero. Coborîm spre șesul în care „a fost Teba“.

O oră întreagă sîntem în mijlocul acestor măriți și indescifrabili munți. Pe alocurea ei par imense movile de cenușă împietrită prin care se taie striaturi de sînge. Sau mormanul de bolovani se rostogolește ca într-o catastrofă a lumii. America singură prezintă o astfel de frămîntare a scoarței pămîntului. Iar oamenii, pe tot acest drum — nicări. Cu această formă și cu acest caracter al solului se înțelege de ce istoria grecilor e atît de strict cantonată, de ce, puterea neputîndu-se întinde în larg, gîndul s-a răzbu-nat înălțîndu-se așa de sus.

Totuși valea din mijloc, e, cum o arată tăietura plugului, de cel mai caracteristic negru. Plantațiile de bumbac se văd pretutindeni și femei în haine fără linii și fără coloare, îndoite de șale supt soarele arzător, culeg în șorturi albe zăpada fugare.

Teba... Nimic din ce a fost odată. Cenușa lui Pelopida și a lui Epanimonda nu e acoperită de țerna de astăzi. Deși s-au făcut săpături în acest loc, ceea ce se vede e un vessel — și banal — oraș de țară caldă, cu căsuțe rareori tencuite, dar înlocuind adesea piatra sfărîmată prin fru-

moasă cărămidă aparentă, roză cu despărțiri albe. O înaltă basilică, cu două rînduri, e încununată cu o cupolă de tip bizantin, totul nou și cochec, de ieri. Trenuri așteaptă în gară. Prin locuri ca acestea vechea Grece e numai în cărțile noastre. Dacă o aducem acolo unde a fost, ea se sperie și fuge și din închipuirea noastră. Dealtfel și în Teba antică trebuie să fi fost ceva din tîrgul mare pentru lumea de sate beoțiene, din „țara cirezilor de boi“, care era de jur împrejur.

La plecare trecem în fața unui sărac cartier de refugiați, un simplu sat asiatic unde femeile se trudesesc să cîrpească o zidărie primitivă, pe cînd copiii zburdă în stradă. Ca pretutîndeni aiurea, împrejmuirea curții nu există.

Jur împrejur mari înălțimi terminate uneori cu vîrfuri ascuțite. În țerna galbenă se fac sămănături bune. Marea întindere a lacului Kopais, o podoabă a peisagiului, este de mult uscată, pentru noua agricultură. Se face tabac, și un băiat taie cu cuțitul struguri din vie. Din muntele subit spintecat se hrănește o fabrică de ciment. Nemișcații nori albi, groși, fac și aici fondul orizontului.

Pe cînd oile zburdă prin mărăcinîș, pe drum trec căruțele antice, acelea care se întîlnesc pînă la malul portughez al Oceanului Atlantic, cu cele două roți înalte.

Amintirea francezilor, a catalanilor din acest ducat latin are cel puțin o urmă în turnul singuratec din fața tîrgușorului alb de case îngrămădite, ceva mai departe. Un altul se va ivi peste puțin. Și, totuși, cînd cetești numele de Tanagra, alte impresii ți se deșteaptă în minte, a cochecelor statuete arhaice, cu ochii prelungi, zimbetul asiatic și stîngacele mini înțepenite, care s-au găsit aici. Alături de măslinii cu frunza albicioasă cîțiva pini desfășură linii de o altă amploare și de un verde viu și vesel. Partea încă păstrată a lacului Kopais desfășură un albastru tot așa de adînc ca al lacurilor din nordul italian.

Pinii, brazilii, chiparoșii se fac apoi pădure și cuprind toată zarea. Cu totul altă lume. Aici pot locui nimfele,

driadele se pot zbungui și Pan are unde să se ascundă ca să trezească ecourile secrete. Acest verde pe albastru ispitește către cugetare. La picioarele lor pământul cărămiziu e ca acela al Lombardiei. O astfel de legătură de colori e unică. Și pe munte se ridică arborele cu frunze nemuritoare și-i înveșmîntă coastele.

Focuri roșii își ridică limbile în dumbrăvi, hrănite de țerani cu frunzele căzute, cu vreascurile moarte.

La Aulon ești acum aproape de limba de pământ, tăiată, a Corintului.

Aceeași vegetație, chircită, amestecată cu tufe veșnic verzi, care la urmă țin tot terenul, se continuă și mai departe, tot mai sus pe stîncă roșie. Pînă ce iar frumoasa pădure reîncepe.

III. ATENA

Atena răsare deodată, fără nici o pregătire, fără un cartier de vile ale bogaților, fără fabrici, fără tot ce anunță un mare oraș. Numai din loc în loc se cultivă zarzavatul pentru sutele de mii de locuitori ai Capitalei și măgăruși le cară într-acolo pe drumulețele obișnuite. Cîteva șosele de o perfectă întreținere par a fi și ele un semn.

— Iată, ni se spune, Acropolea.

În față stă un lung șir de stînci bolovănoase, ca uriașe spinări de animale antediluviane. Mai aproape înălțimi mai domoale fac un al doilea șir. La picioarele lor o bogată revărsare de case în toate colorile, albul predominînd. Iar, dincolo de terasele și vîrfurile lor, tocmai în capăt, o stîncă pătrată, care nu face impresie a fi un capriciu al naturii, ci pedestalul măreț ridicat de mîinile unor oameni mai tari decît noi, și viziunea templului perfect al zeilor cari în noi n-au murit încă. Mai de aproape înseși coloanele subțiri se profilează pe cerul care-și prinde rotocoalele norilor de vîrfurile muntelui din fund.

A vedea întâi de aici Cetățuia, Acropolea și templul zeiței fecioare, e mai bine decât a-l descoperi la un colț de stradă modernă, în vuietul automobilelor și în zvonul conversațiilor de la cafenele ori a-l avea în față la ultima stație a tramvaiului cu această destinație ca oricare alta. Caracterul sacru, de sacră eternitate se impune așa când, deasupra a tot ce au adaus vremile, Partenonul stă acolo sus, nestrămutat, și umbrele zeilor prigonii privesc dintre coloanele de marmură la roșul apus al zilei care, mine, va învia.

Să despărțim lucrurile. Aceea e altceva care ar trebui să se vadă totdeauna altfel. Două lumi nu se pot amesteca. Ambițiile cele bune nu se coboară în trecut ; ele merg viteze spre viitor. Și un viitor aici este — și încă mai mult va fi.

Să nu ne oprim la satul inițial lângă micuța gară, unde e și lume de prisos. Când, acum mai puțin de o sută de ani, capitala s-a mutat de la Nauplia aici, smerita așezare turcească din umbra turnului franc, distrus cu entuziasm de helenii exclusiviști, n-a putut fi decât corectată. Și o cetate din Orient nu poate fi fără mahalale, iar acestea sînt totdeauna aceleași, la Atena ca și la București.

Orașul romanticilor dornic de antichitate a căutat fi-rește binecuvîntarea Partenonului. A făcut greșeala de a voi să-l copieze — și cîte capitale care n-aveau dreptul acestui pămînt n-au făcut tot așa ? Sînt desigur frumoase acele daruri ale primei regalități și ale filelenilor care se strîng împreună în aceeași piață ; Parlamentul, Universitatea, Muzeul. Dar li lipsește mediul, care e neapărat. Mediul și, ceea ce nimeni nu mai poate avea astăzi, spiritul. Un deputat sau un student din timpurile noastre nu stie-sui scările unui templu, cum nu li-ar sta cu totul bine — o, Oxford și Cambridge ! — nici în decorul unui castel medieval, deși în Universitățile engleze destinația măcar e aceeași.

Dar vremea și-a impus caracterul ei. I-au trebuit oficii și otele, case de speculă, magazine și cafenele. Astfel frumoasa piață centrală a devenit în fiecare seară caldă, locul de întâlnire a mii de oameni sorbindu-și cafeaua sau băuturile răcoritoare la mesuțele lor. O agoră și aceasta, în care nu se vorbește mai puțin decît în cealaltă. Nu atîta politică... Clădiri frumoase s-au putut face din marea dorință de a atinge orașele Apusului și din marea înlesnire de a avea aproape marmură din cea mai aleasă.

Dar ceea ce face interesul orașului e, că, toată această lume ține la el, îl ajută, îl sprijină, e mîndră de dînsul și își găsește plăcere pe trotuarele acestor largi strade bine pietruite, în marginea acestor clădiri pe care le admiră. Merg alături, prinși de același sentiment și bucuroși de aceeași ocupație, solemni domni bătrîni și tineri cari abia se expun, ofițeri și soldați, evzoni cu fes, fustanelă și canaf la papuci și vînzători jerpeliți de gazete, femei, domnișoare din toate clasele. Pînă tîrziu noaptea, fermecați de lumina electrică, mijle de oameni merg în sus și în jos pe străzile cu mai frumoase și mai variate vitrine.

Celalt nu se vede : el n-are ochi de lumină în noapte ; la el nu se mai gîndește nimeni. Zeii sînt în tăcerea lor acasă la dînșii.

Dealul albei minuni eterne se poate vedea de aproape, între evzonii cari fac de pază, vînzătorul de păpuși cari-i înfățișează („caraghios-evzonii“), negustorii de piuliți de alamă minuscule și de produse de artă populară grecească. Mult timp însă e mai bine s-o privești din depărtare peste învălmășeala clădirilor moderne, ridicată deasupra lor, aproape imaterializată, așezată, cum se cuvine casei zeiței, pe un alt plan decît viața de astăzi, decît tot ce s-a petrecut după ce religia de simplitate, de folclor aproape, a creștinismului a luat în stăpînire văile.

Uneori Partenonul pare a se pierde în atmosfera vagă a mijirilor de zi, a scăpătărilor spre noapte. Aripi nevăzute

ai zice că-l acopăr, că-l ocrotesc de orice profanare a neștiinței și a neînțelegerii, care cutează a avea și în acest domeniu o curiozitate. Chivotul frumuseții se apără de jignirile fără voie. Altă dată însă Zeus îi trimete fulgerări de raze care-l lovesc în față, îi îmbracă în aur frontoanele. El are atunci ca un zimbet al seninătății sale față de tot ce încercăm și frământăm noi, cu atita trufie, jos. E vecernia păgînă a zeilor.

Înaintez spre Partenon printr-o adevărată *via triumphalis* de ruine. Răzlețe, imensele coloane ale templului lui Jupiter cuprind un larg spațiu pustiu. Mai departe la stînga, fără perspectivele de munte și fondul de etern albastru al templului suprem, Theseionul, închinat eroului creator, se prezintă întreg, cruțat de injuriile timpului și de bombele creștine care ținteau culmea Cetățuii. Arcul de triumf al lui Hadrian se intercalează cu sprintena lui colonadă alergînd deasupra. Rotunda jucărie de marmură a Casei Vînturilor răsare în dreapta. Puțină viață modernă săracă se amestecă, așa de umilă încît e invizibilă, în acest cartier al amintirilor celor mai scumpe. Marile rămășiți ale templului lui Bacchus urmează. Apoi, pe stînga lui torturată, umflată pe alocuri ca din chinurile unei lumi în fierbere, templul.

Propileele cu cariatidele lor uriașe, îl precedă de o parte, de alta fermecătoarea fantomă albă a sălașului biruinții, Nike. Erechteion, care a răpit pentru dînsul un sfert din vîrfurile colinei, se dă înlături. Fațada solemnă și grațioasă stă liberă înaintea-ți, cu evanghelia frumuseții celor mai pure proporții. O liturghie fără cuvinte pare că răsună din mijlocul coloanelor pe care soarele de peste două milenii și-a scris indelebila rugină.

Acuma, lasă la o parte tot ce nu se potrivește : gheretă, grilă de fier și, mai mult decît atîta, rămășițele de ziduri medievale care au prins în forme neștiute de rit-

mul elenic pietrele căzute din incinta antică. Să rămîie pentru ochi numai stîncă sură și cerul albastru !

Am străbătut în lung și în lat orașul modern. Din multe puncte de vedere e de un mare interes : din acela, așa de diferit, al deosebitelor părți care-l alcătuiesc.

E ceva încă din tîrgul oriental, strădițe turcești strîmbe, nepavate, ori pline de hopuri, grupuri de copii pe prăfoase praguri de marmură, figuri din care scapără, și la bătrîneță, ochii luminoși, în ușorul porților. Totul însă fără zgomot : o moștenire de nespūsă delicateță îl împiedecă. Urlă numai pe străzile cele mari uneltele de circulație ale apusului. Acest orient se menține demn și mut.

Deodată, din lumea căsuțelor și maidanelor, a puținelor cîrciume și a multelor restaurante populare (zythoes-tiatire) — alte prăvălii nu sînt pe aici ; nu prea vād nici pe caracteristicul băcan, *bacal*, din Balcani — o largă stradă se deschide. În grădini triumfă copacii rășinoși ; peste moliizii cu frunza suptîre, ascuțită se ridică marea făclie funebră a pinului maritim. Frumoase case de bogătași, foarte curat întretinute, scot în față foișoare elegante cu coloane din marmură pură.

Și la doi pași sînt arterele de comerț, fără bazar, și e centrul oficial, parada frontoanelor albe, puternica zidire a vechiului palat regal, cu lungile șiruri de ferești mărunte, în cel mai bun stil clasic de fabricație bavareză.

E un veșnic neastîmpăr la acești oameni plini de o nepotolită vioiciune. Dacă lumea se grămădește la cafelele, unde mai funcționează ciubucul cu vîrfu trecut prin apă rece, aceiași oameni se strîng la orice spectacol.

E azi o întrecere de alergare pînă la Marathon. Toată marginea trotoarelor e înțesată de public popular. (Va învinge un român de la noi.) La Stadiu, cu peristilul de marmură, spectatorii se strivesc ca să umple amfiteatrul care poate încăpea cinci mii de oameni. Cercetașii trec mîndri. Și soldați de marină. [...]

Refugiații, sutele de mii — un milion și jumătate, cari au fost siliți, prin tratat, ca să nu fie măcelăriți după plecarea trupelor grecești — aceștia au partea lor în această lume de aceeași rasă, dar de aspecte așa de diferite. Banul american li-a făcut în Pireu și pe toată linia care duce în sus spre Daphne căsuțele pătrate, albe, igienice, cu lumină electrică. Îi vezi lucrînd, zidind, împodobind, expunîndu-se în fața isprăvii lor îndeplinite. Micile lor dugheni, întreprinderile lor sînt pretutindeni. E aici o concentrare națională. Vechea moșie asiatică a fost părăsită, dar fiul cel pierdut este acum acasă.

Ceramicul. Dezgropătorii apuseni au scos la iveală o sumă de morminte. Mici cutiute de marmură fără inscripții. O statuie așezată al cărei cap l-au sfărîmat barbarii. Pe înaltu-i pedestral, superbul taur cu coapsele rotunjite.

Și el însă e împăcat. Nu e prins în elanul atacului. De ce? Aici totul e *euprepie*, cum totul a fost *euritmie*. Și răbdătorul animal ascultă. El are un loc în teoria defilărilor sacre. E ceva divin și într-însul, și ce este divin impune ținuta frumuseții.

Așa, împăcați, și morții. Mici figuri care zimbesc, pe unele din sarcofage. Cîte o scenă gingaș scrijelată. Clare inscripții care recomandă pe răposat și-ți zic un gentil Χαῖρε, „mergi sănătos și vesel“, de drum bun.

Nimic din fantasmеle care ne persecută pe noi, crani, schelete, orovile care întovărășesc desfacerea : nu a noastră, ci a trecătoarelor elemente pe care ne-am sprijinit pentru a fi mișcarea, lumina care la închiderea ochilor s-au pierdut în lumea mișcărilor și luminilor care nu cugetă. De ce supărare, cînd e vorba mai mult — pentru cîtă bucurie a avut pe lume și cel mai nenorocit dintre oameni — de recunoștință, de recunoștință față de zeci pe cari-i ignorăm?

În mijloc cresc de la sine oleandrii, și florile roșii zbugnesc ca o flacără veșnică pentru morții cari n-au plîns.

Antichitatea a murit aici ? În aparență. Nu atât de ușor dezbracă un sol și pierde o rasă ceea ce a fost suprema lor creațiune o mie de ani.

Creștinismul bizantin a venit cu bisericile sale. Formă de cruce, cupolă, sprijinită pe cele patru triumphiuri, pilaștri, coperișuri de țiglă, o sculptură stingace și linii neclare, întortochiate, cruci, simbol sacre venind din fundul Asiei. Așa la Kapnikarea, așa la Manastiraki, așa la Sf. Elefterie.

Dar uită-te mai bine. Proporția, aceasta vine de aici ; aceea sigură proporție care se coboară de sus de la zeița al cărei templu însuși a fost stropit cu aghiasmă și a primit, ca și jos la „mănăstire“, frescele sfinte ale evului mediu. Și decît stilul însuși e mai mare lucru proporția. Nota unei rase se scrie în aceasta : formele, acelea umblă din țară în țară. Marmurele, coloanele încrustate, coloanele prefăcute, căzute, vin de la vechile monumente care și în frînturile lor par a cere o anumită orînduială. E umbra, pacea de mormînt orientală în aceste capîști ale durerosului zeu singur, căruia spiritul grecesc i-a dat totuși o mamă care iubește și plînge și o lume de sfinți care i se închină : o întreagă Curte sacră în Olimpul cel nou. Dar ce se poate pentru a rupe vraja iudaică se face de acest neadormit spirit de senină și liniștită bucurie a vieții.

Iată la Daphne, la Daphni, cum se zice acum.

Admirabila șosea de asfalt a d-lui Pangalos aleargă prin dumbrava de copaci rășinoși. E duminică : încrucisăm neconținut automobile, trăsuri. La cîrciumile din margene lumea săracă-și face serbătoarea, simplu, cuviincios, tăcut, iarăși tăcut. Nici strigăte, nici muzică. Ceva vin de acasă ; de obicei ceșcuța de cafea care ajunge. La umbra copacilor se întind mese mari. Familii întregi — și aici familia e lucru mare ! — stau împreună. E ceva din idila elenică în acești oameni buni și cuviincioși. Îi vom

vedea venind la biserică, încet, respectuos, aprinzînd o făclie și plecînd fără a schimba un cuvînt.

Între zidurile rupte ale mănăstirii ruinate, la acest col de codru se deschide o poartă de intrare cu ușori de cea mai bună marmură. La dreapta, peste niște arcade joase, o cușcă de călugări unde acum e o femeie, copii și flori în atîta pustietate și mizerie. Fațada e de o parte o îngrămădeală de blocuri rupte din aceleași temple care au dat coloana prinsă în zidărie. O reparație prea pedantă a stricat pe din afară restul.

Întru păreți în cruce, cu paraclisuri intercalate, cupola pe cele trei trompe de unghiuri, ferestruici de biserică micșurată. E sumbru la acest ceas de amurg. Dar ultimele raze smulg scînteii mozaicelor de o așa de impresionantă tinerețe. O orînduire iconografică neobișnuită: dacă este Pantocratorul în boltă, locul apostolilor e prins de Nașterea și Buna Vestire a Fecioarei, de Botezul lui Isus și Intrarea lui în Ierusalim. În pronaos, în naos alte scene ale tragediei lui Mesia sînt împrăștiate, alături de fresce șterse.

Ceea ce predomină e un simț de pitoresc, de bucurie de a trăi, care depărtează de asprul mister asiatic. Trupuri vioaie, fețe pline, limpezi. Înaintea Mîntuitorului, triumfal pe asinul care-și lungește gîtul, răsar oameni ca noi, frumoși oameni ca aceia de pe mormintele din Ceramic, copii cari se zbeguiesc ca aceia din strădițele cartierului popular. Totul are aceeași pecete, vădit necreștină.

Căci arta nu e pretutindeni aceeași și nu urmează oriunde aceeași linie de dezvoltare. Sînt moșteniri locale pe care moda formelor și formulelor nu le pot înlătura. La noi, la Argeș, cinci veacuri au avut cultul colorii după învățătura scenelor din Biserica Domnească. Aici vechiul spirit a răzbătut peste toate dogmele și peste toate riturile.

Unde nu se vede aceasta ?

Domnul Sotiriu a creat în casa de piatră, mărită cu depozite laterale, a ducesei de Piacenza, o filelenă rest-

dentă în epoca romantică, un muzeu de bizantinologie de o rară bogăție. Ei bine, între miile de obiecte expuse, fațade de clădiri, ornamente, icoane, nu vezi decât rar ascesa neagră a Muntelui Sfânt. În general motivele simbolice sînt dulci și blînde, acolo unde apusul are voluptatea cruzimilor ; în diferite maniere se dau Fecioara, Hristoși, sfinți în care e vigoare și liniște ; cutare Maică a Domnului are niște ochi de magică ispită ca aceia cari se văd pe toate străzile ; pe alta o prinde purpura care acopere și azi sprintenele trupuri ale femeilor de aici. O sfîntă Ecaterina e portretul uneia din închinătoarele ei. Se caută tehnici nouă pentru a exprima aceea de care cea obișnuită nu e capabilă. Este, în cutare domenii, și un joc al materialelor care dovedește spiritul născocitor al vechilor atenieni.

Rasa însăși, cu toate teoriile lui Fallmerayer, care exercită încă o oarecare influență în știință, cu toate numele de localitate slave și oazele de populație albaneză, cu toată originea românească a „vlahilor“ păstori, există încă. Nu e greu să recunoști pe stradă femeii cu trăsăturile vechilor zeițe și bărbați de o siguranță de linii care nu se vede aiurea. Omul gros, *χονοπος*, ori prea uscat, capetele ciudate și diforme, lîniile confuze, membrele nepotrivite, semnele marilor amestece de rase, nu apar mai mult decât tipurile în care ai descoperi pe alogen. Ar ajunge, dealtfel, păstrarea atîtor nume de localități, pînă la Stives și Stines, Teba și Atena, pentru a vădi ce a trebuit să fie cineva care să le transmită.

Spre amiazi. Sîntem, trecînd prin poarta discret restaurată la 1853 de Școala franceză supt direcția lui Beulé, în Acropola însăși. Călcăm pe lespezile roase și rupte, piciorul sfarmă așchii de marmură și fragmente de olărie, prundul arheologic care acopere totul. Formidabilele coloane ale Propileelor despărecheate ne-au cuprins. Sîntem pe *via sacra*, călcată de pietatea față de zei a marilor atenieni și de pelerinii, admiratori, ai celor două lumi.

Întîia impresie e că te afli dincolo de realitatea noastră, ştirbă, neîntregă, chinuită de sforţări care nu-şi ating ţinta. Tragedia noastră seculară se isprăveşte aici. În supraumanul perfectului albastru, al covârşitoarelor revărsări de albe locuinţi ca turme pe priporul muntelui, în viziunea calmei mări care mărgeneşte zarea luminii celei mai clare, sîntem aiurea, în definitivul pe care l-am uitat pentru a ne chinui an de an, veac de veac.

Ceea ce loveşte întîi, contra părerilor pe care fireşte ni le facem, e enormitatea templului zeiţei. Coloanele roşite de sărutarea soarelui de două ori milenar, coloane care se apropie şi se depărtează unele de altele după un ritm de discretă graţie, sînt de fapt enorme. Fără a întrece aşa de mult făptura umană ca ale capiştilor egiptene de la care a pornit severul tip doric, fără a strivi ca acelea, ele depăşesc măsurile noastre. Se vede bine că largul spaţiu al peristilului nu e făcut pentru accesul individual la *cella* Palladei, ci pentru ca grupe întregi, alaiuri festive să încunjure în procesiune această sfîntă a sfintelor.

Solid şi armonios, sfidînd orice schimbare, de stăpînire, prin lăcomia „artistică“ a lordului Elgin, de frisă şi de cea mai mare parte a metopilor lui, din care n-au rămas decît chinuite frînturi, avînturi rupte, Partenonul n-are în el nimic din aerul unui mutilat, ci senina, frageda, tînăra noutate a începuturilor.

Solid şi armonios, sfidînd orice schimbare, de stăpînire, de religie, de gust, primind pentru un timp pe o „zeiţă“ nouă, a unei legi străine, suferindu-se închinat Fecioarei celeilalte — urme de colori, de inscripţii din această vreme se mai păstrează încă — Partenonul arată încă de-a lungul secolelor cît sîntem de mult aceiaşi oameni, cît de mult în sufletele noastre strigă nevoia aceleiaşi credinţi.

Porumbei albi, suri se zbat prin colţuri. Nu zboară aiurea, nu se lasă în jos. Şi pe dinşii pare că-i ţine vraja acolo sus pe marmura netedă, cu reflecte de aur. [...]

Cobori câteva trepte și vezi de unde vin, pe ce cale grea, toate aceste lucruri admirabile. Zei colorați, cu părul abia ridicat, cu bărbile ascuțite de țapi se strâng pe frontoane. Șerpi, fiare se încălescă. Țapene figurine de ceramică zimbesc vag. Spiritul se luptă greu cu forma. Ai zice că altă rasă e aceea care a dat aceste produse ale unui meșteșug rău orientat și stângaci.

Deodată arta nouă apare. Aici n-a fost o trecere înceată, o dezvoltare lentă. Un fel de a vedea și de a lucra a fost înlocuit brusc cu un altul. Aceasta înseamnă că multă vreme nu s-a lucrat. La ceasul înnoirii o cugetare nouă, nemanifestată pînă atunci, și-a luat zborul.

Figurile nu zic nimic, dar liniile corpului exprimă o neasămănată grație. Un gest de femeie care-și prinde sandala e o lecție de supremă eleganță.

Dar datina colorii, ca și datoria de a reproduce realul, actualul, se păstrează. Aceste trupuri au fost îmbrăcate în stofe colorate, ale căror linii de împodobire se reproduc cu o precizie de desemnator pentru mode. Deosebești romburile, pătratele străvechii arte tracice, care în această peninsulă comună și pînă astăzi dăinuiește, la toate popoarele.

Spre palatul de țară al regilor cari au fost, Tatoi. Dru- mul urmează linia noilor așezări, în care se văd deosebi- rile de bogăție, mai puțin cele de îngrijire. Asiaticii aceștia sînt oameni gospodari și cuviincioși în toate ale lor. Apoi trecem printre tufe mirositoare cu ascuțite fructe negre ca bozul, dar tari, numai simbure, printre copăceii de kù- mara, purtînd bobite galbene, roșii, de un gust dulceag, printre pădurici de rășinoși cu foile țepoase ori de *pefka*¹ rotunjiți în ramuri. Aproape nu se vede lume. În dreapta și în stînga albastrul nefiresc de limpede coboară liniște. O liniște bună și surizătoare, nu lenea care toropește. To- tul e aici vioi și vesel.

¹ Plop (gr.) (n. ed.).

Scări de lemn sărace, putrede suie pe munticel. La capăt o biserică bizantină nouă, în reparație, cu ușa co-pleșită de iscălituri, cu cripta goală în care o mătură doarme în praf. Aici trebuie să fie o necropolă de suve-rani... Dar Gheorghe cel asasinat zace afară supt o simplă piatră în care, lângă cuvinte din *Scriptură* o linie pome-nește vechiul nume danez : *Wilhelm, prins of Denmark*. Într-o căsule urită Alexandru, cel mușcat de maimuță în ziua cînd oglinda odăii lui a crăpat de la sine. Alături copila Olga, a lui Gheorghe : „lăsați copiii să vie la mine!“...

Mai departe ceva, drumul spre palat. Păduricea, arsă în zilele fatalității care a lovit pe acești oameni buni și credincioși țerii lor, s-a refăcut. Dar casele distruse, mo-deste, deschid mari ferești oarbe în vid. O apă lunecă în margini cu lacrimi, parcă, în undele ei.

Casa regelui Gheorghe e un castel de cărămidă și de fier, cu odăițe sus pentru „copii“. De jur împrejur copaci bătrîni. Ici și colo stăruiesc straturile de flori. [...]

Sus la adiutanți s-a așezat o școală pentru copiii scă-pați deurgia turcească, orfani cu părinții măcelăriți. Sînt bine îmbrăcați și de o cuviință absolută. Iubirea de carte a neamului lor se vede din ochi. Bucuroși se răpăd să ni culeagă flori. Învață agricultura, li se dau trei hectare la ieșire și sînt modele de cultivație pentru țerani.

Și aici o bună lecție de păstrat !

IV. ÎN JURUL ATENEI

1. Sunion

Spre Sunion. Părăsim drumul Kephisiei cu apa bună și străbaterăm o regiune de măslini și de vii. Femeile culeg ca jucîndu-se roada copacilor cu frunza argintie : au rochii

de obicei negre și cîrpe negre pe cap ; unele își învăleso gura ca turcoaicele. Bărbații nu mai au port popular. Lîngă trăsura cu două roate circulă omnibusuri prăfoase, pline de o lume mai ales săracă.

În drum cumpărăm frumoși struguri razachii. Pentru douăzeci de drahme ni se dă o grămadă, abia rupți, și omul se crede dator să tot adauge. Totul tăcut și deosebit de prietenește, dar fără zimbet. E o euritmie și pînă azi în poporul acesta. Marea începe a se zări în stînga : necrezut de albastră. Drumul, care se reface acum, suie printre pietrișul rîstogolit. Așa ajungem la capul care priveghează una din cele mai frumoase mări din lume.

Negropontele, Eubeia, *Ēvbīa*, întinde în față înalta dungă stîncoasă. În dos e Andros, nu departe Keos, „Insula Măgarilor“, Gaidaronisi, își umflă spinarea. Vechiul port care primea trireme își înfige în țerna pietroasă ascuțișul.

Din anticele Propilee se cunosc numai părți dezgropate. Un rotocol de pietre arată unde navigatorii se închinau la Atena Sunias. Dar pe podișul de deasupra, de unde se privește dulcea mare lingînd încet malurile sterpe, podișul cuprinde încă puternicele coloane de marmură ale templului lui Poseidon. Clare ele răsar de departe, strajă sacră deasupra undelor pe care tridentul zeului le orînduiește.

Rar cresc din pămîntul frămîntat cu țânduri de marmură mărunte flori de o coloare de ametist, pe cînd delicata, frageda foaie roză a ciclamenului zbucnește ca un ghiocel de primăvară. Și toate rîd la soarele care din plin rîde el mai întîi la toate. O, Poseidon Sounios, ce dulce ar fi să isprăvești, ermit al legii tale, acolo sus, între făcliile albe ale coloanelor sprintene...

2. Eleusis

Dacă ar fi să se caute începutul cel adevărat al sintezei „bizantine“, ar trebui să plece cineva de aici, de la Atena. Căci, de fapt, aici era poarta Orientului, de unde au venit primele îndemnuri, și aici, grație admirației romanilor pentru gloriosul trecut spiritual atenian, s-a făcut mai întâi amestecul grației elene cu puterea romană. Atena, iubită și acoperită cu daruri de împărați ca Neron și Adrian, arată acest amestec de grație acum veștejită și de poruncitoare putere. Arcuri de triumf, mari coloane corintice se îndreaptă spre elenicul capitol în numele Romei, ca un șir de legionari porniți la atac. Pietre din Acropole poartă dedicații romane, în care Quintus devine Kovirtos.

Așa e și la Eleusis, unde ajungem după un scurt parcurs de la Daphne înainte.

Vechile ziduri pe care le reclamă legenda sînt aproape complet copleșite de marmura lui Pericle. Dar peste aceasta, sau îmbrățișînd-o cu un cerc mai larg, marmura romană a puternicului imperiu domină. Antonin, care a dedicat două altare fiicelor lui, a pus să se înalțe puter nice propilee care strivesc cu dimensiunile lor tot ce a mai rămas din trecut. Ce sînt pe lîngă dîsele micile temple ale vremii de libertate ateniană, templul lui Pluton așezat în fața stîncii scobite, neagră-galbenă, cu înfățișare de infern pentru aceste minți ascuțite, dar cu spaime de copii !

Numai în muzeul de alături spiritul elenic e întreg și curat. Din aceste netede fragmente de marmură, din aceste figuri de o netulburată seninătate, din vioiciunea scenelor de pe vase se desface o altă atmosferă decît aceea pe care a creat-o Roma.

De jur împrejur case năvălitoare, noi clădiri ieșite din vioaia grabă a unui popor strîns în sfîrșit laolaltă și

bucuros de singura viață în orașe, după obiceiul strămoșilor. Fabriци cu furnale înalte fumegă și înăcesc aerul.

Dar drept în față stînca aceea goală e a Salaminei. Vîrfurile ei sure nu pot strica albastra oglindă a unei mări joase, prietenoase. Și totuși în acest peisagiu de idilă s-a dat lupta lui Temistocle cu Xerxe și apele de acum trei mii de ani s-au înroșit de sîngele asiaticilor împiedecați de a reuni acest leagăn al viitorului omenirii cu splendidele morminte ale mileniilor lor.

V. BIZANȚ ȘI ANTICHITATE ÎN ATENA

Am spus că pentru congresul de bizantinologie s-a pregătit deschiderea unui muzeu bizantin, datorit străduințelor eminentului arheolog care e d. Sotiriu. Vechea casă tragică a ducesei de Piacenza, cu severa-i fațadă de piatră și suptîrile-i coloane, era potrivită pentru a-i da sălaș, și două aripi joase, de o construcție cu totul practică, i-au fost adause în acest scop.

Ceea ce se expune aici e de o rară bogăție, ca sculptură în marmură sau și în lemn. Biserici din toate colțurile și-au adus, de bună voie sau și puțințel cu de-a sila, prinosul. Ceea ce uimește însă mai ales e seria icoanelor din rîndul de sus, care se revarsă și asupra celui inferior. Unele, de toată frumuseța, ce se poate găsi mai bun, vin încă din veacul al XV-lea probabil. Altele, cu același caracter de vechime, și în caracterul literelor, sînt însă mult mai nouă : cutare sfinț Gheorghe e de la 1738. N-ai crede dacă data, foarte limpede, n-ar fi acolo. Aici, caracterul mai profund al religiei ortodoxe a determinat un conservatism strict care s-a transmis din secol în secol. Dacă însă factura etnică și stilul par așa de asemenea, tipurile sînt de o mare varietate. Unele vin din contaminarea cu Veneția. În Epir icoana are reliefuri a căror origine trebuie căutată în arta italiană.

D. Loverdo, mare bancher atenian, are o altă colecție, plină de lucruri rare, așezate cu o perfectă ordine și un gust deosebit. Între cele mai curioase icoane e aceea care pune la Cina cea de Taină personagii contemporane, cu căciulițe pentru bărbați și rochii invoalte pentru femei ca în epoca lui Henric al III-lea.

Și bazarurile oferă spre cumpărare alte asemenea zugrăveli, judecate mai slabe, al căror export însă e cu totul oprit.

Vechea Atenă nu e moartă. La doi pași de Manastiraki ești în străzile ei înguste, strâmbe, pe care le cuprinde întregi înalta căruță cu două roate. Prin ferestuici se văd femei bătrâne la lucru ; prin porțile boiniță familii sărace care abia încap — copii cu piciorușe ca bețele ; întregi rînduri sînt prinse de cizmari, de căldărari, cari, cu aramă adusă din Anglia, lucrează vase de formă veche, piulițe, sfeșnice ca în vremea cîrmuirii bizantine. Văd undeva și un Mpogdanos, de origine fără îndoială moldovenească. Oamenii muncitori, plecați toată ziua asupra focului și făcînd să sară așchiuțele roșii ale metalului. Ai impresia coborîrii subite în evul mediu. Restaurante populare trimet în stradă duhori umede. Și una din alta sînt prăvăliile de „antichități“ ; dubioase monede elenice și romane, unele aurite, țesături de o extremă varietate, bune covoare de modă turcească, mărunțișuri datorite unor mîni dibace, icoane din toate școlile.

VI. PIREUL, FALERUL

Spre Pireu duce azi un șir neînterupt de cară, mai ales ale numeroșilor refugiați, cari s-au vrut neapărat aici și au adus cu dîșii mari virtuți de muncă, de economie, un uriaș avînt de clădire, de întemeiere și de înavuțire.

Portul e bine construit ; pretutindeni străzi drepte, rareori însă reparate. Multe zidiri importante. Acum doi-trei ani mișcarea era și mai mare ; astăzi liniștea, buna rînduială par a veni și din o încetinire a afacerilor.

De acolo, de-a lungul mării de un fantastic albastru, pe care așteaptă marile nave de război engleze venite, drumul duce la Faler. Aici minunea creațiunii spontanee e și mai uimitoare. Foarte frumoase zidiri cu totul nouă, solide și de gust. La o întorsătură de drum toată prăvălirea albelor case cu coperișurile late.

Aici, vara, se adună aceia cari, mai fericiți decît mulțimea veșnic la lucru, pot cere mării puțină răcoare pentru lunile cînd soarele arde... Cabine de baie, restaurante de o înghebare ușoară — nimic care să semene cu formidabilele otele de la Kephisia, dar ansamblul e deosebit de simpatice.

Mai încolo un drum greu duce la coclaurile întunecoase ale unui vulcan stîns, unde apele galbene, negre, tămăduitoare, samănă mai mult decît orice posedă Eleusis cu intrarea în prăpăstiile Infernului. Stînca e toată ruptă de puterile acum adormite, unda sumbră bate în pereții peșterelor ; nici o pasăre în ramurile copăceilor verzi cu bobite roșii cari cresc din mila zeilor acestei taine pretutindeni. Aproape de tot marea clătinată de vînt adoarme îmbrățișată de soarele care „împărățește“ — cum zic ei ; cum zicem noi : asfințește.

Mari străzi frumoase, mărgenite de masive clădiri din marmură, cuprind, ca strada lui Eol, cele mai frumoase magazine. La scînteierea luminilor electrice, în vălmășagul automobilelor îndreptate de sergenții cu șapci late și minile înfășurate în alb, în lunecarea neconținută a unei lumi elegante, Atena are de fapt înfățișarea unei mari capitale din occident.

VII. DAPHNE

Sfinții aceștia de la Daphne aparțin altui calendar decât celui obișnuit. Nume latine ca pentru Rufin, Silvestru, rari nume elenice și orientale, Akindynos, Anempodistos, Elpidios. Ortodoxia pare încă în formațiune. Ca stil ei sînt frumoși, cu trupuri voinice, linii rotunde, gesturile lor sînt pline de eleganță ; figura lor respiră o senină mulțămire. Isus care-și arată rănilor pare a nu li fi simțit niciodată durerea. La spălarea picioarelor, ce pulpe rotunde ! Alaiurile samănă a procesii de panatenee.

Un realism hotărît, o viaie pornire spre glumă deosebesc epoca aceasta. În zidul lui Temistocle se văd tineri privind la lupta dintre un ogar și o pisică.

VIII. OAMENI ȘI PRIVELIȘTI

Particularii au simțul orașului în care locuiesc și pe care-l încunjură de iubirea lor. Vechea solidaritate antică, virtutea adevăratului cetățean se păstrează pînă astăzi. La capătul noilor cartiere, acolo unde cu mai puțin de zece ani în urmă nu era nimic decât stîncă goală, d. Pallis a ridicat enorme substrucții în care a îngropat o avere. Peste dîsele și-a clădit alba casă pătrată, cu două rînduri, în care sînt expuse, alături de albume, de gravuri rare, exemplare prețioase de stofe din toate timpurile.

Dar toate acestea, oricare li-ar fi valoarea, nu se apropie de ce înseamnă priveliștea care se deschide de pe terasa. În spate zidurile sure și albe ale mănăstirii Sf. Gheorghe, înnoită ; în față, Partenonul desemnează linia lui severă și dulce, marea se leagănă în fund și Atena toată înșiră albele ei pîlcuri de case. Cînd se face seara și se aprind miile de mii de lumini, priveliștea n-are pînă pe lume.

IX. MUZEUL NAȚIONAL

Muzeul Național din Atena se deosebește de celelalte depozite ale artei antice — căci de atîta e vorba — prin autenticitatea neprefăcută, nepregătită, mai ales neîntregită a obiectelor expuse și prin varietatea lor, care merge de la frînturile cele mai neînsemnate, în aparență, pînă la marile statui care au ieșit miraculos din adîncul pămîntului așternut încă peste comori neștiute.

De o parte sculptura prezintă neprețuitele comori de la Micena și Tirint, măștile de aur cu figuri eliptice pe dîsele, rosetele de împodobire, vasele de caracter cretan înfățișînd lupta cu taurii ca în cele mai energice reprezentări asiriene, dar cu mai multă vioiciune în mișcări, lamele de pumnal în care aurul și argintul înfățișează goana fiarelor pustiului după antilope și păsări. În antichitățile tebane un dulap e consacrat Cabirilor. Mai departe vremea clasică nu prezintă numai un mare număr de înfățișări omenești, unele de o rară grație, — Atena lui Phidias, în copie, e nu departe de pornita Atenă a sănătății, undeva în fund ; Zeus Keraunos, zeul poruncitor al trăsnetelor, întinde brațele care brăzdează cerurile cu lumina-i neapinsă — dar și, pentru sala mormintelor, pentru aceea care cuprinde descoperirile de la Asklepeion, Templul lui Esculap, ceea ce am putea numi „mica bucătărie a artei“, pînă la romanul recunoscător care a pus să se sape cele două urechi tămăduite ale lui cu naiva inscripție care termină așa de simplu prin mărturisirea minunii : *sanus ab auriculis*. Aiurea, într-un grup funerar, una din femei întinde celelalte, moarte, un copil înfășat și cu scufița pe cap. Epoca elenistică și romană e larg reprezentată.

Tregerile se fac ușor. Nu e nici în acest domeniu catastrofa. De la ce este aici la arta creștină drumul e tot așa de alunecos. Cutare chip de filozof e întru toate asemenea cu sfîntul care-i va lua locul.

Vase vestite nu sînt aici, dar multe interesante. Forme cu picioare, cu capete de animale, deasupra ori prinse la fund. Foarte frumoase cele cu fond alb, de pe care se desfac însă, peste liniile delicate, vioaie colori. O mare parte din această ceramică are altă destinație decît cea obișnuită. Covoși, cai apar ici și colo. Fațade de ceramică desfășură plan ceea ce în vase încunjură suprafața rotundă. E aici imaginație, glumă, caricatură. Antichitatea elenică nu era așa de țapănă cum o credem : ea se distra și glumea ca și noi, și nu numai în comediile lui Aristofane.

X. BISERICUȚE BIZANTINE

Atena e plină de aceste biserițe bizantine, gîrbove supt cupola lor, stringînd, ca o cerșitoare flămîndă și fri-coasă, absidele triunghiulare la subsuoarele lor. Fragmente de marmură sculptată culese la întîmplare sînt încastrate în aspra înjghebare de piatră galbenă-sură.

Una e chiar în centru, cu o frumoasă frescă deasupra altarului, Sf. Elefterie. În margene, peste cartiere unde refugiații își clădesc, din cărămizi uscate la soare zidurile brune și expun liber haosul sărăciei lor și zbeguirea ome-nească fără ocupație, prin dumbrăvi de pini ascuțiți și ro-tunzi, peste înfiorătoare coclauri, se ajunge la „biserica frumoasă“, Eumorphi Ekklesia. Cîteva fresce înțepate, rîglite au atitudini nobile. În jur năvala fugarilor a creat un cerc de asediu, și unul a scris pe fațadă, demn urmaș al unui popor iubitor de inscripții, povestea năcazurilor cu sora și copiii ei, pe cari și de la îngropare îi înlătură.

Dar trebuie o întreagă excursie pentru a fi la Mănăs-tirea Împărătească, la Kaisariani. După un drum greu se ajunge la simple umflături de stînci și rostogoliri de prund mașcat. Obișnuita pădurice crește de ambele părți, pe cînd clopoțeiii violeți ai florilor de piatră se amestecă în pămîn-

turile stîncii. Înalte spinări de granit roșu se urcă în stînga, prinzînd în vîrf norii vagabonzi.

Tocmai sus mănăstirea-și încovoaaie cupola acoperită cu olane bătrîne. Frescele din secolul al XV-lea stau alături de acelea din secolul următor, a căror dăinuire se înseamnă printr-o inscripție în dosul ușii de intrare. Încăperile de locuință cască acoperișuri sparte, uși și ferești deschise în vid. Împrejur fructele mărunte, negre, picură de pe măsline sălbateci, cu trunchiul învîrtit de trecerea multor veacuri.

Cu același simț de frăție națională, cu același spirit deschis, cu aceeași dorință de a înfățișa tuturor și binele și răul, acești bieți „schimbați“ s-au gîndit să prezinte comorile culese în grabă din sutele de biserici, unele vechi cu veacurile, prețioase opere de artă, menite a deveni căzărni și școli ale turcilor.

Ce nu este acolo ? Dulapurile celor cîteva odăi cuprind mitre și cîrje, de cel mai complicat lucru al metalului prețios, țesături admirabile, legături grele de argint — și una, suflată cu aur, pe care Vodă Brîncoveanu a comandat-o în Ardeal pentru vechea carte grecească a clucerului Ianache, „omul bun și sluga bună și dreaptă“ de care domnul însuși vorbește —, cruci masive și cruci suptiri de filigran, manuscrise. Cu cea mai mare bunăvoință ele se arată, dar și cu un ușor zimbet trist. Nu se miră, nu se îndignează nimeni. „Eram niște învinși.“

· XI. STADIUL

Stadiul atenian e o măreață construcție de marmură pentru 30.000 de oameni. Spectacolele sînt dese. Spiritul athletic e neconținut încurajat (ca și acela al excursiilor de serbătoare).

La reprezentăția dată pentru congresul nostru de bizantinologie am putut vedea acolo, nu numai strălucite

procesiuni reproducînd epoca lui Minos, cea clasică, perioadele imperiului bizantin, dar și toate aspectele, totdeauna frumoase, dar adesea atît de deosebite, ale populației de astăzi. Ici albul port de la Corfù, aproape italian, cu vălurile care flutură, dincolo legătura roșie, rochia înfioată a cretanului, ori înaltele comănace ca niște coifuri ale macedonenelor. Și hobote de mătăsă fluturînd, largi mînici cusute ca la noi, fuste în care e prinsă munca de ani de zile. Cîntecele care răsună sînt de cele mai multe ori ca ale noastre și, cînd se prind danșurile, *choroi*, ca hora noastră, încetele întinderi de mînă sau de năframe, trecerea pe supt jugul mînilor capului de șir, săltarea în loc care dez-lănțuiește rîsetele, toate sînt aïdoma ca în satele noastre.

Atîta lume se adună încît frumoșii evzoni nemișcați, soldații în uniformă sură trebuie să facă pază. Companii întregi sînt dealtfel printre spectatori, ca și fetele școlilor. Și ce din toată inima sînt aplauzele lor în serie cînd frumoasele grupe trec în fața treptelor de marmură galbenă ! Și, prin ținuta frumoasă, prin vioiciunea mersului ritmic, prin graba surîsului, aceste frumoase exemplare de umanitate feminină o merită.

XII. SPRE CORINT. MICENA ȘI TIRINTUL

De la Eleusis înainte, pe același țărm de mare, de un adînc albastru. Pești se zbeguiesc pe luciul și spinările negre saltă în scînteieri de argint. În față spinarea sură a Salaminei stă sumbră, fără un copac, fără o picătură albă de casă, grea de amintiri glorioase.

Șoseaua e paralelă cu calea ferată care se duce și ea la Corint ; amîndouă, săpate pe coasta stîncii, se mlădie după îndoiturile ei. Drum lung și pustiu. Rareori un automobil, un omnibus ; de loc cară și numai ici și colo cîte un trecător năcăjit subț șapca-i vulgară. Femei nu se văd. Cu

totul altceva decât drumul nostru plin de săteni, de căruțe și cară, de lungă reverie rătăcitoare.

Pe piatra aspră cresc flori cu totul străine : surguciuri încovoiate ca un iatagan, bătute cu năsturași albi, ghioceli galbeni mari, mici clopoței roșii, tufe mirositoare terminate cu buchete de un vinăt-ametist. Măslinii zoresc spre coacere măruntele fructe verzi ; pe lângă „pefca“ verde-dulce și ascuțitele ace de pin, făcliile funerare ale chiparoșilor solemni și triști. Dar toate aceste triumfuri ale colorii dispar înaintea farmecului mării în toate nuanțele albastrului, care se prinde de linia vînătă, înzăbrănită într-o ceață ușoară. Peisagii paradisiace, care nu-și află părechea nicăiri.

Sîntem lângă Corint, dar nu se bagă de samă. Uriași munți goi se ridică din toate părțile. Abia se recunoaște pe vârful unuia dintre dinșii platforma artificială a unei acropole ruinate.

Canalul, lung de 6.000 de metri, e foarte îngust. Companii, care s-au ruinat, l-a făcut nepotrivit pentru vase mari. O apă verde se zbate supt malul galben-roșietec, vîrstat în cute orizontale. Peste un pod păzit de armată sîntem acuma în marginea chiar a orașului.

Un cumplit cutremur l-a distrus de curînd. Pretutindeni se văd rămășițele zidurilor de pînă acum. Ele au fost răpede înlocuite, în elanul de viață care a cuprins această nație de marinari și de munteni, de meșteri și de negustori, iuți și îndrăzneți. O parte din populație e în margene, unde căsuțele sînt vesele, primitoare. Par adăpostirile refugiaților asiatici. Strade întregi sînt mărgenite de gherete populare. Bogații clădesc de zor, în beton nerăsturnabil, întrebuintînd tot ce arta actuală are mai bun. Cu grabă lucrează toți la refacerea simpaticului orașel.

Dincolo de istmul tăiat, regiune muntoasă, cu aspre înălțimi sure. Rareori un sat, adecă o adunătură de căsuțe din pietre netencuite și din cărămizi nearse. Cu liniile drepte ale chiparoșilor, cu vegetația încîlcită a tufișurilor,

cu gălbuiul încunjur de argilă, ansamblul nu e însă lipsit de o frumusețe cu totul specială. Puțină lume rurală : femei înfășurate în haine vagi, bărbați legați la cap cu tulpani, o singură dată un mîndru tip mustăcios și stufos, superb în veșmintele lui albe, cu tichiuța neagră pe cap.

Numele nu amintesc nimic. Peste Hexamilionul, „zidul de șase mîle“, al Paleologilor din veacul al XV-lea, ce valuri de năvălitori au trecut prin aceste văi înguste, supt încruntarea munților închiși în taina lor ? Unele figuri cu ochii mari vineți amintesc de vremea cînd slavii blonzi au fost aici, pentru a peri ori pentru a se schimba la față.

Acuma trecem prin locuri unde apa se strecoară pe pietre. Oleandri sălbateci, cu micile flori roșii, rhododendroni, se adună într-un adevărat stufăriș de frunze tari, întunecate. Doi munți de cenușă împietrită, fără un firicel de iarbă pe dinșii își stau față-n față : Sfîntul Ilie — pentru înălțimea lui legată cu nourii — și Zara. La picioarele lor piatra risipită arată o viață omenească ruptă, risipită. Acolo e Micena, Mykenai.

La o întorsătură de drum, suișul la cetățuie asupra căreia plutesc, vrăjite de vechea tradiție și de închipuirea noastră, fantoma lui Agamemnon, „stăpînul ostașilor“, a Clitemnestrei îndrăgite fără lege, pînă la uciderea soțului, a fetei credincioase celui care i-a dat viața, a fiului îndatorit la strașnica război de război asupra mamei criminale. În credința că ei au fost, că au fost aici, că povestea lor e adevărată, au lucrat cu atîta rîvnă și risipă de bani arheologii, de la bancherul german Schliemann, popularul „Sliman“ de aici, la urmașii lui greci, începînd cu Tsuntas, la suedezul Persson, contemporanul nostru.

Aspru suiș peste pietrele rostogolite. În față, poarta cu fruntea și ușorii grei, pecetluită cu lei negri, copiată stîngaci după icoanele puternicei Asirii, ale Asiei Mici care i-a primit tradiția. De o parte și de alta a îngusteii cărări pe care treceau caii ostașilor și carăle de război ale regilor,

peste stîncă s-au clădit pietre uriașe tăiate rud de-a dreptul din munte.

Odată înuntru, vederea se oprește, între aceeași strîsoare a zidurilor exterioare care închideau în ele locuințele luptătorilor și slujbașilor, la un larg cerc de „stele“, de pietre puse în picioare, deasupra cărora stau încă semnele care arată că un acoperiș se răzimase pe dînsese. Ele formează un culoar acoperit, cu o cărare în față. Morminte s-au găsit aici, morminte pe care ipoteza le pretinde a fi regale. Deasupra lor neapărat se vor fi făcut ceremonii ale vechiului cult.

Apoi drumul urmează tot mai sus, atingînd pe vîrfurile platoului încăperile palatului. Urme colorate ale altarului în mijloc, baze de coloane. Apartamentele femeilor sînt de o parte, la stînga. Ce vedere extraordinară e aceea care se desface de aici : pîlcuri de lanuri roditoare, tăiate în pietroasa țernă roșie și, la capăt, marea, Marea Apusului !

O cisternă e în interior, spre alta se coboară pe un lung șir de trepte. Porți deosebite sînt pentru aprovizionarea cu apă și pentru trecerea acelor cari nu făceau parte din familia și curtea regelui. Pietrele se apleacă sus pînă taie un arc sfărîmat ; piatra scobită a pragului superior se lasă pe capetele ușorilor puternici.

Pe tot pîvnîșul se risipesc casele de piatră ale cetățenilor. Ei au rămas și după ce, de mult, splendorile regale încetaseră între înaltele ziduri ale stăpînilor. În dosul gineceului, un mic templu e făcut de dîșii în amintirea tragediei care a inspirat pe marii dramaturgi ai Eladei, ai *altei* Elade decît aceasta, una sumbră și singeroasă, a unei rase aducînd, vădit, din altă lume misterele și pasiunile ei.

Ce rasă și de unde să fi venit cu greaua sabie de aramă spre a stăpîni popoarele și a li smulge bogățiile cu greu adunate ?

Răspunsul se dă în vale. La cîteva sute de metri un imens mormînt, scos la lumină pe urmă, înfățișează ziduri colosale de pietre uriașe, bine alese și tăiate, înjghebate

într-o ordine perfectă. Găuri în lespezi arată unde se prindeau cu scoabe coloane puternice ca ale Egiptului, ca ale Asiei.

Încă mai încolo, un al doilea mormînt, descoperit de englezi, e absolut întreg. O formidabilă căciulă conică, pentru care prin procedee ingenioase s-au adus lespezile grele, puse cu meșteșug. Se vede urma cuielor care prindeau podoabele de aramă și de aur, frumoasele rozete, strămutate astăzi la Atena. Nu lipsește, pînă în virful bolții, alcătuite din cercuri tot mai restrînse, nici una din pietre.

Asemenea ziduri n-au desigur nimic a face nici cu caracterul elenic de mai tîrziu al legendei familiei Atrizilor, nici cu ceea ce s-a ridicat, alb, proporționat, de dimensiuni chibzuite, pe pămîntul elenic. Din această umbră a solemnelor închisori subpămîntene, trufase ca piramidele, ca tainețele Licie și Capadociei, din această risipă a aurului, din această muzezeală a trupurilor îngropate, și nu arse pe rug, supt lumina soarelui-zeu, răsuflă spiritul altui neam de oameni. De ce să li se zică ahei sau altfel ? Doar marea e aproape, și ea a putut chema cete de cuceritori grăbiți să ajungă pe aceste sigure culmi, de unde se pot domina și vămui supușii.

Totul arată o colonizare militară, un sălaș de tiranie străină a unor exotici căutători de venituri și vînători de putere. Nu aceste văi sărace au putut da astfel de aspri ostași. Ei par a fi pentru Grecia ce au fost etruscii pentru Italia, și fundațiile lor făcute cu miile de sclavi chinuiți sînt față de opera elenică aceea ce înseamnă Trofeul lui Traian și basilicile lui față de frumoasele biserici ale epocii românești.

Acești oameni ai mărilor depărtate, capabili de a se întoarce în „războiul Troii” pentru a prăda și locurile lor de obîrșie, acești asiatici plini de tradiția enormelor ctitorii regale ale orientului mesopotamian, asirian și persan și-au pus pecetea veșnică și la Tirint, Tiryns, altă cetate cu nămele absolut străin.

Ajungem acolo trecînd prin Argos, azi un tirguşor de provincie, avînd ceva cochetărie doar în piaţa din mijloc. Nu mai e straşnicul munte care să fi primit în genunile lui obscure pe exoticii năvălitori. Acropolea e jos, în dosul trestiiilor înalte, scăldate în praful drumului şi în miasmele mlaştinilor ucigătoare. Ea păstrează bine — acest prim cuib al coborîrii din vasele de piraterie — culoarele înguste a căror marmură e netezită pînă la strălucire de cîte trupuri s-au frecat de ele, întrările în arc sfărîmat, megarele pentru locuinţa dominatorilor. Dar nu par a fi fost împrejur tot aceia cari la Micena au ajuns să formeze un oraş, şi bazele de coloane ale sălaşului regal samănă să arăte prin îngrijirea lor o altă epocă, mai nouă. Dealtfel, în ambele locuri multe generaţii s-au succedat, căutînd şi izbutind a se întrece.

Loc de descălecare pentru transmarini e tot acest ţerm de frumoasă mare. Deasupra Argosului, pe vîrfurile stîncii, stă încă întreg mîndrul castel veneţian, şi după patru kilometri sîntem în străzile, zgomotoase de o mulţime populară, ale Naupliei, care a fost pentru oamenii serenissimei republici o *Neapolis Romaniae*, Neapolea Imperiului roman de răsărit.

XIII. NAUPLIA ŞI ÎMPREJURIMILE

Oraşelul e aşezat chiar în marginea mării, pe care din toate părţile încunjură aceşti munţi cu liniile drepte, al căror albastru se împărtăşeşte de vaga poezie a apelor. Castelul veneţian păzeşte portul, care se împodobeşte astăzi cu cheuri frumoase şi magazine solide. Bastionul gălbui ţişneşte drept în mijlocul undelor de culoarea cerului.

Deasupra, doi uriaşi de piatră sînt încununaţi cu puternice ziduri de apărare. Cetăţuia turcească nu e decît continuarea vechii Acropole elene, a cărei dintîi formă trebuie să fi fost ca a clădirilor ciclopice din vecinătate. Palamedul

cu numele clasic a fost prefăcut în castel al dominatorilor italieni așezați aici încă din epoca năvălirilor turcești. Pe povârnișul aspru optzeci de scări duc la cortina zimțuită care, reparată în zilele noastre, și-a păstrat vechea formă, și la complexul de zidiri care acopăr vârful înălțimii. Aici, după recuperarea de către Republica venețiană supt „pe-loponesiaca” Morosini, când turcii s-au întors răzbunători mult sînge creștin a curs prin anfractuozitățile muntelui.

Urmele acestei stăpîniri apusene se simt și în orașul unde două moschei și-au cocoțat cupolele în epoca otomană. În piața principală, palatul întrebuințat acum pentru a adăposti soldații a fost ridicat, frumoasă clădire solidă cu șiruri de ferești pătrate, de comandantul din 1713 al flotei venețiene. Leul Sfintului Marcu domină încă inscripția latină care vorbește de „împodobirea orașului” prin acest depozit al marinei.

Intrăm într-o vale pietroasă mărgenită de măsline, ici și colo de vii sărace, dar sămănată întreagă cu tufele măracinilor cari se isprăvesc cu mănunchiuri mari de flori în culoarea ametistului.

Această țernă galbenă-roșie, fărămicioasă, poate da însă livezi de toată frumuseța. Una, chiar lîngă șosea, cuprinde între înalții chiparoși negri portocali ale căror fructe încep a se îngălbeni și rodii de pe care atîrnă splendidele mere roșii.

Pe o cărărușă sălbatecă, între buruieni aromatice, ne suim la o mănăstioară vestită prin aghiasma ei, pusă de vechile povești în legătură cu întinerirea zeitelor. Și aici livada de rodii, care ni se pare nouă o grădină din basme. Trecem o porțiță, două, și ne găsim în incinta bizantină din veacul al XIII-lea. Bisericuță cu cupolă, prinzînd fragmente de marmură medievale, delicat sculptate și cite un capitel de la o clădire dispărută ; o inscripție curioasă și confuză, semipopulară, semiarhaizantă, vorbește de o înnoire din 1657. Frescele au fost înlocuite cu o proastă zu-

grăveală nouă care abia se usucă. Dar aceste monumente ale vremii „romaice“ sînt aici, față de asprele lor bunici preistorice, față de frumoasele lor maici elene, niște cenușărese.

În față, bătrînele chilii, cu toate modificările vremilor, au încă elemente de un adevărat interes. Astfel cerdacul stareției și mai ales scara ruptă la mijloc, cochet sucită în unghi drept, care duce la dînsul.

Urmăm pe șosea pe lîngă poduri „miceniene“ de simpli bolovani și pe supt acropole risipite, din aceeași vreme a rudelor începuturi. Cîteva sate sărace, fără pitoresc în îmbrăcămintea locuitorilor. Dar fețe energice, trupuri bine dezvoltate. Copii grăsuți și vioi se zbeguie în fața locuințelor ca niște peșteri. Rasa se păstrează tare, cu arhaice virtuți, în această viață zilnică de continuă înfrînare, în mijlocul unei naturi căreia nu-i poate da vechea putere de a rodi. Undeva, o bisericuță în fața căreia, ca aiurea, s-a și instalat vecinul țeran, cu casa ceva mai mare decît acest paraclis, care mai păstrează în nespusa lui mizerie fresce distruse din secolul al XVI-lea. Dar, în vremea cînd altele mai mari se ridică, avînd albe clopotnițe de marmură, sfintele băbuțe sînt menite desigur peirii.

XIV. EPIDAUROL

Acuma, pe muntele din față, se înșiră treptele numeroase ale amfiteatrului din Epidaur. Sîntem în fața principalului monument al unuia din cele mai însemnate orașe ale vremii clasice și a unuia din cele mai vestite locuri de pelerinagiu ale întregii antichități.

Nici un amfiteatru nu s-a păstrat așa de bine ca această operă colosală, construită cu îngrijire din cea mai bună marmură și mărită de romani cu splendide coloane corintice, din care două au rămas încă în picioare.

Ce avem înaintea noastră face parte însă mai ales din vîsta alcătuire a locului de însănătoșare, a cetății speciale

a lui Asklepeios tămăduitorul, din această Lourdes a greco-romanilor, căreia cezarii i-au dăruit noi ornamente, statui puternice pentru comemorarea lor, altare pe ale căror piedestale se cetește numele Liviei lui August și al particului Hadrian.

Bolnavii erau adăpostiți în multe odăi care se recunosc ușor și astăzi, — un adevărat „otel de cură“. Ei se întindeau, așteptând misterioasa atingere a zeului, pe albele bănci scutite de ruina generală. Ei puteau să asculte „conferinți“ și concerte în „Odeonul“ conservat destul de bine: îi aștepta palestra, în care se vede „catedra“ profesorului și „băncile“ „elevilor“. Aveau gimnaziul splendid pentru exerciții și porticele-și înșirau albi stâlpi pentru primăăriile lor. Băile erau alimentate de conductele pe care le descoperi ușor, și pînă azi se văd căzile de marmură ale copiilor.

Zeii, serviți de preoți sălășluiți de o parte, aveau în centru lăcașurile de închinare și taința misterelor.

Pe lângă căsuța Artemidei, marele templu al tămăduitorului însuși. Micul muzeu, de o perfectă orînduire practică, păstrează atîtea din elementele lui. Misteriosul *tholos*, loc de purificare, de ascunsă comunicație subterană cu divinitatea, zidire centrală cu cinci cercuri, de la cel din afară cu coloane dorice solemne la înfiorarea capitelor corintice din interior, a lăsat urme din frontonul prezintînd centauri în luptă cu lapiți.

Pretutindeni un lucru de o îngrijire deosebită. Cel din urmă amănunt e executat cu pietate. Florile din plafoane : clopoței deschiși, gherghine umflate, reprezintă ce poate fi mai frumos într-o asemenea decorație. Spiritul zeului care iartă de dureri a îndemnat pe aceia cari au căutat să-i aducă ofrandele cele mai scumpe.

Și lecuiții și-au arătat pretutindeni recunoștința, răspîndind statuile, plăcile în care se povestește suferința lor, care aici și-a găsit sfîrșitul. O adevărată arhivă de patologie.

Aici sîntem iarăși pe malul mării răsăritene. Ea se vede colo în margini, în fața Egeinei, vechiul centru de artă începătoare. Din întunerecul înfundăturilor preistorice am revenit iarăși la zîmbetul dulcii Egei.

Acuma ne vom înfunda în munții „insulei lui Pelops“

XV. ÎN PELOPONES. TRIPOLIS

Deocamdată întorcere la Argos, al cărui teatru vînat scrijelează o coastă de deal. Mai departe suim, pe o îndrăzneată șosea croită drept deasupra celor mai grozave prăpăstii — și fără nici un sprijin pe margini — spre înălțimi care se ridică pînă la aproape două mii de metri. De o parte aceste prăpăstii amețitoare, de alta, tot mai vast, vederea asupra golfului albastru, asupra culmilor sure de cealaltă parte. Una din marile priveliști ale lumii.

Nimic în acest pustiu decît rari camioane de mărfuri și omnibuzuri de pasageri, înaintea cărora cu un fior te ferești pe chiar muchea precipiciului. Dar, pe lîngă ele, din ce în ce mai des țeranii, tipuri de o sălbatecă frumuseță adesea, femeile cu ochii mari uimiți, copiii cu spaima în privire, bărbații cu grija unui astfel de drum. Pe măgăruși se încarcă tot săracul bagaj, fin și mărăcini, pruncii pe cari nu-i țin în cîrcă mamele. Turme de capre se cațără capricios pretutindeni supt paza băieților îndrăzneți. Muncitorii de șosele din vîrf cer gazete, și ciobanul oprit în cale țigări. Din portul popular, care mai atîrnă pe balcoanele întunecate înjghebări de piatră răsărind așa de rar, n-au rămas decît traistele în colori vii, prezintînd desemnuri liniare ca acelea de la noi.

Și la coboriș încă se succedă munții. Neguri dese-i înfășură, lăsîndu-se a ploaie la ceasul apusului. Întunerecul înaintează iute; și din pinza sură începe a picura o mărunță ploaie rece de toamnă. Peste puțin sîntem în centrul mai

mare, înlocuitor al vechii Tripolițe din vremea luptelor de liberare, în Tripolis.

Odată, în această Arcadie „ferice“, trei orașe se uniseră într-o legătură care a devenit apoi o mai vastă uniune, avîndu-și centrul ceva mai jos în aceeași regiune. Una din ele poartă numele glorioasei bătălii legate de numele lui Epaminonda, Mantineea ; sora ei Tegeea era alături.

Acuma, după atîtea nenorociri, după invazia slavă și măcelurile de la 1821, s-a alcătuit un mare sat moreot, care pe încetul a luat proporții de oraș. Un oraș care și astăzi își arată originile rurale, prin multele căsuțe în stil vechi, sărăcăcios, confuz. Pecetea turcească n-a putut să dispară, nici din piața centrală, din ulița de căpetenie. Galerii acoperite, pivniți care se deschid în trotoar, adausuri bizare pe acoperișuri, cafenele și cofetării orientale. Suflul apusului n-a pătruns pînă aici.

Și totuși, drept în mijloc, deasupra unor prăvălii modeste și unor străzi găurite, înalte scări de marmură duc la o biserică din același material de stil amestecat, ale cării proporții impun. Acest popor a rămas sprijinit pe legea lui confundată cu nația. Acestei ortodoxii creștine el îi păstrează sentimentele înaintașilor pentru zeii cărora li se închinau templele mărețe. La margenea drumurilor, colțișorul sfîntului, unde arde cîteodată candela, amintește altarele de odinioară, cutiuțe pentru ofrande se văd oriunde și într-o prăvălie de zaharicale un tablou în colori înfățișează pe arhiepiscopul de Patras ridicînd crucea răzbunătoare pentru liberarea din 1821.

Tegeea e aproape : un maldăr de ruine, lîngă smerita localitate care poartă numele păgîn de Piali, al unui spahiu de pe vremuri.

De aici înainte calea, îngrijită, cu grămezile de piatră și compresoare moderne pe toată întinderea, duce din nou spre munți.

XVI. MISTRA ȘI SPARTA

În dimineța umedă de ploaie, munții se dezvelesc încet din nouă cari-i îmbrobodeau. Străbătem întâi un ținut roditor cu măslini largi în ramuri, cu lanuri — și de grâu — săpate răbdător în țerna roșie. Îndată șoseaua încinge însă înălțimile, o șosea destul de cercetată. Pe lângă automobilele de transport și lucrătoarele legate la gură care sfarmă piatra ruginie, pe lângă meșterii de pavaj, femei călare pe măgăruși cu ochii blinzi, care duc cu dinsele tot ce se poate închipui. Ca și pînă aici, fețele largi cu ochii negri de foc sînt pline de sănătate ca și ale copiilor pe cari-i duc cu dinsele. Uneori obrazul foarte alb, părul blond ar dovedi o origine albaneză, poate și „vlahă” : în apropiere un drum se desface către așezări ale căror nume pomenesc pe acești intruși : Arvanito-Kerasia și Vlacho-Kerasia, „Cireșii albanezilor” și „Cireșii vlahilor”. Bărbații, unii cu bărbi rătate rotund, poartă veșminte de abă albă cu șnururi negre, elegant aruncate pe umăr, ca înaintașii din vremile antice.

O linie de culmi albastre deasupra cărora, spre amiază, negurile joacă încă. Taygetul.

Ne apropiem de Sparta, și peste puțin printre stînci o apă limpede verzuie se strecoară iute în adîncuri de-a lungul unei văi în care grupe de plopî frumoși par să aștepte încă pe scăldătorii gimnaziilor elenice. E Eurotas.

Din vechea Spartă au rămas ruinele îngropate sub dealurile rotunde care domină cursul riului. Săpăturile englezilor au scos doar urme de ziduri. Muzeul din micul oraș actual, un simplu tîrg de țară turcesc, cuprinde cîteva fragmente de statui fără valoare, o olărie interesantă de caracter linear și stilizat (un grup hazliu de cocoși în luptă), cîteva inscripții, unele de o linie aspră, și zeci de mii de *ex-voto* reprezentînd în iconițe de plumb, de caracterul cel mai deosebit, dovada unor superstiții îndărătnice.

Azi, Sparta e — atita. Nici măreția morții pe locul unde vigoarea acestei rase a ținut, în marele sat de munteni, risipit, atâtea veacuri, cazarma răzășilor disciplinați cari n-au simțit altă plăcere decât a biruinții și a cuceririi. Terna a acoperit, tot ceea ce se înjghebase pentru ca să adăpostească pe acești ostași gata oricând de plecare, spre oricare colțuri ale lumii. Nimic din pustietatea sumbră, din negrul doliu al cetățuilor preistorice, grămadind sus piatră peste piatră, ca o escaladare de ceruri fulgerată de nenorocire, cum o prezintă mitologia în povestea uriașilor doborâți de zeul pe care-l amenințau pînă sus în lăcașurile lui. O simplă cufundare în lut. Oriunde puterea nu se împodobește cu splendorile durabile ale artei, așa e.

În față, evul mediu francez, moștenit de cel bizantin, a creat ceva mai durabil, pentru că un spirit mai viu, tinzînd spre culmi mai înalte, a avut ambiția de a face lucruri care să rămîie — și care au rămas.

Guillaume de Champlitte, unul din împărțitorii prăzii de la 1204, stăpîn în Lacedemona, la Crémonie a lui, s-a despărțit de acest fund de vale în care credea că nu se poate apăra contra rivalilor localnici sau străini. El a urcat muntele dinaintea întîii lui așezări și drept în vîrf și-a împlîntat cetatea, care și pînă astăzi își profilează zidurile lungi brune. A numit locul, ca și cei de acasă, grecii lui, supuși și tovarăși : Mistra, părțile de la miazănoapte, după vîntul Mistros, *magister*. O nouă acropole pentru noii cuceritori. În jurul lui s-au așezat ostașii, și de bună samă a fost și o biserică latină, ale cărei urme nu se mai cunosc.

Dar dominația latină n-a ținut mult. Grecii, recăpătîndu-și cîmpul pustiu al Spartei, au dobîndit și această moștenire. Ea a fost a lor peste două veacuri și, în vremile grele pentru imperiul plecat spre ruină, fiii lui Ioan al V-lea Paleologul și-au aflat aici un adăpost greu de descoperit și l-au transmis celorlalți despoți, „domni“, mai noi, a căror stăpînire a supraviețuit și căderii Constantinoplei.

De la dînșii vine întreaga risipă de pietre care acopere povîrnișul de către Sparta al muntelui. O impresionantă catapeteasmă de ruine galbene-sure, între care nu se des-copere de departe nimic din cele cîteva unghiuri de ver-deață ale gospodăriilor actuale, atît de puține. Case de locuință, turnuri părăsite : deasupra lor dărăpănata locuință a despoților. Dar mai ales cele cinci biserici, a căror faimă a umplut, mai ales de la descoperirile d-lui Gabriel Millet și ale școlii franceze din Atena, lumea toată.

O întreagă mîndrie de artă, a unui bizantinism înviat, „renăscut“, cu inspirații nouă, de realitate vioaie și felu-rită, e legată de dînsele. Ea cere să fie desigur admirată, dar și puținel verificată, pusă în comparație cu alte zidiri, de aiurea aparținînd aceleiași epoce.

Forma, în care, ca pretutindeni în Grecia, intră și ele-mente mai vechi, de o frumoasă marmură gălbuie, cu în-grijire sculptată, ca la privazul frumos, adînc săpat al icoanelor prinse de zidul catapetesmei, e pretutindeni aceeași, ca la Biserica Domnească din Argeșul nostru.

La unele, coloanele, care ar părea aduse de aiurea, arată o basilică primitivă, peste care s-a boltit cupola sau cu-polele. Zidăria e făcută din piatră bine tăiată și potrivită, ca la Peribleptos, care e legată de un vechi eremitagiu să-pat în stîncă și sprijinit pe mai multe arcuri concentrice. Aiurea, ca la Evanghelistria, piatra e încadrată și vrîstată de cărămizi puse pe muche. Altarul e întovărășit de abside rotunde sau în trei unghiuri. La catedrala Sfîntului Dumi-tru e adaus un *chiostro* latin, poate din vremea „francilor“, cu două rînduri de coloane.

Se pare că prima epocă, dispunînd de mai multe mij-loace, a lăsat basilice, pe care a doua, a Paleologilor, le-a „coafat“ numai cu cupolele. Această întregire și adaptare s-a făcut în grabă și cam grosolan. Altfel, la mitropolie, unde sînt lucruri mai vechi, ca inscripția de pe dosul pă-retelui de intrare, tocmai sus, episcopul Nichifor n-ar fi

săpat nedibaci însemnarea ctitoriei sale pe una dintre coloane.

Esențialul e însă pictura, de unde a pornit numele mare al acestei ținte de pelerinagiu. La Sf. Teodor, la Evanghelistria, la Mitropolie, ea a dispărut mai de tot. La Peribleptos ea e deosebit de frumoasă, arătând prin libertatea și grația ei ca și prin delicatețea aleasă a figurilor un meșter apusean, venit de aici sau rămas din acea lume latină în care a fost totdeauna un simț al duioșiei și al misterului. Astfel în scena învierii lui Lazăr, în care femeia din stînga are o figură așa de dulce, în care Isus trage de mîna un mort în trupul și pe fața căruia nu sînt nici urmele bolii nici ale mormîntului. Îngerul are o înfățișare deschisă, veselă. Pînă și măgarul intrării în Ierusalim, alb, zburdalnic, zugrăvit cu un oarecare simț de umor, n-are nimic din tipul stilizat al celui din Daphne.

La Pantanassa, azi mănăstire de maici, închinată Maicii Domnului, „împărăteasă a toate“, sînt multe elemente de asemănare cu pictura din această altă biserică, dar totul e mai dur, mai vulgar. Ansamblul impresionează prin aceea că avem a face cu o zidire deplin conservată, pînă la chipul, din dreapta intrării, al unui Laskaris îngropat acolo.

În comparație cu Biserica Domnească din Argeș, aceasta are însă și marele avantaj al păstrării depline, pînă la ultimul colț de pictură, și acela al unei extreme îngrijiri în prezentarea scenelor celor mai variate. Numai mozaicele de la „Mănăstirea de la țară“ (*Moni tes choras*) din Constantinopol o biruie, dar aici numai o mică parte din podoaba orînduită de Teodor Metohitul s-a conservat. Avem astfel monumentul cel mai caracteristic al acestei „Renășteri“, care e numai înfrățirea, realizată mai ales de la cucerirea latină din 1204 a Constantinopolei, între concepția răsăriteană a artei și aceea a apusului.

Spre ruinele Tegeii. Un sat nou, cu case făcute în parte din sacra marmură arcadiană s-a alcătuit pe locul unde cetățile celei mai bogate și mai înfloritoare regiuni a Peloponezului se adunau pentru ca să aducă închinarea lor Atenei Alea, Pallas Athene acoperind pe cine-știe ce arhaică divinitate loială. Porți de grădini, ușori de uși, treuci pentru vite, ghizduri de fântini făcute din alba piatră a lăcașului zeiței. În mijloc, prin munificența unui episcop, o bună școală cu două rînduri, unde școlari atenți ascultă pe dascăl cu fereștile larg deschise (ceva mai departe un coleg și o colegă dau, ca în vechea Helladă, instrucția în aerul liber). Într-o clipă toți micii prizonieri evadează și ne încunjură cu vioaia, deșteapta lor curiozitate.

Ne duc la o casă țerănească simplă. Zid împrejmuitor din bolovani. O vie se veștejește la suflul, deși încă așa de cruțător, al lui octombrie. Obiecte de gospodărie în dezordine, jos. O scară duce la rîndul de sus. În cîrdac un copil voinic se luptă cu muștele : alături, mama, o femeie puternică și frumoasă, de tipul răspîndit în Arcadia : ochi mari negri, din cari iese o lumină blindă ca în vechile icoane ale Precistei. Înuntru, două singure încăperi : cea de dormit, cu Țoalele în neregulă pe patul aspru, cea de primire, îngrijită, cu fotografii pe pîreți. Ar fi gata să ni servească din sărăcia ei tradiționalul păhar cu apă.

Templul zace sfărîmat pe o largă întindere în mijlocul acestui sărman sat Piadi. E de neobișnuite dimensiuni. Coloane dorice și ionice încunjură cella, acum descoperită, a zeiței. Ce s-a putut lua pentru casele vecine a fost smuls acestei barbare risipe.

În micul muzeu, pe care-l păzește încă una din aceste femei cu umerii și fruntea de cariatide și cu ochi sălbateci de frumoși, lîngă copia splendidului cap de Afrodită, acum

la Atena, operă de o rară fineță, sfărîmături de statui, bucăți din frontonul ca acela din Epidaur. Multă olărie cu deseme uneori cu totul nouă.

Întorsul pe calea ferată la Argos. Linia aleargă în fundul văii. Rari stații cu nume care nu zic nimic : Parthenion, Achlantokampos, Andritsa. Se vede bine covorul de ogoare săpate în țerna roșie și galbenă, petecile de măsline cu frunza tristă. Satele sînt pe povîrnișuri pînă sus la culmi : lîngă această turmă gălbuie-brună, albele turme ale oilor cu lînă mătăsoasă. Biserițele nouă, în stil bizantin, se desfac neted din confuziunea lor capricioasă.

Străbatem cu automobilul Argosul, unde lăcașul dumnezeiesc, abia de dăunăzi, e larg și mîndru în marmura lui albă. Cîteva clădiri mai răsărite în același centru. Apoi, pe la Nemeea, cu amintirea isprăvii lui Herakles, pe la Chiliomodi, pe la rămășițele Hexamiliului ridicat de Paleologi în calea turcilor veacului al XV-lea, spre Corint, care ridică sus, pe cea mai înaltă culme, zidurile Acropolei refăcute de cuceritorii venețieni ; de la un capăt la altul al terasei din vîrf se întind cortinele crenelate. Sura lor pată taie albastrul vioriu al apusului, care lasă dîri de aur peste sîngeroasele povîrnișuri fărîmicioase. De ambele părți ale istmului pătruns de tehnica vremii noastre vasta mare primește biciuirea vîntului de seară.

XVIII. ORAȘUL GRECESC DE AZI

Orașul grecesc trebuie văzut ori seara, ca la Atena, cînd toată lumea iese din casă și se pune în mișcare, ori, ca în provincie, dimineața, de tot dimineața, cînd se deschid prăvăliile și toată lumea umblă după cumpărături. Vechea viață „turcească“, de fapt bizantină, se păstrează neschim-

bată. Incet se deschid obloanele de lemn ale prăvăliilor și apar înaintea clienților berbecii abia tăiați, cari picură de sînge, pe cînd pielea, coarnele sînt aruncate într-un colț, legumele, cu ceapa, morcovii și anghinarele înainte, pităriile cu colacii rotunzi și lungile franzele rumene, băcăniile cu mirodeniile și ingredientele lor. Un val de lume se îmbulzește : preoți cu potcap înalt și părul împletit femeiește la ceafă, bătrîni palicari cu fustanelă, fes și *tsaruhia* în picioare, cîte un „domn” cu servitoarea ținînd coșul la doi pași în urmă. Lucrul începe în atelierele cu fereștile și ușile totdeauna deschise : ca și în suburbiile Atenei bat ciocanele, și acele eizmarilor împung în pielea galbenă și roșie. Restaurantul cu scîndurile seculare își scutură cromolitografiile neroade. Strada toată e plină de copiii curioși și zgomoșii, cu stema țerii de metal la șapci, cari-și cumpără caietele, cărțile de curs primar — mici enciclopedii puține de fapte, fără extrase din autori — manualele de studii clasice, grecești și latine, de la librăria care expune chipurile mari, bine lucrate, ale eroilor revoluției.

Alături de Alexandru Ipsilanti, de Rhigas din Veleștin, *Pheraios*, în anteriorul lui de secretar bucureștean, înainte de toate Teodor Kolokotronis. Îl vezi pretutindeni, ca în statuile lui, cu coiful elen pe cap și epoletele cu cap de leu. „Bătrînul Moreii” e eroul zilei : de curînd oasele i-au fost aduse de la Nauplia la Atena, și fotograficul expune scenele populare învălmășite de la această ceremonie : preoți și soldați, încunjurați, înăbușiți de mulțime. Cel ce răspunde unui tînar de la Cîrtea regelui Othon, care-i vorbea de dușmanii ce are, că mai mari decît toți sînt „numele său și faptele sale” merita desigur aceste onoruri.

Mai ales țerani. Vin de pretutindeni pe măgărușii blînzi, pe îndărătnicii catîri : bărbați cu șapcuțe fără coloare, dar și cu mantăli de abă albă, femei în negru ori în cituri vulgare : meșteșugul casnic îl reprezintă doar tășcuțele și val-

trapurile de la șa. Originalitatea puternică a rămas în tragica față, cu dungi tari, cu ochii mari speriați și amenințători, a acestor Peloponesiaci, cari și în Arcadia au ceva din vînjoșia trupului spartan.

XIX. DELPHI

De la Atena luăm drumul spre Beoția, întâi prin regiuni indifferente, Krio-Kuki, Dobrena, în care înălțimile, mijlocii, nu oferă decît priveliștile obișnuite. Apoi iarăși pe coasta munților roșii sămănați rar cu chiparoși și măslini. De aici ne coborîm în vasta cîmpie scoțiană.

Se lucrează harnic, la cîmp, tăiat în ogoare mici din aceeași țărnă crușită ca de sînge, în care numai rareori se desface un petec de pămînt negru. Pe locul unde pînă mai ieri a fost lacul Kopais e acum una din cele mai roditoare din regiunile Greciei. Supt piatra roșie, viorie, galbenă, sură se desfășoară sămănăturile de bumbac, care a început a se culege. Catîri rari trec cu această încărcătură a pufului alb. Lumi credincioase depun un mănunchiu ca ofrandă înaintea capelelor din marginea drumului, unde cîte odată arde candela în fața icoanei sfîntului. Alături, plugurile de fier taie brazda nouă și, îndată ce pămîntul a fost crăpat — astă-noapte a fost o cumplită ploaie de fulgere și trăsnete — mîna harnică și depune sămînța.

Ale acestor oameni, bărbați cu capu-nfășurat într-o cîrpă ce se lasă pe spate ca în Spania, femei cu fața înfășurată în vâl, sînt țarinile. Ale lor caprele negre cu ochii galbeni de drac, care se întind să apuce frunzele fragede ale salcîmilor, ale lor rarile vite albe. Drumul e însă a altora, al „scheniților“, oamenii din corturi, vlahii.

Turmele lor au și pornit la vale. Ei înșii trec în grupe ori în lungi șiruri spre locuințele de iarnă. Aspre fețe de

oameni crescuți în mijlocul tuturor primejdiilor, dar, lângă acești bărbați, adesea femei albe, cu trăsături alese, de o adevărată frumuseță ; copii voinici aleargă lângă dînsele. Catirii poartă în spinare o întreagă gospodărie, din care iese mai ales la iveală cerga albă cu smocuri roșii.

Vlahi — dar românește, de mult, nu mai știu.

Teba, capitala acestei Beoții roditoare, se prezintă altfel decît prin simpla fațadă a gării. Strada de comerț e plină de o lume care vuieste. Țeranii din împrejurimi fac târgurile lor în prăvălii.

Mai departe, în cîmpia de la Cheroneca, unde ideologii atenieni, conduși de pasiunea retorică a lui Demostene, au dus la o moarte eroică, împotriva lui Filip al Macedoniei, pe ultimii luptători atenieni și tebani — și ce grozavă a fost răzbunarea „barbarului“, care a ras cetatea lui Epaminonda și Pelopida — maiestosul leu, așezat din nou la locul lui, păzește spațiul îngust unde s-au coborît oasele ostașilor fără noroc.

Apoi, de la locul unde Audrutsos a înfruntat pe turcii cari-l încunjurau, intrăm în munte. Un munte tot așa de aspru ca ai Peloponezului, înfășurat de aceeași îndrăzneată panglică a șoselei moderne. Neconținut încrucișăm automobile, grupe de păstori, țerani singurateci abia putîndu-și stăpîni catirii speriați, grupe de capre care îndată se cațără pe coasta rîpoasă.

Priveliștea e măreață. Toate nuanțele colorilor care fac farmecul peisagiului grecesc se amestecă în felul cel mai capricios. Ansamblul e sever și misterios : vădit locuiesc și azi zei crunți în ascunzișurile acestor stînci goale. Se deschid perspective aproape așa de largi ca ale canioanelor americane. Nori gri, plini de ploaie, călătoresc asupra lor, și vîntul care-i aduce și-i gonește are suierături amenințătoare. Elinii de mai tîrziu au putut boteza cu numele eufonice ale frumoșilor lor zei pe aceste divinități ale deșertului pietros ; ele păstrează în lăcașul lor abia accesibil cutezan-

tei umane caracterul lor fioros de la început, solie a altei lumi, de aici sau de aiurea.

De coaja dură a acestor monștri sînt prinse uneori sate, cu biserica bizantină în mijloc. Drumul care încunjură muntele le atinge în nesfîrșitele lui învîrtituri. Lîngă cîteva petece de pămînturi două-trei case sînt prinse de prăpăstiosul povîrniș. Nu se poate mai multă sărăcie în mai multă singurătate.

Dar iată că între Amphissa cu numele clasic și Salona, deasupra căreia stau încă zidurile vechiului castel franc, o livadă, o adevărată pădure de măslini începe, întinzîndu-se zeci de kilometri. Această splendidă plantație arată ce poate da praful de rugină care ar părea așa de sterp. E o operă veche, căci în genere trunchiurile scorburoase, sucite, dar mai aruncînd și de jos ramuri nouă, arată o foarte lungă vîrstă.

Cum ne suim din această vale, Marea Corintului se ivește lîngă Ithea, un unghi de albastru adînc, pătrunzînd în piatra roșie a muntelui.

Am ajuns, de cealaltă parte a lui, la Chryssa. Curată așezare de oameni cari-și găsesc desigur cîștigul în apele vecine. Ne-am crede la țintă. Dar pînă la casa zeului care tace de două mii de ani mai sînt cînsprezece kilometri, și iarăși panglica se deapănă, drept deasupra genunilor tot mai adînci.

Pe neprevăzute, ne găsim într-o nouă așezare rurală. Delphi.

De la singurul otel, bine îngrijit în toate privințele, care primește zilnic pelerini din toate părțile lumii, privești în față cinci-șase stînci sure ca ardezia, de o crudă pustietate, fără un copac pe dinsele, fără o capră care să se cațăre pe fața lor scrijelată. Întunecate porți de iad pentru zeul care nu e aici al luminii și al tămăduirilor, ci al adîncului profetic, al neguroaselor hotărîri, al amenințărilor și spaimelor.

Păretele opus e acoperit tot cu prăvălișuri de bolovani, ale căror linii nu se deslușesc la început. Totuși acolo pe

munte e o întreagă lume sacră, răsturnată de cutremure, prădată de stăpîni, profanată de barbari, închinată, la sfîrșit, crucii cuceritoare — cum o arată semnul ei pe marmure — întru slava sfîntului trăsnetelor, Ilie, a cărui biseriță vie stă deasupra maiestății dărăpănate a lucrurilor moarte. Arheologii francezi, cari, cu Homolle în frunte, au dezgropat-o, i-au mutat la Muzeul vecin frumoasele frize cu scene de luptă, statuia de aramă, admirabilă, a conducătorului de car, trei altele, aparținînd celei mai bune epoci, și ce alte sfărîmături au fost găsite sub sapa învățaților răscolitori.

Ne suim pe calea sacră, ale cării lespezi mari sînt întregi. Urme de zidiri, dintre care unele cuprindeau comori de artă, închinată prezicătorului divin, orînduitorului ursitelor, se înșiră de ambele părți. Nu e „popor“ grecesc care să nu fi ținut să-și aibă aici, unde arta a fost de dar, de import, tezaurul, și, cum obiceiul darurilor e foarte vechiu, tipurile arhaice sînt cele mai bine reprezentate. Atena a înălțat casa albă, acum restaurată, și a adăus la prinosul pentru Marathon acela pentru Salamina.

Pentru cult apa Castaliei țîșnește din stîncă mai departe, limpede, iute. Pelerinii se purificau din undele ei. Atîta mulțime cerea însă ceremonii și distracții. Pentru aceasta li s-a făcut teatrul de piatră cenușie, stadiul din vîrf, gimnaziul.

Peste toate aceste creațiuni ale fricei și recunoștinții, semne ale răscumpărării de către acela care după voie împarte oamenilor și binele și răul, Roma și-a întins autoritatea orînduitoare. Pe un imens stîlp, biruitorul lui Perseu Macedoneanul, al ultimului urmaș al lui Alexandru acasă la el, a pus să se scrie așa în limba lui, în literele lui drepte și clare ca un text de lege : „*L. Aimilius, L.f. Inperator de rege Perse (o) Macedonibusque cepet*“ (sic.). Iar, vreo două veacuri mai tîrziu, cel dintîi împărat care a pornit războiul contra dacilor, calomniatul fiu mai mic al lui Vespasian, Domițian, a veșnicit amintirea unei refaceri totale a sanc-

tuariului elenic, de la care nu cerea oracole, prin această colosală inscripție : *"Imp. Caesar divi Vespasiani f. Domitianus Augustu germanicus pont. maxim. trib. potest. III pp. in p. VII, cos. X, des. XI, templum Apollinis sua impensa refecit"*. Băile lui de cărămidă sînt alipite de lespedea scoasă din haosul munților de aici. Și între pietrele închinute puternicilor în chiar incinta sacră, una cuprinde omagiul către „Traian Dacicul“ : *Αὐτοκράτορα Νέρβαν Τραϊανου, κατὰ σεβαστὸν γερμανιῶν δαυκὼν Ἀριστνα Κασσιος, Δεσποτὸς, πετρεος, ἐκ τῶν ἰδίων*.

Și la Delphi, Roma. Nu se vede îndeajuns cît de mult a prețuit ea civilizația maică a Eladei, cît i-a stat în ajutor, cîtă iubire și înțelegere i-a arătat. Dar, în același timp, și măreție a adausurilor, fără grație, dar inspirînd cel mai înalt respect, pe care s-a crezut datorare să i le dăruiască. Și ne putem întreba : fără Roma ce s-ar fi păstrat din această artă care, nesustînută de urmașii slăbiți ai acelor cari o creaseră, amenința să cadă în completa ruină.

Astfel, din Acropolea divinității teribile, adusă în corăbii de cuceritori ca aceia de la Micena, de la Tirint, de la Pyrgos, la centrul de adunare în aceeași prăznuire a Greciei întregi, care așeza aici, în curioasa piatră rotundă, cu neînțelese sculpturi, „buricul pămîntului“, *omphalos*, mai departe la păstrătoarea înstăpînire romană, dăruind omenirii întregi taina lui Apollon atosteștiutorul, și pînă la crucea de pe marmurile rupte și la turnulețul de la Sfîntul Ilie e același strigăt al omenirii legate de neștiința ceasurilor care o așteaptă și cerînd izbăvirea ei de la zeul care-i ține în mină amenințătoarea soartă.

XX. MUZEE DE PROVINCIE

Muzeul din Theba e o revelație. Școala americană, tinerii de la Harvard, au scos din pămîntul vecin mii de vase care sînt o comoară pentru istoria ceramicei clasice. Ală-

turi, statui din cea mai bună fază a artei elenice. O mare bogăție de inscripții dedicatorii. Și aici cultul împăraților se întâmpină : culeg numele lui Antoniu și al lui Gordian, pe care cetatea îi adoră.

Dar și pentru cine înțelege și iubește arta bizantină sînt aici surprinderi din cele mai plăcute. În curtea plină de marmuri se văd rămășițele unei frumoase biserici medievale, a cărei inscripție însăși a fost găsită. De la dînsa vin, în interior, fragmente colorate de împodobire a ferestilor și două chipuri sfinte, al lui Hristos și al Maicii Domnului, într-un relief neobișnuit. Un împărat bizantin cu coroana și labarul avînd vulturul lîngă el e poate un portret. Și, între vase, e o întreagă colecție de ceramică, de mari talere din aceeași epocă, smălțuite și fără smalt, purtînd desemnuri lineare și naturaliste cu desăvîrșire nouă, care ar corespunde întru cîtva cu cele găsite la noi, cu cele de la Biserica Domnească din Argeș.

XXI. ÎNAPOI LA ATENA. MONUMENTE ȘI MUZEE

Vechea Atenă avea un cuprins îngust. Săpăturile i-au fixat marginile, de la Templul lui Teseu, al eroului național, „ctitorul“, „moșul“, superbă clădire armonioasă, perfect păstrată, pînă la scările săpate în stîncă ale Pnyxului, de la glorioasa culme a Acropolei pînă jos la Cimitirul „Olarului“, Ceramicul. Lucrările care se vor începe de Școala americană lîngă Theseion abia dacă vor adăugi altceva decît cunoașterea unei mai vechi cetăți, aceea pe care perșii au ars-o și pe ruinele căreia s-a ridicat Atena de marmură.

În față cu „cetățuia“, Areopagul, locul de judecată al lui Ares, zeul care ucide, se înseamnă numai prin cîteva arhaice trepte aspre. De cealaltă parte, cu vederea, de la tribună, spre templul zeiței stăpîne ca și asupra mării libere,

Pnyxul, cu exedrele fruste pentru ascultători. La dreapta, în scoborire, templul lui Dionysos și teatrul lui se recunosc și în cele din urmă amănunte. Un imens fragment de statuie zace asupra celei, și în fața scaunelor pentru mulțimea cetățenilor, acelea, de marmură galbenă, ale preoților, ale thesmoteților, ale crainicilor sacri se înșiră, avînd fiecare pînă astăzi însemnarea rangului celui care avea dreptul să se așeze pe dînsule : toată ierarhia religioasă a Atenei se vădește astfel. Mai aspru, templul lui Asklepeios leucitorul arată și încăperile în care bolnavii stăteau, așteptînd vizita mîntuitoare a zeului.

Tocmai de vale Agora, piața păstrează coloanele ei mărețe, și la Keramikos se întind aleile mărgenite cu altare funerare, dintre care unele sînt azi la fața locului, multe la muzeu, într-o sală anume, cîte unele, cu delicate basoreliefuri, în micul depozit din lăuntrul Theseionului. Aici și ciudatul „orologiu“ al Turnului Vinturilor, cu zeii respectivi zburînd umflați în friză. Stadiul a fost refăcut în vremurile noastre.

Roma a venit să sprijine, să adauge, dar și să creeze alături. Nume romane sînt pomenite pe pietre din Acropole ; de trei ori Traian e glorificat, înaintea războaielor dacice, pe baze de altar din Teatrul lui Dionysos. Agorei elenice dominația romanilor i-a adaus o întregă pădure de coloane, ca pentru un oraș scăzut sufletește, incapabil de acțiune politică, dar mărit și păstrîndu-și capacitatea tehnică. Turnului Vinturilor îi corespunde, împotriva Partenonului, pe alt vîrf de deal, mormîntul obscurului Philopapos. Un „Coloseu“ atenian cu două rînduri de ferești și o largă arcuire de trepte, mîndră clădire de marmură roșiatică, se opune Teatrului lui Bacchus : Odeonul aceluia client al Romei care a fost Irod, Herodes, aticul. Adrian a făcut aici un întreg oraș, clădind în fața acestor „săli de spectacole“, atît de deosebite între ele, arcul lui de triumf, și o imensă bi-

biblioteca a răsărit în marginea chiar a pieței. Coloanele corintiene iubite de romani se înalță în templul lui Zeus, chiar la baza colinei sacre.

Ceea ce stăpînii, „autocratorii“, totuși atît de iubitori pentru acest mare trecut, au vroit înainte de toate a fost să facă *monumentalul*, să biruie, să strivească printr-însul. Nu în zădar primiseră ei învățăturile orientului, ca la Heliopolis, și-și adăuseseră tradiția mărețiilor asiriene și persane. Lucruri uriașe, severe, fără surîsul divin al acelora pe care, de altfel, în socotința lor mîndră, le „îvingeau“.

Atena are multe muzee, mai toate ieșind, cu clădire și obiecte, din nesfîrșita dărnicie a „evergeților“.

În Politehnic, Școala de Arte Frumoase, un dar al mețoviților, cum scrie și pe frontonul albei clădiri de marmură, al neliberilor din Mețovul macedonic, vlahi de-ai noștri, ca Averof, Societatea de istorie și arheologie a strîns ceea ce putea, supt toate raporturile, să lumineze lunga și singeroasa luptă a grecilor pentru a-și reface statul liber.

Ce nu e acolo, într-o ordine destul de bună ? Pinze originale, copii — și după lupta lui Mavrogheni cu nemții, de la Academia Română — planșe tăiate din cărți vechi, desemnuri, icoane, fotografii frumoase și rare.

Mai ales foarte multe portrete : ale tuturor eroilor revoluției de la 1821 : valoare artistică mediocră, dar foarte adesea autenticitate istorică și mai ales un admirabil mijloc de educație, un adevărat „Nou Plutarh“ de pinze. Într-un colț fanarioții noștri, și în chipuri pînă acum necunoscute istoriografiei românești. Între desemnurile Cefalonitului, format la Paris și ajuns profesor la Chișinău ca și la Petersburg, Pizzamano, un beizadea și un grup de trei femei fanariote, o doamnă, o domniță și o copilă, care mi-au procurat cea mai plăcută surprindere. Nu lipsesc, firește, vlădicii — și Ignatie de Arta, fost al Ungrovlahiei — cărturarii — un Lambru Photiadis, dascălul bucureștean, într-un frumos tablou dat de el iubitului lui elev Gennadios — ca

și un Rhigas (și harta lui, cu Muntenia, din 1797; și chipul lui Alexandru cel Mare).

Cîteva steaguri turcești și grecești ale marii lupte. Dar mai ales obiecte : de la președintele Capodistrias, de la regele Othon — și țărâmurile de fir ale costumului său grecesc — de la regina Amalia, așa de frumoasă — dar și icoana bătrînețelor ei de văduvă nenorocită —, de la regele Gheorghe, începînd cu sprintena lui tinereță, dar mai ales în veșminte — coiful elenic al lui Kolokotronis — în arme, obiecte ale ostașilor revoluției, ale filelenilor — o întreagă expoziție privitoare la lord Byron, portretele lui Eynard, bancherul filelen și soției lui. Un pictor bavarez, Koelenberger, a transmis în caricatură toată lumea ateniană de pe la 1830, cu alaiurile de palicari, cu ofițerii nemți la mese de cafea, priviți cu ură de indigenii cu fesuri și iatagane, mișcări militare stîngace și lupte cu hoții. Schițele, ceva mai vechi, ale lui Pizzamano dau costumele tuturor claselor și tuturor provinciilor, cu poezie și umor, înainte de 1821. Cărți de jos, contemporane cu figurile actorilor Revoluției.

Fotografiile arată un interes crescînd pentru evul mediu bizantin și monumentele lui în Grecia : Paregoritissa, Sf. Vasile, Sf. Teodora, cu portrete imperiale în relief, din Arta, sălbatecele cuiburi de călugări pline de picturi din veacul al XVI-lea, plătite de un Mihnea-vodă munteanul, la Meteore, mănăstirile de pe stîncile înalte, aproape inaccesibile, Marbaca, Andraida, Amfisa, Kalabaka, Portopanaghia, Skripis (Orhomen).

În aceeași clădire, din mărinimoase donații s-a făcut Pinacoteca. Ea se poate mîndri cu tablouri din toate școlile apusului. Iată un strălucit Caravaggio, mai multe Salvator Rosa, un Ribera din cele mai bune, apoi un Piazzetta, un Giambattista Tiepolo, pentru italieni ; pe lîngă un Velasquez, ceva de Murillo, vreo trei Greco pentru Spania. Pe lîngă mici pinze de Rubens și un Van Dyck, mulți olandezi mărunți, un Ruysdael și un splendid Rembrandt (o bătrînă).

Francezii sînt reprezentați printr-un Poussin, prin cei doi copii fragezi și rozi ai lui Boucher, printr-un dulce cap de Greuze, prin cîțiva din peisagiștii de la Barbizon (Rousseau, Diaz). Foarte multe deseme de maeștri.

Grecii însă încep cu schițele alogenului german Kratzeisen, care dă pe corifeii de la 1821, pentru a trece prin scene banale de bătălii și a ajunge la măiestria din dulcile tablouri de flori și îndrăznețele încercări de pictură mare religioasă ale lui Gysis, format la școala din München.

Un astfel de muzeu e o răsunătoare palmă pe obrazul bogaților României care încă nu posedă un muzeu al marii picturi europene decît în pînzele inaccesibile ale colecției lui Carol I-iu. Să nu fi fost domnul Simu, care nu e de veche familie românească, n-am avea nici pe acelea de artă modernă...

Toată încunjurimea Atenei e plină de frumoase mici bisericici bizantine, pe care concurența artei clasice și nevoile prozaice ale vremii moderne le lasă în părăsire, deși poporul nu îngăduie a se stînge candelile, catapitesmei, și orice grec sau greacă trece pragul lor aprinde o lumînărică de ceară.

Am mai cercetat una : a Maicii Domnului care arată calea Odigetriei. În țesătura ei de cărămizi brună sînt prinse naive frize de marmură, cu vulturi bicefali, cu păsări răsăritene, cu grifoni. Cîteva fresce arată adîncul simț religios al veacului al XIV-lea sau al XV-lea. La cîțiva pași, în alt paraclis pentru schivnici de aceștia, un sfînt Nicolae se fărîmîțează în umezeala ploilor grele ale lui octombrie. O a treia păstrează bine toată pictura, dintr-o epocă puțin mai nouă. Iconografia e neobișnuită : la dreapta ușii treimea îngerilor, la stînga Sf. Petru și Pavel. Lîngă sfînți ostași oaspeții pustiului egiptean, cu Antonie în frunte. Ansamblul merită desigur o cercetare atentă. Spiritul atenian de la Daphni n-a putut muri răpede.

Dar vechea moschee turcească, și ea sprijinită în față pe sprintene coloane, e un mic muzeu de artă decorativă.

Titulatura înșală întrucîtva. Sînt desigur mîntăli brodate și alte articole de artă populară, asemenea cu acelea de la expoziția balcanică și din așa de frumoasele lucrări ale d-nei Hatzi-Mihali. Dar pe departe nu numai atîta. Cîteva icoane (mai ales o sfîntă Ecaterina) sînt remarcabile. Unele dulapuri închid cruci de filigrană, vase de slujbă bisericească și două greoaie evanghelii legate cu argint, care ar părea de aceeași vrîstă cu ale lui Ștefan cel Mare, dăr, cu spiritul conservativ din juvaiergeria ca și din pictura de biserică a grecilor, sînt desigur mai nouă. Lîngă o prețioasă colecție de stofe copte, lîngă vase de Rodos, farfurii și alte elemente de ceramică smălțuită bizantină cheamă atenția : pe fondul alb sau ușor colorat numai, linii geometrice înconjură împletiturile și alte desemnuri liniare ale cercului din mijloc ; pe unele se văd animale, ca iepuri de casă, păsări, ca acvila împărătească.

XXII. DRUM DE ÎNTORS

La întors, îndată după intrarea în Beoția, trecem printru cîmpurile de bumbac, a cărui măciulie plesnită e ca o mare floare albă : pînă în adîncul muntelui e răspîndită această zăpadă. Și mai sus se vor menține numai costelive lanuri de porumb.

E drumul pe care l-am făcut venind spre Atena, dar în țara unde totul e un dar al luminii, altă lumină, aceea după strașnicele ploi care se urmează, după zăpezile căzute în munte, lumina apusului, dă cu totul alte priveliști, de o fantastică frumuseță.

La Dalevia, Parnasul apare adînc albastru, încununat cu argintul omătului proaspăt. Pe coastele lui sînt sămănate ca niște flori negre și galbene turmele „vlahilor“ cari merg spre iernătec ; catîrii pasc în marginea drumului și corturile ascuțite se pregătesc de noapte. Cînd ajungem

la Tithoria, la Amphikleia, jocul colorilor amurgului întrece orice închipuire : muntele se rupe din stincile sure cu dungi ruginii, cu pete de verdeață întunecată : albastrul lui are un luciu de piatră scumpă. În același timp, la stînga, cerul e de un galben de veche aureolă sacră, pe care-l străbat ușoare năfrămi roșii. S-ar părea că, pe cînd aici iadul e supt picioarele noastre, dincolo se încearcă luciri de olimpică auroră. Și peste aceste fulgerări ale luminii ce agonizează, norii se primblă. Nori cum nici o altă țară nu-i poate avea : largi aripi negre drept deasupra noastră, albe vedenii fugare dedesupt, ori lungi linii scorburoase ; în fund, ca o Acropole roză, deasupra unui deal de aur palid.

Se înțelege cum zeii s-au născut aici, cum aici li s-a înghebat povestea transmisă poezilor pentru a o armoniza. În această pace a muntelui vechiul cioban, privind aceste minuni schimbătoare, care i se impuneau ca niște realități superioare, a plecat genunchii în fața divinelor puteri stăpîne pe soarta lui. El și-a dăruit creațiunea simplă din care era să iasă o măreață literatură, dar cuibul zeilor adorați în cetăți alături de vechii dominatori ai adîncurilor, confundați adesea cu dinșii aici a rămas, în munte.

Apoi, în drumul spre Asopos, sîntem, în noaptea care cade, deasupra cufundăturilor de piatră care înspăimîntă. Prin tainițele tunelelor, pe îngustul tablîer de fier al podurilor, ne îndreptăm spre celalt pămînt de hrană, al Tesaliei.

XXIII. MARGENE MACEDONICĂ

A doua zi, un fund de vale macedoneană supt un cer de nori pe cari-i sparg zorile. Margenea se pătează de prevestiri roze pentru ca pe urmă tot răsăritul să se îmbrace

în aur dulce. Supt stînca sură Vardarul tulburat de ploii grăbește valuri furioase. Dar toamna pune pe arborii cari-și pierd frunza pete roșii și galbene, și plopi solemni și triști înlocuiesc vigoarea sumbră a chiparosului. Ici și colo, grupe de case de lut cu două rînduri, avînd fereștile mărunte numai sus. Țară aspră de lupte : încep turnurile, culele de apărare. Noi clădiri frumoase, acoperite cu țiglă, vin de la colonizările sîrbești.

Valea se lărgeste, plină de lanuri de tutun și de arături proaspete. Țerani turci cu pături și capu-nfășurat în turbane ca niște coifuri mîină pe cărări noroioase vitele albe. Greoi, ei călăresc în grupe măgăruși resignați, trimetînd înaintea pe cumintele animal purtător al bagajelor. Cai suptîri, vădînd picătura de sînge arab, sînt scoși la pascut de sprinteni băietani.

Apare și trainicul port alb cu pieptarul de piele, mantaua cu glugă a străvechiului cioban.

Cu cît ziua vine, cu atîta și aici zarea răsăriteană e un triumf ca de curcubeu al tuturor colorilor tinereței și veseliei.

Acum apar hangarele de aviație, pîrghiile de radio ale civilizației moderne. Dar în fund, supt muntele albastru, pe două dealuri acoperite cu case de tip vechi, turnuri fine de minarete străpung aerul.

Boii albi, în locul cailor din Grecia, răstoarnă brazda. Pîlcul de oi paște în umbra căsuțelor.

Scoplie ia o dezvoltare răpede. De jur împrejur, cele două acropole se încunjură de locuinți nouă. Un imens depozit al monopolului tutumului s-a ridicat lîngă gară. O nouă lume, de rece tip occidental, înlocuiește pitoreasca moștenire bizantino-turcă. E o societate care vrea să trăiască și o arată puternic, deși fără răutate și ostentație. Cele cinci linii ale gării sînt pline de tremuri.

În gară, căciulița pătrată a slavului se unește cu turbanul înfioat, fesul roșu al turcului și cu fesul alb rotund al arnăutului și cu capela militară a rezervistului. Într-o căruță cu femei apare vâlul alb ca zăpada și vîlnicul în toate colorile pe care le cunoaștem și noi. Pandemoniul balcanic complet.

Trecem Vardarul formidabil de inundat. De ceastă-laltă parte largi lanuri, îngrijit gunoiate. Mari gospodării încunjurate cu ziduri de argilă, adevărate ferme cu hambare și căpițe de fîn. Cărămidării lucrează pentru noile locuinți. Bivoli greoi trudesec la plug — și deasupra plutește un aeroplan, pe cînd automobile aleargă pe șosea.

Am intrat în regiunea de dealuri cafenii pe care le acopere numai miriștea sămănăturilor culesc. Pe un deal o splendidă biserică izolată, de stil Nagoriciani. E pomenirea bătăliei de la Cosovo, și cîmpul de hrană a fost locul mării vărsări de sînge din 1389.

Acuma satele pașnice sînt coplesite de movilele recoltei îmbielșugate, și cite o casă albă supt acoperișul de țigle proclamă viața cea nouă care a răsărit peste înfrîngeri și suferinți.

Cîmpul pustiu de la Cumanovo, cu amintirea celeilalte lupte, revanșa după o jumătate de mileniu și mult așteptată liberare. Din orașul vecin se desfac pălăriile plopilor, și cite un minaret amintește trecutul pentru totdeauna închis. Larg sînt sămănate grupe de arbori și sate. Movilele de gunoiu se aștern pe pămîntul negru. Pe șosea aleargă cărucioara turculețului. Sămănătura celor de neamul lui merge pînă la vechile pietre ale cimitirului musulman părăsit.

E un adevărat grînar, la care au rîvnit odinioară nomanii — și l-au avut. Turcii s-au hrănit dintr-însul. La Tabanovce, o moschee în ruină înalță frumosu-i minaret

de piatră săpată în mijlocul oilor satului creștin. Pînă departe omul Asiei cu măgărușul lui va da nota mediului uman. Împotriva tuturor vicisitudinilor, islamul îl păstrează așa cum a fost. Floarea de piatră a minaretului domină grupurile de vechi stejari, de peri sălbateci cu frunza ruginită de toamnă. Vitele, caii frumoși sînt păziți de bătrîni patriarhi fumîndu-și țigara cu nesaț și, alături, de *banabaci* cu ochii oblici în fața palidă. Femeile legate de cap, cu vagi rochii de culoare pămîntie, trec alături de creștinele înveșmîntate în alb, cu salbe de galbeni austrieci la gît. Unele musulmane păstrează șalvarii și năframa lungă ai vechii datine. Cutare grup de femei care se grăbesc pe drum, cu copiii de mînă, are ceva din rătăcirea fără capăt a năvălirilor.

Totuși nume slave, Romanovici, „urmașii lui Roman“, Reșevo, Bucarevaț — toate finalele nomenclaturii geografice sîrbești — Buianovțe, Ristovaț.

De-aici înainte, în valea Moravei avem creștini. Dar tot odată nori și frig.

Aceeași îngrijire admirabilă a cîmpului. Femeile care ajută pe bărbați sau mînă singure boii au tulpane albe imaculate și o ținută sigură și mîndră. O rasă voinică și frumoasă.

Și peisagiul s-a schimbat : plopilor au dispărut cu totul înlocuiți cu sălcii care-și picură mărunta frunză moartă.

Case mari albe, adesea cu două rînduri la Vladicin-Han, unde turcii sînt numai oaspeți rari. Morava curge alături, galbenă, mînioasă, izbind lacom în maluri.

Munții o strîng îndată, munți scrijelați de șivoaie, abia îmbrăcați cu măracini răsfirați și cu pădurici de copaci mărunți. Brune tainiți de păstori pe povîrnișuri. Lungi tunele. Mornin-Kamen, înaltă stîncă cenușie. La celalt capăt, Tep Dzer sună albanez. Valea e mai mare acum,

mai bogată în copaci, veselă supt soarele care s-a întors, cald.

La Predeiane, cel dintîi tîrg adevărat sîrbesc, cu livezi de mere, otel, piață pentru țerani, bancă pentru dinșii, apar casele cu cerdac în față. Grdelița : întîiul coș de fabrică. Păstorîțe cu furca păzind oile ca în părțile noastre.

Tipul cel nou se precizează, ca locuințe, ca livadă de pruni, ca întoarcere a marilor arbori, fagi, plopi, salcîmi, în măsura în care valea se luminează. Dealurile sînt brăzdate de vii. E o regiune ca la noi în părțile Buzăului, cu aceeași catapeteasmă de coline, cu aceeași năzărire a depărtaților munți albaștri.

Și aici se lucrează la șosele cu același zel ca în Grecia, cu aceeași dragoste de țară și milă de banul ei. Trahitul de la Tep dă materialul.

Așa se ajunge la centrul care e Lescovaț, cu fabrica de ceramică, nouă, și cu cea de textile. Apare bisericuța de tip serbo-bizantin, cinchită pe absidele ei ; albul varului o înviorează.

Populația sătească păstrează același aer de voieșie. Băieți de școală cu bereta soldățească pe cap se aleargă cu steagurile sau încearcă pe cîmp cai frumoși, moștenire turcească.

Acum, toată țara e ca o grădină, și perfect cultivată. Femeile păstrează cu sfințenie, și în satele cele mai sărace, portul popular, așa de aproape de al nostru, ca unele ce au origini comune.

Regiunea acelorași nume în -aț : Brestovaț. Case cu olane și sărace case cu stuf : inferioritate față de ținuturile de colonizare, îngrijite de stat. Deodată, pe unul din marile dealuri rotunde care prind a strînge drumul, ziduri crenelate se înalță deasupra lutoasei Morave. Un sur castel de prund, care privește întinderile din nou descoperite. Ne apropiem de acel *triplex confinium* de azi, care a fost odată

o poartă a Balcanilor, o parte din sistemul lui Constantin cel Mare, mergînd pînă la Serdica lui preferată, Sofia de astăzi : Naissus, Nişul. Belotince e satul urmaşilor lui Belotă (cf. Binţişti). Cei doi dinţi de piatră cari ocrotesc Nişul apar în dreapta, şi cazarma veche turcească îşi desfăşură lungul profil trist.

Vederi din Grecia de azi, 1931

CUPRINS

Cîteva zile prin Spania

La bascii spanioli	5
În Castilia	10
Madridul	14
Cetatea gotică Toledo	26
Escorialul	35
Cetățile maure	43
Granada	58
În Catalonia	69
Catalonia franceză	74

Portugalia

Prefață spaniolă	78
Spre Lisabona	82
Lisabona	91
Evora	101
Înapoi la Lisabona	107
În jurul Lisabonei	111
Spre Coimbra	112

Coimbra	115
Porto	120
Prin Franța de Sud	125

Teri scandinave

Peisagii scandinave. Spre Norvegia	131
Munte norvegian. Până la Oslo	134
Oslo	138
Împrejurimile capitalei Norvegiei	152
Spre Suedia prin munți. Peisagii suedeze din vest	153
Stockholm	155
Împrejurimile Stockholmului	162

America și românii din America

Capitala afacerilor	
1. New York	165
Capitala politică	
1. Spre Washington	183
2. Washington	187
3. Împrejurimile Capitalei	193
Capitalele industriei	
1. Spre Chicago, prin furnalele veșnice	195
2. Cetatea oțelului: Chicago	197
3. Spre ai noștri	202
Capitalele trecutului	
1. Gettysburg	208
2. Baltimore	211
3. Philadelphia	212
4. Trenton, Princeton	216

Vederi din Grecia de azi

I. Din Salonic în Tesalia	218
II. Tesalia	222
III. Atena	227

IV. În jurul Atenei	238
1. Sunion	238
2. Eleusis	240
V. Bizanț și antichitate în Atena	241
VI. Pireul, Falerul	242
VII. Daphne	244
VIII. Oameni și prieteli	244
IX. Muzeul național	245
X. Bisericițe bizantine	246
XI. Stadiul	247
XII. Spre Corint, Micena și Tirintul	248
XIII. Nauplia și împrejurimile	253
XIV. Epidaurul	255
XV. În Pelopones, Tripolis	257
XVI. Mistra și Sparta	259
XVII. Tegeea	263
XVIII. Orașul grecesc de azi	264
XIX. Delphi	266
XX. Muze de provincie	270
XXI. Înapoi la Atena. Monumente și muzee	271
XXII. Drum de întors	276
XXIII. Margene Macedonică	277

Lector : **NICOLAE TEICA**
Tehnoredactor : **AURELIA ANTON**

*Bun de tipar 4.XII.1980. Coli ed. 14,36.
Coli tipar 9.*

Comanda nr. 310
Combinatul Poligrafic „Casa Scintei”
București — Piața Scintei nr. 1
Republica Socialistă România

COLECȚIA SFINX

